อนุสรณ์

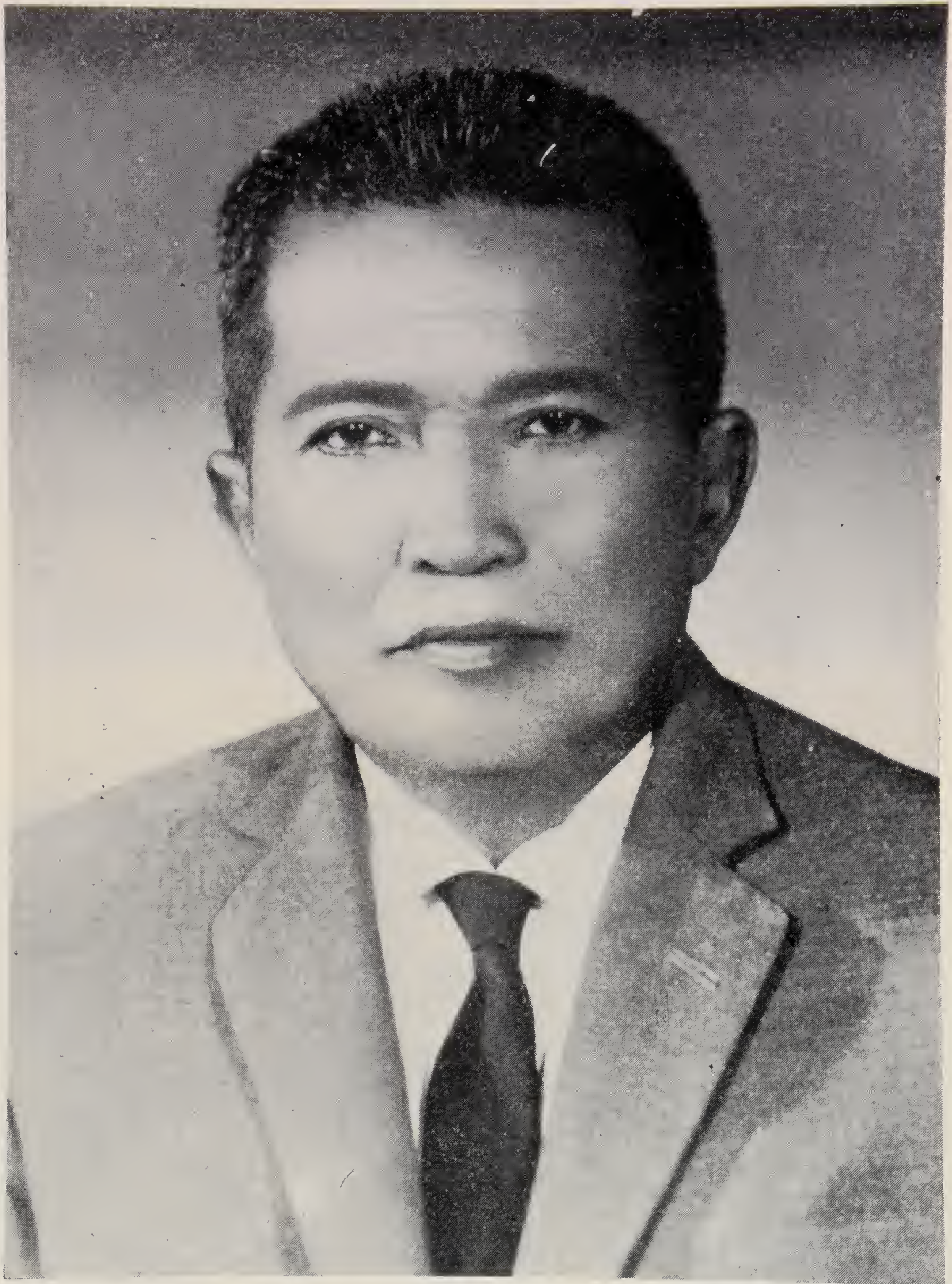
ในงานฌาปนกิจศพ

นายน้อม แดงสุภา

ณ เมรุวัดตรีทศเทพ ถนนประชาธิปไตย

วันพฤหัสบดีที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๓

นายน้อม แดงสุภา

ชาตะ ๑๗ มีนาคม ๒๔๔๘

มตะ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๒๒

ภรรยา บุตร–ธิดา

ภรรยา บุตร–ธิดา และญาติ

คุณพ่อกับครอบครัว

ประวัติ

นายน้อม แดงสุภา เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๔๔๘ ตรงกับวันเสาร์ เดือนสี่ ปีมะเส็ง ณ บ้านทุ่งกง อำเภอกาญจนดิฐ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นบุตรคนที่ ๓ ของนายเขียน นางคง แดงสุภา มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๗ คน เป็นชาย ๔ คน หญิง ๓ คน ได้เริ่มต้นเข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนวัดท่าไทร ตำบลท่าทอง อำเภอกาญจนดิฐ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในชั้นเตรียมประถม และได้ย้ายมาเรียนที่โรงเรียนรัตนคีรี ตำบลทุ่งกง อำเภอกาญจนดิฐ จนจบประโยคประถม ต่อมาได้เข้าเรียนที่โรงเรียนประจำมณฑลสุราษฎร์ ซึ่งปัจจุบันเป็นโรงเรียนประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้ศึกษาในโรงเรียนนี้จนจบชั้นมัธยมปีที่ ๕ แล้วจึงสมัครเข้าเป็นนักเรียนฝึกหัดครูระดับครูมูลที่โรงเรียนมณฑลสุราษฎร์นั่นเอง โดยได้รับเงินบำรุงเดือนละ ๕ บาท การเรียนวิชาครูนี้จะต้องเรียน ๒ ปี จึงจะจบ แต่ผู้สอนเห็นว่ามีความรู้ความสามารถพอจะสมัครสอบปี ๒ ทีเดียวได้จึงสนับสนุนให้สมัครสอบ และก็สามารถสอบได้รับประกาศนียบัตรครูมูลในปีเดียว เมื่อเรียนจบวิชาครูแล้วยังสมัครเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๖ ต่อไปมีเวลาเดือนกว่าจะสอบไล่จำเป็นต้องออกจากโรงเรียนเสียก่อน เพราะทางราชการได้แต่งตั้งให้ไปเป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดวชิรประดิษฐ์ ตำบลตะเคียนทอง อำเภอกาญจนดิฐ ตั้งแต่วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๖ ได้รับเงินเดือน ๓๐ บาท ซึ่งในขณะนั้นมีอายุเพียง ๑๘ ปี

ชั่วระยะเวลาเพียงปีเดียวที่เข้ารับหน้าที่เป็นครูใหญ่ ได้ปรับปรุงโรงเรียนให้เจริญขึ้นอย่างมาก เช่นปรับปรุงการเรียน ประมวลการสอน หลักสูตรเป็นต้น ได้มีการริเริ่มจัดตั้งกองลูกเสือ และหน่วยอนุกาชาดขึ้นในโรงเรียนเป็นอันดับที่ ๔ ของจังหวัด ทางด้านอาคารเรียนเดิมต้องอาศัยเรียนที่ศาลาวัดจึงได้จัดสร้างอาคารเรียนขึ้นใหม่โดยความช่วยเหลือของท่านพระครูประกาศิตธรรมคุณ (เพชร อินทโชติ) ซึ่งเป็นเจ้าอาวาส และดำรงตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอ ตลอดจนได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านอย่างดีเมื่ออายุครบที่จะอุปสมบทได้ ได้ทำการอุปสมบทที่วัดวชิรประดิษฐ์หนึ่งพรรษา โดยมีพระครูประกาศิตธรรมคุณเป็นอุปัชฌาย์ได้ฝึกสมาธิวิปัสสนา และเรียนวิชาไสยศาสตร์หลายอย่างจากพระอุปัชฌาย์ จนแตกฉานเป็นที่รักใคร่ของท่านอาจารย์เป็นอันมาก

นายน้อม แดงสุภา ทำงานในตำแหน่งครูใหญ่อยู่ที่นี่มาเป็นเวลา ๑๙ ปี จนอายุได้ ๓๗ ปี ไม่เคยได้เงินเดือนขึ้นเลย มีแต่เงินเดือนปรับเลื่อน ๔ บาท เป็น ๓๔ บาท เนื่องจากทางราชการแจ้งว่าไม่มีเงินให้ เพราะสมัยนั้นการเงินของกระทรวงศึกษาไม่มีงบประมาณเหมือนในปัจจุบัน มีแต่เงินการศึกษาประชาบาล ด้วยความหวังที่จะก้าวหน้าในชีวิตราชการและเพื่อหารายได้มาส่งเสียลูก ๆ หลายคน ซึ่งกำลังศึกษาจึงได้สมัครสอบเข้าเป็นปลัดอำเภอประจำตำบล และได้รับการบรรจุให้เป็นปลัดอำเภอประจำตำบลกะแดะ อำเภอกาญจนดิฐ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อวันที่ ๑ มกราคม๒๔๘๕ ได้รับเงินเดือน ๆ ละ ๕๐ บาท ต่อมาเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๙๐ ได้รับการแต่งตั้ง ให้ไปเป็นปลัดอำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา ผู้ช่วยเสมียนตราจังหวัด และปลัดอำเภอท้าย เหมือง จังหวัดพังงาในปีเดียวกัน และได้ลาออกจากราชการเมื่อประมาณกลางปี พ.ศ. ๒๔๙๑ เนื่องจากต้องการกลับไปอยู่กับครอบครัวที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี ด้วยความรักการเป็นครู จึงเข้ารับราชการเป็นครูอีกในปลายปีนั้นเอง และได้รับการบรรจุให้เป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดวชิร ประดิษฐ์ตามเดิม ได้รับเงินเดือนวุฒิ ป.ป. ขั้น ๕๐ บาท เป็นครูอยู่ประมาณ ๑๗ ปี จนกระทั่งปลดเกษียณในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้รับเงินเดือนละ ๑,๒๐๐ บาท ซึ่งเป็นอัตราสูงสุดของข้าราชการชั้นตรีในขณะนั้น

นายน้อม แดงสุภา เป็นผู้มีความรู้ทางวิชาแพทย์แผนโบราณ ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสมุนไพร และวิชาต่อกระดูก ได้ช่วยชีวิตคนในชนบทซึ่งห่างไกลจากแพทย์แผนปัจจุบันเป็นจำนวนไม่น้อย แม้การแพทย์แผนปัจจุบันได้แพร่หลายไปแล้วก็ตาม ยังมีผู้นิยมใช้ยาและไปขอรับการรักษาตลอดมา เมื่อย้ายภูมิลำเนามาอยู่กับลูก ๆ ในกรุงเทพ ฯ ก็ได้รับเชิญให้เป็นผู้สอนวิชาแพทย์แผนโบราณของสำนักเรียนวัดชัยพฤกษ์มาลา เขตตลิ่งชัน จากการเสียสละความสุขส่วนตัวที่ช่วยรักษาคนเจ็บไข้โดยไม่คิดมูลค่า หรือค่าตอบแทนใด ๆ แม้ยามดึกดื่นค่ำคืนก็ทำให้ด้วยความเต็มใจ จึงเป็นที่เคารพรักใคร่ของผู้คนและลูกศิษย์เป็นอย่างยิ่ง นอกจากนั้นเป็นผู้รักในวิชาช่าง ได้ปั้นแกะสลัก เขียนลายไทย และทำงานเกี่ยวกับการช่างต่าง ๆ ไว้ให้ลูกศิษย์และเป็นอนุสรณ์เป็นจำนวนมาก

ชีวิตสมรส ได้ทำการสมรสกับนางสาวเกตุ สุทธิรักษ์ มีบุตรธิดาด้วยกัน ๙ คนคือ

๑. นางจันทิพย์ แดงสุภา

๒. นางสาววนิดา แดงสุภา

๓. นางนิภา อินทร์พรหม (สมรสกับนายไมตรี อินทร์พรหม)
๔. นางสาวปราณี แดงสุภา (ถึงแก่กรรม)
๕. นางอุไรวรรณ เหลืองไพโรจน์ (สมรสกับนายเสรี เหลืองไพโรจน์)
๖. นายมนัส แดงสุภา
๗. ดร. วิวัฒน์ แดงสุภา
๘. นางสุภาณี กระตุฤกษ์ (สมรสกับนายชัยวัฒน์ กระตุฤกษ์)
๙. นางสาวพิชญา แดงสุภา

นายน้อม แดงสุภา เป็นคนที่รักลูกและครอบครัวมาก ได้เอาใจใส่ในบุตรธิดาทุกคนเป็นอย่างดี พยายามกระเหม็ดกระแหม่ส่งเสียให้บุตรธิดาได้รับการศึกษาทุกคน ตามแต่ความสามารถและความต้องการของลูก ทั้ง ๆ ที่เป็นเพียงครูประชาบาล จึงได้รับการยกย่องให้เป็นบุคคลตัวอย่างคนหนึ่งของอำเภอกาญจนดิฐ จากคณะกรรมการจัดงานชาวกาญจนดิฐสังสรรค์ในกรุงเทพเมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๘

บั้นปลายชีวิตหลังจากปลดเกษียณอายุราชการแล้ว ได้ใช้ชีวิตอยู่กับบ้านที่จังหวัดสุราษฎร์ธานีประมาณ ๓ ปีเศษ ก็ย้ายเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร เพื่อจะได้อยู่ใกล้ชิดกับลูก ๆ ซึ่งส่วนมากประกอบอาชีพอยู่ในกรุงเทพมหานคร ปกติท่านเป็นคนมีสุขภาพดี แข็งแรงมาโดยตลอด และเป็นคนที่ดูหนุ่มกว่าวัย ไม่มีโรคประจำตัว หรือจะกล่าวได้ว่าไม่เคยเจ็บไข้เลย แต่แล้วในปลายปี ๒๕๑๓ ได้ล้มป่วยลงโดยกระทันหัน ด้วยโรคเส้นเลือดหัวใจอุดตัน เนื่องด้วยไขมันในเส้นโลหิตสูง แม้จะได้รับการเอาใจใส่ดูแลของแพทย์อย่างใกล้ชิดและความเอาใจใส่ของลูก ๆ เป็นอย่างดีก็เริ่มมีสุขภาพอ่อนแอลงกว่าเดิม

ครั้งสุดท้ายประมาณเดือนพฤษภาคม ๒๕๒๒ เริ่มมีอาการปวดในท้อง ลูก ๆ จึงได้นำส่งโรงพยาบาลเพื่อตรวจร่างกาย แพทย์พบว่าเป็นนิ่วในถุงน้ำดี จำเป็นต้องได้รับการการรักษาด้วยการผ่าตัดจากการผ่าตัดปรากฏว่าพบมะเร็งที่ตับอ่อนด้วย และได้ลุกลามมากเสียแล้ว ไม่มีทางเยียวยารักษาให้หายได้แม้ลูก ๆ จะได้พยายามทุกวิถีทางที่จะต่อสู้เพื่อยึดชีวิตไว้ให้นานที่สุด ก็ไม่อาจยับยั้งไว้ได้ จึงจากไปด้วยอาการสงบเมื่อคืนวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๒๒ เวลาประมาณ ๒๒.๓๐ น. สิริรวมอายุได้ ๗๔ ปี ๑๐ เดือน

ขอขอบพระคุณ

ในวาระที่ คุณน้อม แดงสุภา ป่วยและถึงแก่กรรมลงเมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๒๒ มีพระภิกษุ ท่านที่เคารพนับถือ ญาติ มิตรสหาย เพื่อนบ้าน มาแสดงความเศร้าสลดใจ และรดน้ำศพ มาช่วยเหลือในการบำเพ็ญกุศล สวดพระอภิธรรม และบรรจุศพ ตลอดจนมาร่วมในงานฌาปนกิจศพในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๓ เป็นจำนวนมาก นับว่าท่านที่กล่าวมาแล้วได้ให้ความอบอุ่นใจ ในขณะที่ภรรยา บุตร ธิดา และผู้เกี่ยวข้องกับคุณน้อม แดงสุภา ได้รับความทุกข์โทมนัสอย่างหนัก และยังได้ร่วมแรงร่วมใจกัน ช่วยเหลือให้งานสำเร็จเรียบร้อยไปด้วยดี เจ้าภาพขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ และขอขอบพระคุณคณะแพทย์ พยาบาล ผู้ช่วยพยาบาล รวมทั้งเจ้าหน้าที่อื่น ๆ อีกหลายท่านที่ได้ให้การดูเอาใจใส่ คุณน้อม ตลอดมาเป็นอย่างดีในขณะกำลังป่วย ขออำนาจคุณพระรัตนตรัยได้โปรดอภิบาลคุ้มครองรักษาทุกท่านที่กล่าวมาแล้ว ให้เจริญด้วย จตุรพิธพรชัย มี อายุ วรรณะ สุขะ พละ ตลอดชั่วนิรันดร

อนึ่ง ทางเจ้าภาพขอขอบพระคุณ **มูลนิธิเผยแพร่ชีวิตประเสริฐ** ที่ได้กรุณาอนุญาตให้จัดพิมพ์หนังสือ **"ชุมนุมเรื่องสั้น ของ พุทธทาสภิกขุ"** เพื่อเป็นธรรมบรรณาการ หากกุศลใดพึงบังเกิด เพราะหนังสือเล่มนี้ เจ้าภาพขอน้อมอุทิศส่วนกุศลนั้น แด่คุณน้อม แดงสุภา ขอดวงวิญญาณของท่านได้โปรดรับทราบ และเป็นผลส่งให้ คุณน้อม แดงสุภา จงถึงพร้อมด้วย ความสุขกาย สบายใจตามสมควรในคติภพนั้น ๆ เทอญ

หากมีข้อบกพร่องเกิดขึ้นบ้างในงานนี้ เจ้าภาพกราบขออภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย

เจ้าภาพ

คำไว้อาลัยจากท่านเจ้าคณะจังหวัดชุมพร

ครูน้อม แดงสุภา ได้ถึงแก่กรรมไปแล้วโดยไม่มีปรากฏการณ์ธรรมชาติของโลกอุบัติเป็นพิเศษแต่อย่างใด ไม่มีลางบอกเหตุล่วงหน้า เช่น ดาวหางก็ไม่ได้เกิดขึ้น สุริยคราสเต็มดวงก็ไม่ได้ทับ เขาถึงแก่กรรมด้วยโรคภัยไข้เจ็บตามธรรมดาของคนมีอายุปูนเขา ซึ่งมีอายุย่างเข้า ๗๔ ปี อาจตายได้

แม้จะเป็นเรื่องธรรมดาที่ญาติมิตรรวมทั้งข้าพเจ้าตลอดถึงผู้เกี่ยวข้องอื่นใดที่มีความรักนับถือในครูน้อมย่อมจะรู้สึกเศร้าสลดใจอาลัยอาวรณ์มาก ยากที่จะหักห้ามได้ แต่พวกเราลูกกาญจนดิษฐ์ทั้งหลายยังรู้สึกภาคภูมิใจในเกียรติประวัติชีวิตของครูน้อม แดงสุภา ซึ่งถ้าจะถือมาตรฐานของลูกกาญจนดิษฐ์ส่วนมากเป็นเครื่องวัดนับว่าเขาเกิดมาดี อยู่ดีและจากไปดีแล้ว

ในชีวิตของบุคคลผู้ครองเรือน มีอะไรหรือที่น่าภาคภูมิใจยิ่งไปกว่าการมีอภิชาตบุตรอภิชาตธิดา ชีวิตของคนแต่ละคนจะดีแค่ไหน ไม่เท่าไรก็ต้องตายสูญสลายกลายเป็นดินเป็นขี้เถ้าไป คนมีบุตรธิดาที่ดียิ่งขึ้นไปกว่าตนเอง แม้ว่าตนตายไปก็คล้ายกับนกฟีนิกซ์ ซึ่งเล่ากันว่าหลังจากที่เผาตัวเองไปแล้วกลับเกิดใหม่จากกองขี้เถ้าของตนเองเป็นรูปใหม่และพลังใหม่ที่ดียิ่งขึ้นไปกว่าเดิม

ครูน้อม แดงสุภา มีบุตรธิดาที่มีการศึกษาดี อยู่ในฐานะเป็นหลักฐานมั่นคงกันทุกคนพอที่จะนับว่าเป็นอภิชาตบุตร อภิชาตธิดาได้ แม้ว่าครูน้อมจะมีอายุเพียง ๗๔ ปี ไม่ยืนนานอย่างนกฟีนิกซ์ ซึ่งกล่าวว่าตัวหนึ่งอายุราว ๕๐๐ หรือ ๖๐๐ ปี หรือกว่านั้นก็ตามแต่เขาคงสบายใจหลับตาตายอย่างเป็นสุขที่บุตรธิดาของเขาได้รับการศึกษาและมีฐานะในสังคมระดับที่น่าปรารถนาทันตาเห็น

กล่าวโดยสรุป ครูน้อมได้ปฏิบัติและดำรงตนสมตามเพศ วัย ฐานะ และหน้าที่การงาน ทั้งในด้านที่เกี่ยวกับประโยชน์เพื่อตนเองที่เรียกว่า อัตตหิตประโยชน์ และในด้านที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือสังคมอย่างน่ายกย่องชมเชย จึงพอที่จะนับได้ว่าครูน้อม แดงสุภา เป็นผู้ประสพความสำเร็จในชีวิตตามขั้นหรือมาตรฐานที่ตนปรารถนาแล้ว

ข้าพเจ้าเห็นชอบที่ลูกกาญจนดิษฐ์ทั้งหลายโดยเฉพาะที่อยู่ในกรุงเทพมหานครได้ยกย่องเชิดชูครูน้อม แดงสุภา ดังปรากฏในหนังสือ "กาญจนดิษฐ์สังสรรค์" ว่าเป็นบุคคลตัวอย่างคนหนึ่งในบรรดาลูกกาญจนดิษฐ์ทั้งหลาย มีอาจารย์เยื้อ วิชัยดิษฐ์ อดีตรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการและศาสตราจารย์เจริญ ธรรมพานิช เป็นต้น นับว่าเป็นเกียรติประวัติส่วนหนึ่งของครูน้อม แดงสุภาที่บุตรธิดาผู้สืบตระกูลและสายโลหิตของเขา ตลอดถึงญาติมิตรลูกกาญจนดิษฐ์ทั้งหลายควรจะภาคภูมิใจและยึดถือเป็นแนวปฏิบัติตนเพื่อบรรลุผล คือความสำเร็จสมหมายในชีวิตตามที่พึงปรารถนา

ขอให้ครูน้อม แดงสุภา มิตรที่ข้าพเจ้ารักและนับถือดุจพี่ชายจงประสบความสุขในสัมปรายภพดังประสงค์จงทุกประการ เทอญ

พระราชญาณเวที (บ.ช. เขมาภิรัต)
วัดขันเงิน หลังสวน ชุมพร

ไว้อาลัย คุณน้อม แดงสุภา

ข้าพเจ้ารับราชการร่วมกับคุณน้อม แดงสุภา ที่อำเภอกาญจนดิษฐ์ นาน ๔ ปีเศษในระหว่างภาวะสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในระหว่างนั้นงานของเราก็คือรับนโยบายจากรัฐบาลไปชี้แจงทำความเข้าใจกับประชาชนให้ปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล พัฒนาอาชีพของประชาชนให้รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ เช่นการทำสวนครัว และการเลี้ยงสัตว์ การจักสานไม้ไผ่และดินเผา การฝึกกำลังต่าง ๆ เป็นต้น ในสมัยนั้นไม่มีรถยนต์ใช้ ไม่มีปัญหาเรื่องน้ำมัน ปกติประจำวันเราจะต้องออกไปคลุกคลีกับประชาชนตามท้องที่ เราก็ไปโดยวิธีเดินเท้า พวกเราตั้งใจทำงาน ไม่มีใครบ่นว่าเหน็จเหนื่อยหรือท้อถอย ดังนั้นเราจึงผูกจิตผูกใจไว้กับราษฎรและท้องที่อย่างแนบแน่น

ในบรรดาพวกเราหลาย ๆ คน คุณน้อม แดงสุภา เป็นผู้ที่มีอายุสูงกว่าคนอื่น ๆ ก็ปฏิบัติตนเหมาะสม สมควรเป็นตัวอย่างที่ดีได้ทั้งในด้านส่วนตัวและด้านการงาน เป็นผู้ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ขยัน หมั่นเพียร อุทิศเวลาให้แก่ราชการยิ่งชีวิต สร้างสรรความสามัคคีกลมเกลียวในวงราชการและประชาชน สร้างความนิยมไว้แก่ประชาชนเป็นอันมาก

เมื่อมีชีวิตอยู่คุณน้อม แดงสุภา ได้ประกอบกรรมดีอันน่าสรรเสริญ เป็นที่รักใคร่ของคนทั่วไปดังกล่าว เมื่อทราบข่าวมรณะกรรมจึงรู้สึกเสียใจยิ่ง โอกาสนี้ขอตั้งจิตต์อธิษฐานขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และบุญกุศลผลบุญที่คุณน้อม แดงสุภา สร้างสรรไว้ดีแล้ว จงเป็นปัจจัยดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของเธอประสพแต่ความสุข ความสงบในสัมปรายภพเทอญ

ศักดิ์ศิลป์ สุขะจาติ

อาลัยครูน้อม

ครูน้อม แดงสุภา เป็นนักเรียนครู บวชเป็นสามเณร เรียนหนังสือโรงเรียนประจำมณฑลสุราษฎร์ ร่วมรุ่นกับข้าพเจ้า เมื่อจบการศึกษาชั้นครูมูลแล้ว ต้องออกไปเป็นครู

ในสมัยที่เป็นนักเรียน สุภาพ เรียบร้อย เป็นที่ชอบพอรักใคร่ของเพื่อนนักเรียน เป็นคนขยันหมั่นเพียร เมื่อมีปัญหาในวิชาใดที่เรียน หรือครูให้การบ้านไปทำค่อนข้างยาก เมื่อมาถึงโรงเรียนแล้ว มีข้อสงสัยก็ชอบรวมกลุ่มกันคิดแก้ข้อสงสัยให้กระจ่างและถูกต้อง ทุกครั้งที่รวมกลุ่มกันแสดงความคิดเห็น จะขาดสามเณรน้อมเป็นไม่มี อันนี้จึงเป็นที่รักของเพื่อนนักเรียน และกอร์ปด้วยความสุภาพเรียบร้อยในผ้ากาสาวพัตร์ที่คลุมร่างเป็นสามเณรอยู่ จึงเป็นเหตุให้น่ารักถึงนิสัยใจคอยิ่งขึ้น

เมื่อสำเร็จการศึกษาชั้นครูมูล ต้องออกมาเป็นครูตามสัญญา ตอนนี้ต้องจากกันกับข้าพเจ้าครั้นต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ข้าพเจ้าได้ย้ายมารับราชการในตำแหน่งศึกษาธิการอำเภอกาญจนดิษฐ์จึงได้มาพบกันอีกครั้งด้วยความดีใจ และในฐานะที่ได้เคยเป็นเพื่อนนัก-เรียนกันมา เมื่อมารับราชการร่วมกันก็กลมเกลียวรักใคร่กัน ทำให้การงานทั้งในด้านส่วนตัวและราชการดำเนินไปด้วยดี

เมื่อมาสูญเสียชีวิตไปเช่นนี้ ย่อมทำให้ญาติสนิทมิตรสหาย ที่รู้จักคุ้นเคยกันมาต้องสลดใจด้วยความอาลัยอย่างยิ่ง ขอให้เพื่อนจงไปสู่สุขคติเบื้องหน้าโน้นเถิด

บุญพิชญ์ แก้วประจบ

อาลัยพ่อ

การเจ็บป่วยของพ่อด้วยโรคที่การแพทย์ยังไม่สามารถเอาชนะได้ ประกอบกับความชรา แม่และลูกทุกคนเตรียมตัว เตรียมใจพร้อมเสมอว่าพ่อต้องจากแม่และลูก ๆ ไปในเวลา แต่เมื่อวันนั้นมาถึง ลูก ๆ ก็อดกลั้นความเศร้าโศรกไว้ไม่ได้ เนื่องจากครอบครัวของเราได้ร่วมสุขร่วมทุกข์ต่อสู้อุปสรรคนานาประการมาด้วยกันเป็นเวลานาน พ่อได้ทำหน้าที่ในความเป็นพ่อโดยสมบูรณ์ที่สุด คือ ได้มอบมรดกที่ใช้ไม่หมดไว้ให้แก่ลูก พ่อรักลูกเสมอเหมือนกันทุกคน พ่อเคยบอกกับลูกว่าพ่อไม่มีสมบัติอะไรจะให้ลูก นอกจากลูกจะตักตวงเอาเอง ลูกคนใดมีความสามารถที่เล่าเรียนศึกษาหาความรู้เพียงใดก็ตาม พ่อยินดีที่จะส่งเสียให้ลูกตามแต่ความต้องการของลูก นี่คือมรดกที่ใช้ไม่หมดของพ่อ

ชีวิตของพ่อเกิดมาไม่เป็นโมฆะ คือไม่ว่างเปล่า ไม่ไร้ประโยชน์ พ่ออุทิศตนช่วยเหลือผู้อื่นตั้งแต่วัยหนุ่ม จนตราบเท่าสังขารไม่อำนวย ที่ลูกจำได้ พ่อตื่นนอนแต่เช้าเกือบทุกวัน จะมีคนมาหาพ่อให้ช่วยเหลือเกี่ยวกับการเจ็บป่วย พ่อจะสอบถามอาการอย่างละเอียด แล้วเปิดตำราดูเครื่องยาสมุนไพรให้ไปจัดหามา บางวันพ่อไปโรงเรียนสายเพราะมัวสาละวนกับเรื่องนี้ หยุดพักกลางวันพ่อต้องมาทานข้าวที่บ้าน ยาและหม้อยาเตรียมไว้พร้อมรอพ่ออยู่แล้ว พ่อจะตรวจสอบตัวยา และบรรจุยา ทำสมาธิบริกรรมเสกเป่าตามที่เล่าเรียนมาให้เสร็จเรียบร้อย ก่อนที่จะลงมือทานข้าวมื้อกลางวัน นี่คือกิจวัตรประจำวันของพ่อ พ่อไม่เคยเรียกร้องหรือรับเงินทองจากการช่วยเหลือผู้อื่นเลย คนประสพอุบัติเหตุแขนหัก ขาหักก็หามมาหาพ่อให้ช่วยรักษาให้เป็นการชั่วคราวก่อนจะถึงโรงพยาบาลบ้าง บางรายก็ให้ช่วยรักษาจนกว่าจะหายบ้าง แล้วแต่ความเชื่อถือ กลางคืนขณะนอนพักผ่อนจะมีคนมาเรียกขอความช่วยเหลือเนื่องจากป่วยหนักบ้าง ถูกยาพิษบ้าง แม้กระทั่งคลอดลูก ก็มาขอความช่วยเหลือจากพ่อ พ่อยินดีไปดูแลอาการและช่วยรักษาให้เท่าที่สามารถจะทำได้ เมื่อการแพทย์ปัจจุบันแพร่หลายไปในชนบทบ้างแล้ว พ่อไม่ค่อยเต็มใจที่จะรักษาด้วยแผนโบราณ แต่เพราะ

ความยากจนของคนไข้ หรือบางคนพอใจที่จะรักษาด้วยยาสมุนไพร พ่อก็ทำให้ แต่ก็แนะนำให้ไปหาแพทย์แผนปัจจุบันด้วย

นอกจากช่วยเหลือในเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วยของคนในหมู่บ้าน และลูกศิษย์ทั่ว ๆ ไป พ่อยังทำหน้าที่อื่น ๆ ให้อีกเช่น ครอบครัวไหนทะเลาะกันก็พากันมาหาพ่อให้ช่วยตัดสิน จะทำพินัยกรรม ทำสัญญาต่าง ๆ ก็มาหาพ่อช่วยทำให้ จะส่งลูกไปเรียนหนังสือต่อ ก็มาขอคำแนะนำจากพ่อ ขัดสนเงินทองก็มาขอหยิบยืมจากพ่อเป็นต้น นี่คือชีวิตประจำวันอีกอย่างหนึ่งของพ่อ พ่อจึงเป็นที่เคารพรักใคร่ของคนทั่วไปในหมู่บ้านและตำบลนั้น ในวันปลดเกษียณลูกศิษย์ของพ่อทั้งรุ่นเก่ารุ่นใหม่ได้จัดให้มีการรดน้ำพ่อ และพิมพ์หนังสือเป็นคำกลอนบรรยายความสามารถและคุณความดีของพ่อแจกในงานรดน้ำด้วย

ลูกทุกคนภูมิใจที่ได้เกิดมาเป็นลูกของพ่อ เพราะตลอดชีวิต พ่อสร้างแต่ความดีทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น และส่วนรวมเสมอมา แม้พ่อจะจากไปแล้ว คุณความดีของพ่อยังคงได้รับการจดจำจากญาติมิตร และคนที่พ่อได้ช่วยเหลือตลอดไป เมื่อพ่อได้ล้มป่วยลงครั้งแรกด้วยโรคหัวใจราวปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ลูก ๆ ได้ช่วยกันรักษาพยาบาล โดยอยู่ในความดูแลของนายแพทย์ สมชาติ โลจายะ ตลอดมา อาการของพ่อดีมาตลอด จนกระทั่งประมาณเดือนพฤษภาคม ๒๕๒๒ พ่อเริ่มมีอาการปวดท้อง แพทย์พบว่ามีนิ่วในถุงน้ำดี ต้องผ่าตัดและพบมะเร็งที่ตับอ่อน ไม่สามารถจะแก้ไขได้จึงได้กลับมาพักรักษาตัวที่บ้าน แต่ร่างกายอ่อนแอลงกว่าเดิมจนกระทั่งถึงคืนวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๒๒ เป็นวันที่ลูก ๆ โศรกเศร้าอย่างที่สุด เพราะพ่อได้จากไปอย่างไม่มีวันกลับ

วันนั้นลูก ๆ ทุกคนพร้อมหน้ากัน พ่อนอนสงบนิ่งไม่พูดจา ได้แต่มองหน้าลูก ๆ คล้ายกับรู้ตัวเองว่าร่างของพ่อไม่สามารถให้วิญญาณอาศัยอยู่ได้ต่อไปแล้ว เวลาประมาณ ๒๒ น. เศษ พ่อได้เรียกลูกเข้ามากอดทีละคน พ่อพูดไม่ค่อยชัด ได้ชี้มือไปเหนือเตียงนอนเป็นอาการขอรูปหลวงพ่อเพชร (พระครูประกาศิตธรรมคุณ) ซึ่งพ่อได้ปั้นขึ้นเอาไว้เคารพบูชา ลูกได้นำมาให้พ่อถือไว้ด้วยอาการสงบครู่หนึ่งแล้วส่งคืนประมาณ ๒-๓ นาทีต่อมา พ่อก็ได้จากไปอย่างสงบต่อหน้าลูกทุก ๆ คน

การจากไปอย่างไม่มีวันกลับของพ่อ ทำให้ลูกรู้สึกว่าต้นไม้ใหญ่ซึ่งเคยให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่ลูก ๆ หักสะบั้นลงเสียแล้ว ลูกเศร้าใจและเสียใจมากที่สุดในชีวิต ทั้ง ๆ ที่ตระหนักดีว่าความตายเป็นธรรมดาของมนุษย์ การสูญเสียพ่อจึงเป็นการสูญเสียครั้งสำคัญที่สุดในชีวิตของลูก

ขอบุญกุศลที่พ่อได้กระทำมาตลอดชีวิตพ่อ ประกอบกับบุญกุศลที่ลูก ๆ ได้ทำมาแล้วรวมเป็นพละปัจจัยให้พ่อประสพแต่ความสุขอิฐวิบูลมนูญผล โดยควรแก่คติวิสัย ในสัมปรายภพด้วยเทอญ

ด้วยความอาลัยรัก

จากลูก

อาลัยคุณตา

ในที่สุดวันที่พวกเราหลาน ๆ หวาดกลัววิตกกังวลก็มาถึงจริง ๆ พวกเราหลาน ๆ คงต้องจดจำวันนี้ไปอีกนานแสนนานเพราะเป็นวันที่เราต้องสูญเสียคุณตาอันเป็นที่รักไป นำความเสียใจมาสู่หลาน ๆ มากจนสุดบรรยาย

คุณตาเป็นผู้มีพระคุณต่อหลานมาก คุณตาไม่เคยตีหรือดุหลานอย่างรุนแรงเลย ท่านทำอะไรอย่างมีเหตุผลเสมอ คุณตาท่านเป็นผู้ที่อยู่ในศีลธรรม ทำบุญอยู่เสมอ

ตั้งแต่คุณตาล้มเจ็บด้วยโรคร้าย และมาพักรักษาตัวที่บ้านคุณแม่อุไรวรรณ แต่อาการของคุณตาก็หาได้ทุเลาไม่ จนกระทั่งคืนวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๒๒ เราก็เสียคุณตาอันเป็นที่รักยิ่งไป พอทราบในตอนเช้าหลาน ๆ ก็ได้มากราบศพคุณตาทั้งน้ำตานองหน้า หลังจากนั้นอีกไม่กี่ชั่วโมงก็มีญาติมากราบศพมากมาย

หลานขออัญเชิญคุณพระศรีรัตนตรัยจงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณตา จงไปสู่คติ ขอให้คุณตามีความสุข ทุก ๆ วัน

จากหลาน ๆ ทุกคน

ชุมนุมเรื่องสั้น

ของ

พุทธทาส ภิกขุ

คำนำ

(ของผู้ประพันธ์)

เมื่อปรากฏว่าจะมีการพิมพ์บทประพันธ์เรื่องสั้น ๆ ที่ข้าพเจ้าเคยเขียนลงในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา และหนังสือพิมพ์อื่น ๆ อีกบางฉบับรวมเข้าเป็นเล่มเดียวกัน ข้าพเจ้าได้เรียกต้นฉบับมาตรวจแก้ถ้อยคำ และข้อความบางแห่งซึ่งควรจะแก้ไข เพื่อความเรียบร้อยและเป็นผลดียิ่งขึ้น.

เนื่องจากบทประพันธ์เหล่านี้ ส่วนมากเขียนลงในหนังสือต่าง ๆ เมื่อ ๑๕ ปีมาแล้วเป็นส่วนมาก ฉะนั้นถ้อยคำจึงผิดจากที่ใช้กันอยู่ในเวลานี้. อีกอย่างหนึ่ง ในเวลานั้นข้าพเจ้าไม่เคยมีความรู้ในการใช้ศัพท์บ้าง, และศัพท์ต่าง ๆ ในเวลานั้น ยังไม่ยุติว่าจะใช้กันอย่างไรแน่บ้าง จึงเป็นการจำเป็นที่ในการพิมพ์ครั้งนี้ ต้องสำรวจแก้ไขถ้อยคำบางศัพท์หรือบางคำให้ตรงกับที่ยุติใช้กันอยู่ในเวลานี้ เพื่อผลดีแก่ผู้อ่านทั่ว ๆ ไป.

สำหรับข้อความนั้น ไม่มีการแก้ไขโดยส่วนใหญ่ เพียงแต่ตกเติมคำบางคำ เพื่อให้ใจความแห่งประโยคนั้น ๆ รัดกุมชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น. ทั้งนี้เวลาไม่เพียงพอ แม้แต่จะทำเชิงอรรถเพิ่มเติมบางแห่งก็ทำไม่ทัน. แต่ก็หวังว่าหนังสือนี้จักเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจตามควร.

ภิกขุ พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

สวนโมกขพลาราม

ที่ ๑ มกราคม ๒๔๙๕

สารบาญเรื่อง

หน้า

เรียนพุทธศาสนา

ใน ๑๕ นาที

พุทธทาส เขียน

"....แน่ะเธอ ! ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง อันมีพร้อมทั้งสัญญา และใจนี้นั่นเอง, ฉันได้บัญญัติโลก เหตุให้เกิดโลก ความดับของโลก และทางให้ถึงความดับของโลกไว้"

(พุทธภาษิต จตุก. อํ. ๒๑/๖๒/๔๔).

นับตั้งแต่กาลที่โลกอันว่างเปล่าเริ่มกลายเป็นมนุษย์โลกขึ้น เมื่อหลายแสนปีมาแล้ว มนุษย์ได้ใช้มันสมองแสวงหาความสุขใส่ตนเป็นลำดับ ๆ มาทุก ๆ ยุค, จนในที่สุดเกิดมีผู้สั่งสอนลัทธิแห่งความสุขนั้น ต่าง ๆ กัน. ตัวผู้สอนเรียกว่าศาสดา, คำที่สอนที่เรียกว่าศาสนา, ผู้ที่ทำตามคำสอนเรียกว่าศาสนิก. ทุก ๆ อย่างค่อยแปรมาสู่ความดียิ่งขึ้นทุกที. สำหรับคำสอนขั้นโลกิยะหรือจรรยา ย่อมสอนมีหลักตรงกันหมดทุกศาสนา. หลักอันนั้นว่า จงอย่าทำชั่วจงทำดี ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น, ดังที่ทราบกันได้อยู่ทั่วไปแล้ว; แต่ส่วนคำสอนขั้นสูงสุดที่เกี่ยวกับความสุขทางใจอันยิ่งขึ้นไปนั้น สอนไว้ต่างกัน ศาสนาทั้งหลายมีจุดหมายอย่างเดียวกัน เป็นแต่สูงต่ำกว่ากันเท่านั้น.

ทุกองค์ศาสดา เว้นจากพระพุทธเจ้า สอนให้ยึดเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งสาวกไม่มีความรู้พิสูจน์ ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด เป็นผู้สร้างโลกและอำนวยสุขแก่สัตว์โลก เป็นที่พึ่งของตน, ให้นับถือบูชาสิ่งนั้น โดยแน่นแฟ้นปราศจากการพิสูจน์ทดลองแต่อย่างใด. เริ่มต้นแต่ยุคที่ถือผี ถือไฟ ถือดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ และดวงดาวต่าง ๆ มาจนถึงยุคถือพระเป็นเจ้า เช่น พระนารายณ์และพระพรหมของศาสนาฮินดู, พระยโฮวาของศาสนาคริสเตียนและยิว และพระอหล่าของอิสลาม, ต่างสอนให้มอบความเชื่อในพระเจ้าเหล่านั้น แต่ผู้เดียว ว่าเป็น

ผู้มีอำนาจเหนือสิ่งใดทั้งหมด ทั้ง ๆ ที่ไม่ต้องรู้ว่า ตัวพระเจ้านั้นเป็นอะไรกันแน่ และผิดจากหลักธรรมดาโดยประการต่าง ๆ.

ต่อมา เมื่อสองพันปีเศษมาแล้ว, ภายหลังแต่พระเจ้า ของศาสนาพราหมณ์, ก่อนแต่พระคริสต์ และพระโมหมัด ของชาวยุโรป และอาหรับ [๑] พระพุทธเจ้าได้อุบัติบังเกิดขึ้น **ทรงสอนการพึ่งตัวเอง และทรงสอนหลักธรรมทางใจในขั้นสูง, ผิดกับศาสนาอื่นทั้งหมด** คือ :–

หลักธรรม

ทรงสอนเป็นใจความว่า สุขทุกข์เป็นผลเกิดมาจากเหตุของมันเองได้แก่การกระทำของผู้นั้น. ผลเกิดจากการกระทำ ของผู้ใด ผู้นั้นต้องได้รับอย่างแน่นอนและยุติธรรม. ไม่มีใครอาจสับเปลี่ยนตัวผู้ทำกับตัวผู้รับ หรือมีอำนาจเหนือกฎอันนี้ได้. นี่เรียกว่า ลัทธิกรรม. มีเป็นหลักสั้น ๆ ว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน หมุนไปตามอำนาจกรรมเก่า ซึ่งในระหว่างนั้นก็ทำกรรมใหม่เพิ่มเข้า อันจะกลายเป็นกรรมเก่าต่อไปตามลำดับ เป็นเหตุและผลของกันและกัน ไม่รู้จักสิ้นสุด คาบเกี่ยวเนื่องกันเหมือนลูกโซ่ ไม่ขาดสาย. เราเรียกความเกี่ยวพันอันนี้กันว่า สงสารวัฏ หรือ สายกรรม. มันคาบเกี่ยวระหว่างนาทีนี้กับนาทีหน้า หรือชั่วโมงนี้กับชั่วโมงหน้า วันนี้กับวันหน้า เดือนนี้กับเดือนหน้า ปีนี้กับปีหน้า จนถึงชาตินี้กับชาติหน้า, สับสนแทรกแซงกันจนรู้ได้ยาก ว่าอันไหนเป็นเหตุของอันไหนแน่ ดูเผิน ๆ จึงคล้ายกับว่ามีใครคอยบันดาล. สายกรรมประจำบุคคลหนึ่ง ๆ ย่อมผิดจากของอีกคนหนึ่ง เพราะฉะนั้น ต่างคนจึงต่างเป็นไปตามแนวกรรมของตน ไม่เหมือนกัน กรรมเป็นเหตุ สุขและทุกข์เป็นผลเกิดมาแต่กรรมนั้น.

หลักอนัตตา

ทรงสอนอีกว่า ไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง ไม่มีสิ่งอันควรเรียกได้ว่า ตัวตนสรรพสิ่งไม่มีผู้ใดสร้าง เกิดขึ้นแปลก ๆ ก็เพราะปัจจัยธรรมชาติที่จะต้องค่อย ๆ แปรไปหมุนไปตามลำดับตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ โดยไม่อยู่ในอำนาจของใคร, เรียกว่ามันเป็นอนัตตา, หลัก

๑. ศาสนาคริสต์และอิสลาม แม้เกิดที่หลังพุทธศาสนา แต่กลับไปมีหลักอย่างเดียวกับศาสนาพราหมณ์ในอินเดีย ซึ่งมีอยู่ก่อนศาสนาพุทธ ก็เพราะมีมูลรากไปจากศาสนานั้นโดยพวกที่ถือพระเจ้าแต่องค์เดียวของพรหมณ์ยุคนั้นแยกพวกจากอินเดียข้ามแดนไปทางตะวันตกคือปาเลสไตน์และอาหรับ, ดูพิศดารในเทศนาเสือป่า.

อนัตตานี้จึงมีแต่ในพุทธศาสนาไม่มีในศาสนาอื่นอันสอนว่าทุกสิ่งพระเจ้าสร้างขึ้นเป็นตัวตน และอยู่ใต้อำนาจพระเจ้า ผู้เป็นเจ้าแห่งตัวตนทั้งหลาย.

ทรงสอนว่า ไม่มีตัวตนซึ่งเที่ยงและยั่งยืน. สิ่งหนึ่งย่อมเกิดเนื่องมาแต่อีกสิ่งหนึ่ง และสิ่งนั้นก็เกิดทยอยมาแต่สิ่งอื่น แม้สิ่งอื่นนั้น ก็เกิดทยอยมาแต่สิ่งอื่น ตั้งต้นมานาน ซึ่งไม่มีใครกำหนดได้ และจะเกิดสืบต่อกันไปข้างหน้าอีกเท่าไรแน่ก็กำหนดมิได้เหมือนกัน. กฎข้อนี้เป็นไปทำนองเดียวกันทั้งสิ่งที่มีวิญญาณและที่หาวิญญาณมิได้. สำหรับสิ่งที่หาวิญญาณมิได้ จัดยกไว้ เพราะไม่เกี่ยวกับสุขทุกข์. ส่วนสิ่งที่มีวิญญาณเช่นมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั่วไป เป็นสิ่งควรเรียนรู้ เพราะเกี่ยวกับสุขทุกข์ในชีวิต. มนุษย์เราเกิดจากการรวมพร้อมแห่งรูปธาตุ (Physical Element) และนามธาตุ (Mental Element) อันมีประจำอยู่ตามธรรมดาในโลกนี้. เมื่อสอนอย่างนี้ยังประชุมกันเข้าไม่ได้อย่างเหมาะส่วน ก็ยังไม่เกิดเป็นมนุษย์ขึ้นมา, ต่อเมื่อคุมกันเข้าได้เหมาะส่วนก็เป็นมนุษย์ขึ้น เช่นเดียวกับพืชพรรณไม้ที่อาศัยดินฟ้าอากาศและเชื้อในเมล็ดของมันเอง งอกงามกลายเป็นต้นไม้ใหญ่โตขึ้นได้. รูปธาตุและนามธาตุนั้น แต่ละอย่างก็ล้วนเกิดมาจากการรวมพร้อมของพืชอื่น อีกต่อหนึ่งเกิดสืบต่อกันมาเป็นลำดับ จนกว่าจะเหมาะสำหรับผสมกันเข้าในรูปใหม่เมื่อใด. รูปธาตุในกายนี้ เช่นพืชและเนื้อสัตว์ ซึ่งอาศัยสิ่งอื่นเกิดมาแล้วหลายต่อหลายทอด จนมาเป็นเชื้อบำรุงร่างกายนี้ โดยเป็นเชื้อให้เกิดและบำรุงส่วนเล็กที่สุดของร่างกาย (cell) ที่สำหรับจะเป็น เนื้อ หนัง กระดูก ผม ขน เล็บ ฟัน โลหิต และอื่น ๆ ในร่างกายเรา, ธาตุลมอันเกิดขึ้นจากธรรมชาติส่วนอื่น ๆ ก็ได้ใช้เป็นลมหายใจเข้าไปบำรุงโลหิตและสิ่งต่าง ๆ, โลหิตเป็นเหตุให้เกิดความอบอุ่นและความร้อนขึ้นได้, เท่านี้ก็พอจะมองเห็นได้ว่า มันอาศัยกันเกิดขึ้นเป็นลำดับ ๆ มามากมาย. นี้เป็นการเกิด การผสม การแปร ของธรรมชาติฝ่ายรูปธาตุ.

ส่วนนามธาตุนั้น ยิ่งละเอียดมาก. นามธาตุอาศัยอยู่ได้เฉพาะในรูปธาตุที่ได้ปรับปรุงกันไว้เหมาะเจาะแล้ว และมีหน้าที่บังคับรูปธาตุพร้อมทั้งตนเองให้ตั้งอยู่หรือเป็นไปต่างๆ ตลอดเวลาที่เข้ามาเนื่องเป็นอันเดียวกัน. ควรจะเปรียบเรื่องนี้ด้วยเครื่องไดนาโมไฟฟ้า. ชิ้นโลหะต่าง ๆ กว่าจะมาคุมกันเข้าจนเป็นอย่างนี้ได้นั้น ล้วนแต่เกิดจากอุตุนิยมสืบมา ไม่รู้กี่หมื่นกี่แสนปีจนมนุษย์นำมาปรับปรุงให้เป็นรูปต่าง ๆ ก็ยังหามีไฟฟ้าเกิดขึ้นไม่ แต่เมื่อได้

ยักย้ายประกอบกันเข้าจนถูกส่วน พร้อมด้วยอาการหมุน มันจึงปรากฏแรงไฟฟ้าอย่างแรงขึ้นได้. ไฟฟ้าบางส่วนนั้น ปรากฏขึ้นจากการหมุนของเครื่อง, การหมุนของเครื่องกลับได้แรงไฟนั้นเอง มาช่วยลนับสนุนในการหมุนบางส่วนก็มี. ถ้ามีแต่ชิ้นโลหะก็ดี มีแต่อาการหมุนอย่างเดียวก็ดี หรือมีแต่กระแสไฟฟ้าอันเป็นธรรมชาติประจำอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ในโลกก็ดี ยังไม่ประชุมกันเข้าได้แล้วกระแสไฟฟ้าใหม่จะไม่ปรากฏขึ้นได้เลย, ฉันใดก็ฉันนั้น รูปธาตุหรือร่างกายนี้ เปรียบเหมือนเครื่องไดนาโม, นามธาตุเปรียบเหมือนกระแสไฟฟ้า ได้อาศัยกันกลับไปกลับมา จึงเป็นไปได้ ทั้งแต่ละอย่าง ๆ ล้วนต้องได้อาศัยความประจวบพร้อมแห่งเครื่องประกอบ ซึ่งเกิดมาแต่สิ่งอื่นหลายทอดด้วยกัน. นามธาตุก็เกิดสืบมาโดยตรงจากพวกนามธาตุ อิงอาศัยอยู่กับรูปธาตุ. เมื่อรวมกันเข้าแล้ว เราสมมติเรียกคนหรือสัตว์ชื่อนั้นชื่อนี้ เพื่อสะดวกแก่การพูดจา เช่นเดียวกับสมมติเรียกชิ้นโลหะและวัตถุต่าง ๆ ว่า เครื่องไดนาโมยี่ห้อนั้นยี่ห้อนี้เหมือนกัน. หลักของการที่สิ่งต่าง ๆ เป็นเหตุผลของกัน และให้เกิดสืบสาวกันไปนี้เป็นปัญหาที่ละเอียดลึกซึ้ง ซึ่งพระองค์ได้ทรงตีแตกอย่างทะลุปรุโปร่ง ในตอนหัวค่ำแห่งคืนตรัสรู้ที่ใต้ต้นมหาโพธิ ที่พุทธคยา, เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท.

ความรู้อันนี้ ทำให้พระองค์ทรงรู้จักโลกดี พอที่จะตีปัญหาข้อสองออกได้สืบไปว่า มนุษย์เราควรทำอย่างไรกัน จึงจะเหมาะแก่โลก ซึ่งมีธรรมชาติเป็นอย่างนี้ หรือจะอยู่เป็นสุขในโลกอันมีสภาวะเช่นนี้ได้ ? การตีปัญหาข้อสองออกได้สำเร็จผลเกิดเป็นหลักธรรมต่างๆ ที่พระองค์ใช้สอนบริษัทในสมัยต่อมานั้นเอง อันรวมใจความได้สั้นๆ ว่า สิ่งซึ่งเกิดมาจากสิ่งอื่น ซึ่งไม่เที่ยงถาวรและทั้งอาการที่สืบต่อกันมาก็ไม่ถาวรแล้ว สิ่งนั้นจะเที่ยงถาวรอย่างไรได้ ย่อมกระสับกระส่ายโยกโคลงแปรปรวนไปตามกัน. สิ่งที่แปรปรวนไม่คงที่ ย่อมก่อให้เกิดภาวะชนิดที่ทนได้ยาก คือทำให้เจ้าของได้รับความไม่พอใจเสียใจและเป็นทุกข์. เมื่อมันแปรปรวนและเป็นทุกข์อยู่อย่างนี้แล้ว มนุษย์จึงไม่ควรฝืนธรรมดาสะเออะเข้าไปรับเอาความทุกข์นั้น โดยเข้าใจอ้างตัวเองเป็นเจ้าของร่างกายนี้และร่างกายอื่น. มันไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่กรรมสิทธิ์ของเรา เห็นได้ตรงที่ไม่อยู่ในอำนาจเรา เราไม่ได้ทำมันขึ้น นอกจากอำนาจธรรมชาติแห่งนามและรูปเท่านั้น. ผู้ที่เข้าไปผูกใจในสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของภายในและภายนอกตนก็ดี ว่าเป็นสิ่งที่จะเป็นไปตามความประสงค์ของตนทุกเมื่อแล้ว จะเกิดเป็นปัญหายุ่ง

ยากขึ้นในใจของผู้นั้น มืดมิดเกินกว่าที่เขาจะสะสางได้ พระองค์จึงทรงสอนให้หน่ายและละวางสิ่งต่าง ๆ ด้วยการไม่ยึดถือทางใจ แม้ว่าตามธรรมดาคนเราจะต้องอิงอาศัยสิ่งนั้น ๆ เพื่อมีชีวิตอยู่. หมายความว่า เราปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้องก็แล้วกัน.

เมื่อเราไม่เข้าไปผูกใจในสิ่งใด สิ่งนั้นก็ไม่เป็นนายบังคับใจเราให้อยาก ให้โกรธ ให้เกลียด ให้กลัว ให้เหี่ยวแห้ง หรือให้อาลัยถึงมันได้. เราจะอยู่เป็นสุข. เมื่อใจหลุดพ้นแล้ว ก็เป็นอันว่าไม่มีอะไรมาทำให้เรากลับเป็นทุกข์ได้อีกจนตลอดชีวิต. การคิดแล้วคิดอีกเพื่อตีปัญหานี้ให้แตก จนใจหลุดพ้น เรียกว่า **วิปัสนากัมมฐาน.** และเมื่อใจเราไม่ค่อยยอมคิดให้จริงจังลึกซึ้ง เพราะอาจฟุ้งซ่านด้วยความรัก ความโกรธ ความกลัว ความขี้เกียจ หรืออะไรก็ตาม จะต้องทำการข่มใจให้ปลอดจากอุปสรรคนั้น ๆ เสียก่อน การข่มใจนั้นเราเรียกกันว่า **สมถกัมมฐาน.** ถ้าไม่มีอุปสรรคเหล่านี้สมถกัมมฐานก็ไม่เป็นของจำเป็นนัก นอกจากจะเข้าฌานเพื่อความสุขของพระอริยเจ้า เช่นเดียวกับการหลับนอน เป็นการพักผ่อนอย่างแสนสุขของพวกเรา ๆ เหมือนกัน คำสั่งสอนส่วนมากของพระองค์ เราจึงพบแต่วิปัสนากัมมฐานเป็นส่วนใหญ่.

ความยึดถือ หรือ อุปาทาน

เราจะมองเห็นอย่างแจ่มแจ้งได้แล้วว่า สภาพแห่งทุกข์ มีอยู่ในโลกนี้จริง แต่บุคคลผู้จะรับทุกข์นั้นหามีไม่ ถ้าหากเขาจะไม่หลงเข้าไปรับเอาด้วยความเข้าใจผิดว่า สิ่งนั้นเป็นสุข และอยากได้ หรือหวงแหนจนเกิดการยึดมั่น, หรือเข้าใจไปว่า ทั้งมัน ทั้งเขาเป็นตัวตนที่จะอยู่ในอำนาจของตน ได้ทุกอย่างตามแต่จะปรารถนา. คิดดูก็เป็นการน่าขันและน่าสลดใจ อย่างไม่มีเปรียบ ที่เราพากันสมมติเอาสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "ว่างเปล่า" ให้เป็นตัวเป็นตนขึ้นแล้ว ทำใจตัวเองให้ดิ้นรน ก่อความยุ่งยากให้เกิดขึ้นในใจรักโกรธเกลียดกลัวไปตามฉากแห่งความแปรปรวนของสิ่งนั้น ๆ ซึ่งที่แท้มันเป็นของ "ว่างเปล่า" อยู่ตลอดเวลา ตามที่พระองค์ตรัสไว้นั่นเอง.

คำว่า ว่างเปล่า ในที่นี้ คือ ไม่มีแก่นสารตัวตน ที่จะมายืนยันรับรองกับเราว่าเอาอย่างนั้นอย่างนี้กันได้, เพราะของทุกอย่าง ล้วนแต่มี สิ่งอื่นปรุงแต่งค้ำจุนกันมาเป็นทอด ๆ จึงตั้งอยู่ได้พร้อมกับการค่อย ๆ แปรไป. สิ่งที่สิ่งอื่นปรุงแต่งจึงเป็นของว่างเปล่า ไม่มีน้ำหนัก ไม่มีอิสระแก่ตน ใครจะเอาสัญญามั่นเหมาะกับสิ่งเหล่านั้นอย่างไรได้ ในเมื่อทั้ง

ผู้ถือสัญญาและผู้ให้สัญญาก็ล้วนแต่ไม่มีความเป็นใหญ่แก่ตน หรือมีความเป็นตัวเป็นตน ไปตาม ๆ กันทั้งนั้น. ผู้ที่ขึ้นเข้าไปสัญญาหรือยึดมั่นในสัญญา ก็เท่ากับเอา**ความว่างเปล่าไปผูกพันกับความว่าง** ๑ จะได้ผลอันพึงใจจากอะไรเล่า. ทั้งนี้ก็เพราะการหลงยึดมั่นของว่างขึ้นเป็นตัวตน เราเรียกกันว่า อุปาทาน. วัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นนั้น เรียกว่าอุปาทานขันธ์ มีห้าอย่าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. เพราะฉะนั้นจึงตรัสว่าขันธ์ทั้งห้าเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น อันเป็นทุกข์.

หลักอริยสัจ

เราจะเรียนรู้หลักความจริงเหล่านี้ได้จากโรงเรียน คือร่างกายเรานี้เท่านั้น. ของใครก็ของมัน. ต้องอาศัยร่างกายเป็นที่ค้นหาความจริง เป็นครูสอนความจริง, เพราะในร่างกายนี้ มีลักษณะพร้อมทั้งเหตุและผล พอเพียงที่จะให้เราศึกษาหาความรู้ และทำความมั่นใจให้แก่เราได้, พระองค์จึงตรัสไว้ว่า "**....แน่ะเธอ ! ในร่างกายที่ยาววาหนึ่งนี้นั้นเองอันมีพร้อมทั้งสัญญาและใจ, ฉันได้บัญญัติโลก (คือความทุกข์), ได้บัญญัติโลกสมุทัย (คือเหตุให้เกิดทุกข์), ได้บัญญัติโลกนิโรธ (คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์), และได้บัญญัติโลกนิโรธคามินีปฏิปทา (คือการทำเพื่อให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์นั้น) ไว้.**"

ในที่นี้ ตรัสเรียกสภาพธรรมดาอันเต็มไปด้วยทุกข์ ว่าโลก. เรียกความอยากทะเยอทะยานของสัตว์โลกเพราะความยึดมั่นเข้าใจผิด ว่าเหตุให้เกิดโลก, เรียกการดับความอยากเสียแล้วอยู่สงบเป็นสุขใจเพราะไม่ยึดมั่น และเข้าใจถูกในสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็นที่ดับของโลก, และทรงเรียกมรรคมีองค์แปดประการว่าเป็นวิธีให้ถึงความดับของโลกนั้น อันเป็นสิ่งที่สัตว์ทุกคนควรกระทำเป็นหน้าที่ประจำชีวิตของตน ๆ. ตามนัยนี้เป็นอันว่าหลักใหญ่ของพุทธศาสนาคือการสอนให้ดับทุกข์ภายในใจ ด้วยการศึกษาหาความจริงในกายตน และหยั่งรู้ไปถึงสิ่งและบุคคล ที่แวดล้อมตนอยู่ตามเป็นจริง ไม่ติดมั่นจนเกิดทุกข์เพราะเห็นกฎแห่งอนัตตาแล้วมีใจปลอดโปร่งสบาย. การไม่ยึดมั่นว่าเป็นตัวตน อันจะก่อให้เกิดการเห็นแก่ตนนั้นเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตน และผู้อื่นหรือแก่โลกทั้งสิ้น : คือตนเองจะเป็นผู้มีความสุขสงบเยือก

๑. ดูเรื่องใครทุกข์ ใครสุขประกอบ จะได้ความชัดเจน, เมื่อสงสัยว่าไม่มีตัวตนแล้วใครทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว.

เย็นแสนจะเย็น ส่วนผู้อื่นนั้น นอกจากไม่ถูกผู้นั้นมาเบียดเบียนแล้ว ยังอาจประพฤติตามเขาจนได้รับความสุขอย่างเดียวกัน. ไฟทุกข์ของโลกจะดับสนิท. หลักธรรมทั้งหลายแม้จะมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันหมดนั้นรวมลงได้ในหลัก คือความดับทุกข์ทั้งสิ้น. ความรู้ชนิดนี้ย่อมนำให้เกิดความเมตตาสงสารเพื่อน ที่กำลังตกอยู่ในทะเลแห่งสังสารวัฏด้วยกัน อย่างแรงกล้า เพราะฉะนั้น เป็นอันไม่ต้องกล่าวก็ได้ว่า **เมตตา** เป็นหลักอันสำคัญในพุทธศาสนานี้ด้วยอีกประการหนึ่ง.

หลักโลกิยะ และ โลกุตตระ

ผู้สำคัญในสิ่งว่างเปล่าว่าเป็นแก่นสาร ก็คือผู้หลง หรือเรียกตรง ๆ อีกอย่างหนึ่งว่าผู้ปลูกสร้างฉางบรรจุความทุกข์ไว้สำหรับตน และนั่นคือปกติหรือธรรมดาของมนุษย์ทั้งโลกที่เรียกว่ายังอยู่ในวิสัยโลกิยะ, ไม่ใช่โลกุตตระ คือผู้พ้นจากโลกด้วยน้ำใจ. บางสมัยหรือบางเรื่อง ผู้แสวงหาทุกข์มาใส่ตนได้มาก กลับได้รับความยกย่องนับถือ ทั้งนี้เพราะพากันหลงในสิ่งที่ยังไม่รู้จักมันดีและนับถือโลกิยะ. ความยากจนซึ่งมีอยู่เป็นส่วนมากทะเยอทะยานเงินทองของมหาเศรษฐีอย่างแรงกล้า แต่มหาเศรษฐีนั้นไม่ได้ทะเยอทะยาน หรือรู้สึกอะไรกี่มากน้อยในเงินทองของตนเลย เป็นแต่ทะเยอทะยานต่อส่วนที่มากขึ้นไปกว่านั้นอีก. ส่วนความหนักใจความหวั่นใจ เมื่อคิดเทียบส่วนแล้ว ย่อมมีเสมอกันไปหมด. มันมีส่วนมากน้อยเท่ากับที่ตน **สมมติเอาความว่างเปล่าขึ้นเป็นตัวเป็นตน** ตามมากและน้อยเพียงไร. ใครสมมติขึ้นมาก ก็ต้องแบกไว้และหนักกว่า! พระพุทธเจ้าเอง ก็เคยทรงแบกก้อนหินอันหนักนี้ แต่แล้วกลับทรงสลัดทิ้งเสีย!! พระองค์ทรงค้นพบว่า มันคือความทุกข์ทรมานของผู้เข้าใจผิดหลงเข้าไปยึดถือ เป็นของน่าสะอิดสะเอียน. และตรงกันข้ามกลับเป็นของเบาสบายสำหรับผู้ไม่หลงยึดถือ หรือสลัดทิ้งเสียได้แล้ว. นี้เรียกว่า ทรงค้นพบ **โลกุตตรธรรม**. เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาก็คือคำสอนให้สลัดความทุกข์ออกทิ้งเสีย ให้พ้นจากความทุกข์ อันเป็นของมีประจำอยู่ในโลกแต่อย่างเดียว ไม่หลงประกอบทุกข์ขึ้นแบกไว้. **ไม่ใช่ให้อ้อนแอร้องขอแต่ความสุข** ทั้งที่ไม่รู้จักทุกข์ และสลัดมันออกไปเสีย โดยรู้ว่าภาวะที่หมดทุกข์นั่นแล เป็นความสุข. ที่แท้, มันเป็นการทำชีวิตให้กลับกลายมาเป็นอิสระจากสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติอันยั่วยวนใจในโลก ภายหลังจากที่เราเองได้ยอมตนเข้าไปเป็นทาสด้วยความโง่อย่างยิ่งของเรามาแล้ว ตลอดสงสารวัฏอันยาวยืด ซ้ำซาก ไม่มีที่สิ้นสุดลงได้ จนกว่าเราจะรู้เท่าทัน

มัน. ดวงใจอันข้ามขึ้นอยู่เหนือโลกเช่นนี้ เรียกว่า **โลกุตตรจิต**, ภาวะที่เป็นเช่นนั้นเรียกว่า **โลกุตตรธรรม**, **โลกุตตรวิสัย**, หรือ **โลกุตตรภูมิ.**

ในวงแห่งศาสนาอื่น ๆ เมื่อศาสนิกใกล้จะตายย่อมจะร้องว่า "สวรรค์! พระเจ้า!" แต่สำหรับพุทธศาสนิกที่แท้จริง จะร้องว่า **"ความดับสนิทอย่างไม่มีเหลือเป็นเชื้ออีกต่อไป!"** นี้แสดงว่าเขาเหล่าโน้น ยังอยากอยู่ในโลก–โลกสวรรค์ หรือโลกพระเจ้า. ส่วนพุทธศาสนิกมีจุดหมายปลายทาง คือความดับไม่มีเหลือ. **โลกุตตระจึงมีแต่พุทธศาสนาเท่านั้น!**

เมื่อมนุษย์ยังเป็นป่าเถื่อน, รู้จัก และปรารถนาความสุขอย่างสูงสุดเพียงการได้กินได้เสพของอร่อย ๆ พออิ่มไปขณะหนึ่ง ๆ เท่านั้น, แต่ความคิดของมนุษย์ในอันแสวงหาความสุขที่ยิ่งขึ้นไปไม่ได้หยุดเฉยอยู่ นานเข้าค่อยมีความเห็นแปรไปสู่ภาวะที่สูงขึ้น จนรู้จักและปรารถนา ทรัพย์สมบัติ แว่นแคว้น ปรารถนากามสุขจนถึงสวรรค์ อันเป็นที่สุดยอดของกาม, นานต่อมามีพวกหัวคิดสูง เห็นว่าสุขในกามก็ยังเป็นของเสียดแทงหัวใจ เท่า ๆ กับความหวานอร่อยของมัน เลยนึกหาความสุขอันสูงขึ้นไป และได้ยึดเอาว่าความมีความเป็นแห่งชีวิต ที่ปราศจากกาม เป็นยอดสุด คือความเป็นพรหมนั่นเอง, และบัญญัติขึ้นในยุคนั้นว่าความเป็นพรหมนั่นแหละเป็นนิพพาน. คำว่านิพพาน ที่แปลตามศัพท์ ว่า ปราศจากการเสียดแทง ได้เกิดมีขึ้นแต่ครั้งนั้น.

ต่อมาอีกนาน พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น และทรงค้นพบว่า ภาวะแห่งพรหมก็ยังไม่เที่ยง แปรปรวนและแตกดับเช่นเดียวกับสิ่งที่ต่ำกว่าอื่น ๆ จะเรียกว่านิพพาน หาได้ไม่ ยังเสียดแทงอยู่อย่างละเอียด, เพราะยังมีความสำคัญว่าตัวตนอยู่ จะต้องเสียดแทงใจในเมื่อมันแตกดับ เพราะยังมีความอยากความปรารถนาในทางที่แม้ไม่ใช่กามก็จริง ตัณหายังมีอยู่, จึงทรงบัญญัติความดับไม่มีอะไรเหลือเป็นตัวตนสำหรับยึดถืออีกต่อไปว่าเป็นตัวนิพพานอันแท้จริง อันจะไม่มีใครมาบัญญัติความสุขให้สูงกว่านี้ขึ้นไป ได้อีก. โลกุตตรธรรมหรือนิพพานที่แท้จริง จึงมีแต่ในพุทธศาสนา. นอกนั้นยังอยู่ในวิสัยโลกทั้งสิ้นต่างกันสักว่าชื่อ เป็นมนุษย์โลกบ้าง เทวโลกบ้าง พรหมโลกบ้าง.

พุทธศาสนา กับ วิทยาศาสตร์

หลักแห่งพุทธศาสนา แปลกจากศาสนาอื่นทั้งหลาย โดยเป็นศาสนาแห่งวิชาความรู้ที่ทนต่อการพิสูจน์ของใคร ๆ ได้ทั้งสิ้น ดังที่ตรัสไว้ว่า **ธรรมในพุทธศาสนา ย่อมทนต่อ**

การพิสูจน์ได้[๑] **คือท้าให้ใครพิสูจน์ได้ทุกอย่าง จนผู้พิสูจน์พ่ายแพ้ภัยตัวเอง หมดมานะ กลับใจยอมนับถือพุทธศาสนา** คำที่กล่าวกันว่า พุทธศาสนาเหมือนกัน หรือเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์นั้น มีผู้ตีความกันว่า เพราะพุทธศาสนาแยกสังขารร่างกาย ออกวิเคราะห์หาความจริงเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์แผนปัจจุบัน แยกธาตุต่าง ๆ ออกหาคุณสมบัติชั้นละเอียด ข้าพเจ้าเห็นว่า คำกล่าวนั้นยังไม่เพียงพอกับคุณค่าอันสูงสุดแท้จริงของพุทธศาสนา เพราะถ้ากล่าวเช่นนั้นแล้ว วิชาสรีรศาสตร์หรือแพทยศาสตร์อันเกี่ยวกับการแยกตรวจร่างกาย ก็จะกลายเป็นพุทธศาสนาไปส่วนหนึ่งด้วย. ที่แท้ควรกล่าวว่า เหมือนกันโดยที่หลักวิทยาศาสตร์ก็ทนต่อการพิสูจน์ อาจทำการพิสูจน์ให้ดูเอง หรือยอมให้ใครพิสูจน์ได้ทุกท่าทุกทางจนเขาหมดท่าจะพิสูจน์เพื่อโต้แย้งอีกต่อไป และหมดความสงสัย เช่นเดียวกับพุทธศาสนา ยอมให้ใครเพ่งพิสูจน์ซักไซร้อย่างไรก็ได้ ย่อมทนอยู่ได้จนเขาหมดวิธีพิสูจน์และต้องเชื่อ. สัจจะย่อมไม่ตาย! คำว่าวิทยาศาสตร์ในที่นี้ หมายถึงวิชา (Science) ที่แท้จริงทุก ๆ อย่าง ไม่เฉพาะแต่การแยกธาตุ (Chemistry) เท่านั้น, แม้คณิตศาสตร์ (Mathematic) ก็เป็นวิทยาศาสตร์ในที่นี้ด้วย. ถ้าท่านสงสัยวิชาเลขหรือคณิตศาสตร์จะทนต่อพิสูจน์ได้เหมือนพุทธศาสนาอย่างไรก็จงลองคิดดูอย่างง่าย ๆ ที่สุดว่า ๒+๓=๕ เป็นต้นนี้ มันเป็นความจริงเพียงไร. มีใครบ้างที่อาจพิสูจน์ให้เห็นได้ว่า ๒ บวกกับ ๓ ได้ผลเป็นอย่างอื่นนอกจาก ๕. ใครจะพิสูจน์โดยวิธีไรกี่ร้อยกี่พันเท่าก็ตาม มันยังคงเป็น "๒+๓=๕" อยู่เสมอ, เป็นหลักที่แข็งแรงยิ่งกว่าภูเขาหินแท่งทึบอันอาจหวั่นไหวได้ โดยธรรมชาติหรืออุตุนิยมแปรปรวน, หลักความจริงแห่งวิทยาศาสตร์เหล่านี้ มั่นคงมีอุปมาฉันใด พุทธศาสนาก็มีหลักแห่งความจริงหนักแน่นมั่นคงฉันนั้น. แม้จะขนเอาการแยกธาตุและตรวจค้นพิสูจน์อย่างที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์แผนใหม่ทั้งหมดมาเป็นเครื่องมือพิสูจน์ ก็ไม่อาจพิสูจน์พุทธศาสนาให้เศร้าหมองไปได้ แม้แต่นิดเดียว, ขอแต่อย่าให้ไปหยิบให้ถูกกะพี้ของพุทธศาสนา เช่น พิธีต่าง ๆ เป็นต้น มาพิสูจน์ในนามว่าพุทธศาสนาก็แล้วกัน. ความจริงหรือพุทธศาสนาจะยังคงอยู่ชั่วโลก ไม่มีสมัยหรือขีดขั้นกำหนดเวลาอายุ เพราะเป็นการเรียนรู้ธรรมชาติ เพื่อชำนะธรรมชาติด้วยความจริง. เช่นนี้

๑. ตรัสว่า "....เมื่อเขาใคร่ครวญต่อเนื้อความแห่งธรรมอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมทนต่อการพิสูจน์ได้.เมื่อธรรมทั้งหลายทนต่อการพิสูจน์ได้ เขาย่อมเกิดความพอใจและความขยันขันแข็ง...." จังกีสูตร ม. ม. ไตร. ล. ๑๓ น. ๖๐๕ บ. ๖๕๘.

ยังมิเป็นเครื่องชี้อันเด่นชัดว่า พุทธศาสนาเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ ซึ่งโลกปัจจุบัน ย่อมบูชาอย่างสนิททั่วหน้า โดยลักษณาการอย่างไรเจียวหรือ? และข้อสำคัญที่สุดก็คือ เมื่อมีแต่ **พุทธศาสนาเท่านั้น** ที่เข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ของโลกแล้ว จะยังมีศาสนาไหนอีกเล่า ที่ควรเป็นศาสนาแห่งสากลโลก. **นอกจากพุทธศาสนา**? [๑]

โมกขพลาราม.

๑. กรกฎ. ๗๗

๑. หมายเหตุส่วนตัว:– **ที่จริงศาสนาทั้งหลาย** มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือความสุข ถ้าจะปรับกันเข้าให้สนิท ก็จะลงกันได้เป็นศาสนาเดียวกัน! ใครมีคุณสมบัติแค่ไหน ยอมอยู่ในระดับแค่นั้นเหมือนพี่น้องหรือผู้มีคุณวุฒิ ยิ่งหย่อนกว่ากัน ยืนเรียงแถวกันตามลำระดับวุฒิ ก็จะมีแต่ศาสนาเดียวในโลก! ขอแต่อย่าถือเราถือเขา ถึงกับพยายามทำลายเพื่อนศาสนาอื่นเพื่อประโยชน์ตน ด้วย "การรุกเงียบ ๆ" อย่างใดอย่างหนึ่งก็แล้วกัน. หลักศาสนาอื่นทั้งหลาย มีเพียงโลกิยะ, ไม่พ้นไปได้, ส่วนพุทธศาสนายังมีสูงขึ้นไปถึงโลกุตตระด้วย; มีทั้งสองอย่าง ใครจะเลือกเอาอย่างไหนก็ได้. หลักโลกุตตระ หรือที่เกี่ยวกับโลกุตตระเท่านั้น ที่พุทธศาสนามีอยู่ อย่างที่ศาสนาอื่นไม่มีเสียเลย, จึง "**อม**" ศาสนาอื่น ๆ ไว้ได้ทั้งหมด – พุทธทาส.

พุทธศาสนา, เพสสิมิสม หรือ ออปติมิสม ?

พุทธศาสนาไม่ใช่ทั้งเพสสิมิสม และ ออปติมิสม[๑] เพราะเพสสิมิสมและออปติมิสม เป็นลัทธิที่ดิ่งลงไปจนถึงที่สุดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทั้งสองอย่าง; ส่วนพุทธศาสนาสั่งสอนสัจจธรรม อันเดินไปตามสายกลาง. เพสสิมิสมนั้นจัดได้ว่าเป็นมูลแห่งอัตตกิลมถานุโยค, ออปติมิสม ก็เป็นทางมาแห่งกามสุขัลลิกานุโยค. ทั้งสองลัทธินั้น ไม่กล่าวถึงการแก้ไขให้ความเป็นเช่นนั้น ๆ กลายเป็นตรงกันข้ามกับที่เป็นอยู่หรือที่เป็นมาแล้วได้. ส่วนพุทธศาสนาสอนให้ดูโลกในแง่ของเพสสิมิสมก่อนแล้ว และสอนหนทางแก้ไขให้มันกลายเป็นดีไป ซึ่งเป็นอันว่าไม่ปัดออปติมิสมเสียทีเดียว. พุทธศาสนาสอนว่าชีวิตนี้เต็มไปด้วยอาการที่ทนยาก เป็นมายาเหลวไหล, ถูกกักขังและทรมานอยู่โดยอวิชชา, ไม่ได้อย่างใจหวังสักอย่างเดียว ทั้งส่วนร่างกาย หรือส่วนจิตใจก็ตาม. นี่แสดงว่าคล้ายกับจะเอียงไปฝ่ายเพสสิมิสม, แต่พุทธศาสนาไม่ได้สอนเพียงเท่านั้น ได้สอนวิธีที่จะทำชีวิตให้ตรงกันข้ามกับอาการเช่นนั้นได้ด้วย คือ อัฏฐังคิกมัคค์หรือมัชฌิมา ปฏิปทา อันมีหลักสั้น ๆ ว่า ชีวิตอาจบริสุทธิ์ และหลุดพ้นจากการทรมานได้ด้วยการประพฤติอย่างถูกต้องของเราเอง จนเราอาจเป็นผู้ที่มีความเยือกเย็นใจของเราเองได้เสมอทุก ๆ ฉาก ที่โลกมันจะปรวนแปรไป. ความคิดนึกในใจของพุทธบริษัท ไม่ได้ถูกบังคับให้เชื่อ หรือเป็นอยู่ในวงจำกัด ดุจพวกเพสสิมิสต์ หรือ ออปติมิสต์. เมื่อเขายังพอใจที่จะหมุนกลิ้งไปกับโลกอันเอิบอาบ ไปด้วยความดีใจ และเสียใจ, เขาก็มีอิสระที่จะทำเช่นนั้น. เมื่อเขาเห็นว่ามันน่าเบื่อหน่าย เขาก็มีอิสระและหนทางที่จะเอาชนะมันเสียได้อย่างเด็ดขาด เพราะเหตุนี้เอง **พุทธศาสนาจึงมิใช่เพสสิมิสม หรือ ออปติมิสมเลย, เป็นแต่มีแง่บางแง่ที่อาจลวงตาคนบางคน ให้เห็นเป็นเพสสิมิสม หรือออปติมิสม อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่เขาจะเห็นไปในบางคราวเท่านั้น.**

"จะมัวหัวเราะอะไรกัน บันเทิงอะไรกัน. ก็เมื่อโลกอันเป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์นี้มันลุกโพลงอยู่เป็นนิจ" นี่เป็นพระพุทธภาษิต (ชราวัคค์, ธ. ขุ.) ซึ่งแสดงว่าพระองค์ก็ทรงเห็นโลกเช่นเดียวกันกับที่พวกเพสสิมิสต์เห็น. แต่ติดต่อจากคำข้างต้นนั่นเอง พระองค์

๑. เพสสิมิสม ลัทธิเห็นสิ่งทั้งปวงเป็นไปในแง่ร้าย, ออปติมิสม เห็นเป็นไปในแง่ดี.

ได้ตรัสสืบไปว่า "พวกท่านทั้งหลายถูกความมืดบอดครอบงำหุ้มห่อไว้เต็มที่แล้ว ก็ยังไม่แสวงหาประทีปเครื่องนำของตนเอง," ซึ่งแสดงว่า แสงสว่างแห่งความรอดพ้นนั้นมีอยู่. นี่เราจะเห็นได้ว่าไม่ทรงปฏิเสธพวกออปติมิสต์ และพระองค์เป็นพวกกลางคือมัชฌิมาปฏิปทาโดยแท้.

ในที่อื่นตรัสว่า "สิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งตัวมันเองทุก ๆ สิ่ง ไม่เที่ยงแท้ถาวร, เป็นทุกข์. และทั้งสิ่งที่มีเหตุปัจจัยและไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยปรุงแต่งตัวมัน ทั้งสองอย่าง ไม่ใช่เป็นสิ่งซึ่งเป็นตัวเป็นตน หรือมีตัวมีตนอยู่ในมัน." นี่แสดงว่าทุก ๆ สิ่ง ในโลกนี้เป็นพิษแก่ผู้ที่เข้าไปยึดถือโดยประการทั้งปวง แต่มิได้แสดงว่าเราไม่มีหนทางที่จะวางสิ่งนั้น ๆ หรือเอาชนะอยู่เหนืออิทธิพลของสิ่งนั้นได้, เพราะเหตุว่าพร้อมกันนั่นเอง พระองค์ได้ทรงสอนวิธีแห่งโลกุตตรปฏิปทา-ทางที่จะเป็นอิสระอยู่เหนือโลก, ไว้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนยิ่งด้วย. เมื่อเรามีใจหลุดพ้นแล้ว โลกก็ไม่เป็นพิษต่อเรา, เช่นนี้ เราจะมาบัญญัติว่า โลกนี้เป็นยาพิษ หรือเป็นอาหารที่ดีของมนุษย์ เด็ดขาดลงไปอย่างไรได้. สุราหรือแอลกอฮอล์, เมื่อเราแพ้มันดื่มด้วยความโง่เขลามันก็เป็นของให้โทษ, เมื่อใช้เป็นยาด้วยความมีสติสัมปชัญญะก็ปรากฏว่ามันเคยช่วยชีวิตมนุษย์ไว้แล้ว มีจำนวนไม่น้อย. เราจะกล่าวว่าสุราเป็นโทษ หรือเป็นคุณโดยส่วนเดียวอย่างใดอย่างหนึ่งยังมิชอบฉันใด, การที่จะกล่าวว่าโลกนี้เป็นเพสสิมิสม์ หรือออปติมิสม์ โดยเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่ได้ฉันนั้น. เราหลงใหลต่อโลก โลกก็เป็นพิษต่อเรา, เมื่อเราเอาชนะโลกได้มันก็เป็นเครื่องอุปกรณ์แก่เราได้อย่างดี, เช่นเดียวกับช้างที่เรายังฝึกมันไม่ได้กับเมื่อเราฝึกมันจนเชื่องดีแล้ว ฉันใดก็ฉันนั้น.

พุทธทาสภิกขุ

๑ กันยายน ๒๔๗๙

พุทธศาสนา–ศาสนาแห่งการบังคับตัวเอง

เมื่อกล่าวสรุปให้สิ้นเชิง ในแง่แห่งการกระทำ หรือการปฏิบัติแล้ว "**พุทธศาสนาคือ ศาสนาแห่งการบังคับตัวเอง**" : มิใช่ศาสนาแห่งการอ้อนวอนพระเป็นเจ้าผู้มีอำนาจ หรือเป็นศาสนาแห่งการแลกเปลี่ยนทำนองการค้าขาย–ทำบุญทำทานแลกนางฟ้าในสวรรค์ หรือทำอะไรทำนองนี้แต่ประการใดเลย. และเพราะความที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการบังคับตัวเองโดยมีเหตุผลเพียงพอแก่ตนเอง จึงได้ชื่อว่าเป็น "ศาสนาแห่งเหตุผล" ด้วย.

พุทธศาสนา คือคำสั่งสอนอันเป็นแบบฝึกหัดการบังคับตนเอง แต่ว่าลำพังคำสั่งสอนอย่างเดียว หาใช่เป็นแก่น หรือเป็นตัวพระพุทธศาสนาอันแท้ไม่ แม้ว่าคำว่า "ศาสนา" จะแปลว่าคำสอนก็ตาม. **ตัวศาสนาแท้ หรือตัวพรหมจรรย์นั้นได้แก่การปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้น ๆ ซึ่งเรียกโดยภาษาศาสนาว่า สีลสิกขา–จิตตสิกขา–ปัญญาสิกขา.**

พุทธมามกะเป็นอันมาก เข้าใจคำว่า "สิกขา" ตรงตามรูปศัพท์เกินไป คือ สิกขา แปลตามรูปศัพท์ว่า การศึกษา. แต่พระพุทธองค์ตรัสไว้เป็นหลักว่า การศึกษาเล่าเรียนปริยัตินั้น ไม่ใช่สิกขา แต่การกระทำจริง ๆ ตามหลักที่เป็นการบังคับตนเองในส่วนที่เป็นความเสื่อมเสียทางกายและวาจา เรียกว่า "สีลสิกขา," ในส่วนใจ เรียกว่า "จิตตสิกขา," และในส่วนที่เกี่ยวกับความคิดนึกเพื่อรู้สิ่งที่ชีวิตจะต้องรู้ เรียกว่า "ปัญญาสิกขา."

ในส่วน **สีลสิกขา** โดยประเภท คือการบังคับตนให้ตั้งอยู่ หรือดำเนินไปด้วยกายวาจา ตามกฎอันเป็นระเบียบมรรยาท หรือจรรยาอันตนจะพึงประพฤติต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อวัตถุสิ่งของอันเกี่ยวเนื่องกันเป็นข้อกฎที่บังคับตายตัวในเบื้องต้นเรียกว่า **ปาฏิโมกขสังวรสีล,**[๑] การควบคุมตาหูจมูกลิ้นกายไม่ให้กำเริบไปตาม รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อันเป็นโลกธรรมเรียกว่า **อินทรียสังวรสีล,** กายควบคุมตนให้มีการแสวง การรับ การบริโภคปัจจัยเครื่องอาศัยอันจำเป็นแก่ชีวิต อย่างบริสุทธิ์จากการหลอกลวงตนและผู้อื่นเรียกว่า **อาชีว**

---

๑. มีหลายพวก เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมของนักบวช ก็มี เกี่ยวกับการอนามัยของร่างกายก็มี เกี่ยวกับการเคารพ, ปฏิสันถาร, ปรนนิบัติ ฯลฯ ผู้อื่นก็มี. เกี่ยวกับการรักษาสิ่งของเครื่องใช้สอยของตน หรือหมู่ก็มี และยังมีอย่าง อื่นอีก ซึ่งเป็นส่วนต้องรู้แล้วทำในเบื้องต้น, อนุโลมทำนองเดียวกัน ทั้งฆราวาสและบรรพชิต.

ปาริสุทธิสีล, และการควบคุมตนให้มีสติระลึกเพียงเพื่อยังอัตตภาพให้เป็นไปในการบริโภคปัจจัยนั้น ๆ ไม่บริโภคด้วยตัณหา เรียกว่า **ปัจจยสันนิสสิตสีล.** รวมเรียกว่า ปาริสุทธิศีลสี่ หรือจตุปาริสุทธิศีล. เรียกภาวะแห่งการกระทำจริง ๆ ตามนี้ว่า ศีลสิกขา อันได้แก่การบังคับตัวเองโดยตรงเป็นเหมือนถากโกลนกล่อมเกลาในชั้นต้น, แต่ประสงค์เฉพาะส่วนที่เป็นไปทางกายและวาจาเท่านั้น

ในส่วน **จิตตสิกขา** คือการบังคับจิตของตนให้อยู่ในวงความต้องการของตน ภายในขอบขีดของวิสัยที่บังคับได้ คือให้หยุดแล่นไปตามความกำหนัดพยาบาท, หรือไม่ให้ง่วงซึม ฟุ้งซ่านง่อนแง่นคลอนแคลน รวมความว่า ฝึกจนดีพอที่จะต้องการให้หยุดคิดก็หยุด, ให้คิดก็คิด, ให้คิดเฉพาะสิ่งนี้ ก็คิดเฉพาะสิ่งนี้ ด้วยกำลังของจิตทั้งหมดอย่างเต็มที่ โดยไม่กลับกลอก แต่อย่างใดการพยายามฝึก จนทำได้อย่างนี้ เรียกว่า จิตตสิกขา ซึ่งเมื่อมีแล้วทำจิตให้สงบอยู่ในอำนาจได้, ต่อนั้นก็ใช้เป็นอุปกรณ์แก่ปัญญาสิกขา อย่างจำเป็นยิ่ง.

ในส่วน **ปัญญาสิกขา** คือ การควบคุมจิตที่ฝึกจนอยู่ในอำนาจแล้วนั้นให้คิดแล้วคิดอีกจนแทงตลอด ในข้อปัญหาของชีวิต หรือที่จำเป็นแก่ชีวิต โดยย่อคือ ปัญหาที่ว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ทำอย่างไรจึงจะพ้นทุกข์. ทั้งนี้เพราะเหตุว่าสิ่งทั้งปวง รวมทั้งทุกข์สุขของชีวิต เป็นเรื่องของใจ คือทุกข์เพราะใจปลงไม่ตกในสิ่งที่ตนเข้าใจผิดแล้วหลงยึดถือไว้, จะสุขได้ก็ด้วยบังคับแนวของความคิดอย่างแรงกล้าให้แล่นไปอย่างรู้แจ้งแทงตลอด จนปลงตกในสิ่งที่ตนยึดถือ ถึงกับรักโกรธเกลียดกลัวมัวเมา ฯลฯนั้น ๆ เสีย โดยไม่มีเชื้อเหลือเพื่อความเป็นเช่นนั้นอีกต่อไป. การพยายามทำ จนทำได้เช่นนี้เรียกว่า ปัญญาสิกขา, ซึ่งมีบริบูรณ์แล้วก็จบกิจแห่งพรหมจรรย์, –จบพรหมจรรย์คือจบศาสนา, ไม่มีเรื่องที่จะต้องทำอีกต่อไป นอกจากการเสวยสุข.

โดยนัยนี้จะเห็นได้ว่า **พุทธศาสนาคือศาสนาแห่งการบังคับตัวเอง** : ถ้าหมายถึงคำสอน ก็คือการสอนแห่งการบังคับตัวเอง, ถ้าหมายถึงการทำหรือการปฏิบัติ ก็คือการกระทำการบังคับตัวเอง และเมื่อหมายถึงผลสุดท้ายคือปฏิเวธ ก็คือซึมซาบรสแห่งผลของการบังคับตัวเอง อันเดียวกันนั่นเอง. เมื่อเรียน หรือเมื่อทำ หรือเมื่อได้รับผลของการทำ ก็มีเหตุผลพร้อมพอที่จะให้ตนเชื่อถือมั่นใจตนเองได้ โดยไม่ต้องเชื่อตามคำผู้อื่นจึง เป็นการ

บังคับตัวเองอย่างมีเหตุผลของตนเอง–โดยตนเอง–เพื่อตัวเองอย่างที่เป็นอันแน่ใจได้ว่าไม่เป็นศาสนาแห่งความโง่เขลา ถึงกับต้องมีการล่อหลอก หรือขู่เข็ญอย่างใดแม้แต่น้อย.

ลัทธิศาสนาบางลัทธิ หวังความช่วยเหลือจากผู้อื่น จนไร้หลักแห่งการช่วยตนเองไฉนจะมีการบังคับตัวเอง. บางลัทธิมีการบังคับตัวเอง แต่ไร้เหตุผล เพราะเป็นเพียงการนึกเอาอย่างตื้น ๆ หรือเป็นการเดา จึงเลยเถิดเป็นอัตตกิลมถานุโยคไปก็มี; ที่อ่อนแอเอาแต่ความสนุกสบาย กลายเป็นอย่างที่เรียกว่ากามสุขัลลิกานุโยคก็มี จึงแปลกกับพุทธศาสนา ซึ่งมีหลักการบังคับตัวเองอย่างมีระเบียบเรียบร้อยชัดเจน มั่นคง ปรากฏเป็นศีล–สมาธิ–ปัญญา หรืออัฏฐังคิกมรรค, และมีเหตุผลพร้อมอยู่เสมอ; เป็นอันกล่าวได้ว่า **พุทธศาสนาคือศาสนาแห่งการบังคับตัวเอง–ชนะตัวเอง–เชื่อตัวเอง–พึ่งตัวเอง ฯลฯ**, โดยแท้

เนื้อความเท่าที่บรรยายมาแล้วนี้ เป็นเพียงมุ่งให้ผู้อ่านมองเห็นจุดสำคัญ อันเป็นที่สรุปรวมใจความของธรรมบรรยาย อันกว้างขวางลึกซึ้งจุดมหาสมุทรเท่านั้น. คือว่าเมื่อมีหลัก ก็ไม่พ้นเฝือ, รู้อะไรเพิ่มเติมเข้ามาอีกเท่าไร ก็ไม่งงเงอะ จนไม่รู้ว่าจะจำไว้อย่างไรไหว, แต่อาจสงเคราะห์รวมเข้าชั้นเข้าเชิงของหลักธรรม ซึ่งที่แท้ก็มีอยู่เพียง ๓ คือ ศีล–สมาธิ–ปัญญา เท่านั้นเอง; จึงเมื่อถ้ายังไม่เข้าใจในส่วนไหน ก็พึงศึกษาค้นคว้าจากเนื้อความที่ได้บรรยายในที่อื่นเฉพาะส่วนนั้น สืบไปเทอญ.

พุทธทาสภิกขุ
๒๐ กันย์ ๗๘.

ความกลัว

ความกลัวเป็นสิ่งที่มีอำนาจมากสิ่งหนึ่ง ในบรรดาสิ่งที่ทำลายความสุขสำราญหรือรบกวนประสาทของมนุษย์เป็นอย่างยิ่งด้วยกัน. ความกลัวนี้ย่อมมีลักษณะ และพิษสงมากน้อยกว่ากันเป็นชั้น ๆ ตามความรู้สึกอันสูงต่ำของจิต. เด็ก ๆ สร้างภาพของสิ่งที่น่ากลัวขึ้นในใจตามที่ผู้ใหญ่นำมาขู่ หรือได้ยินเขาเล่าเรื่องอันน่ากลัว เกี่ยวกับผีเป็นต้น สืบ ๆ กันมา. แล้วก็กลัวเอาจริง ๆ จนเป็นผู้ใหญ่ความกลัวนั้นก็ไม่หมดสิ้นไป ความกลัวเป็นสัญชาตญาณอันหนึ่งของมนุษย์เหมือนกันหมด แต่ว่าวัตถุที่กลัวนั่นแหละต่างกัน ตามแต่เรื่องราวที่ตนรับเข้าไว้ในสมอง. วัตถุอันเป็นที่ตั้งของความกลัว ที่กลัวกันเป็นส่วนมากนั้น โดยมากหาใช่วัตถุที่มีตัวตนจริงจังอะไรไม่ มันเป็นเพียงสิ่งที่ใจสร้างขึ้นสำหรับกลัวเท่านั้น. ส่วนที่เป็นตัวตนจริง ๆ นั้นไม่ได้ทำให้เรากลัวนานหรือมากเท่าสิ่งที่ใจสร้างขึ้นเอง มันมักเป็นเรื่องเป็นราวลุล่วงไปเสียในไม่ช้านัก. บางทีเราไม่ทันนึกกลัวด้วยซ้ำไป เรื่องนั้นก็ได้มาถึงเราเป็นไปตามเรื่องของมันและผ่านพ้นไปแล้ว **มันจึงมิได้ทรมานจิตของมนุษย์มากเท่าเรื่องหลอก ๆ ที่ใจสร้างขึ้นเอง.**

เด็ก ๆ หรือคนธรรมดา เดินผ่านร้านขายโลงซึ่งยังไม่เคยใส่ศพเลย ก็รู้สึกว่าเป็นที่น่ารังเกียจ. หรือเป็นที่อวมงคลเสียจริง ๆ. เศษกระดาษชนิดที่เขาใช้บีดโลงขาดตกอยู่ในที่ใด ที่นั้นก็มีผีสำหรับเด็ก ๆ. เมื่อเอาสีดำกับกระดาษเขียนกันเข้าเป็นรูปหัวกระโหลกตากลวงความรู้สึกว่าผีก็มาสิงอยู่ในกระดาษแผ่นนั้นทันที. เอากระดาษฟางกับกาวและสีมาประกอบกันเข้าเป็นหัวคนป่าที่น่ากลัวมีสายยนต์ชักให้แลบลิ้นเหลือกตาได้ มันก็พอที่ทำให้ใครตกใจเป็นไข้ได้ ในเมื่อนำไปแอบคอยที่ชักหลอกอยู่ในป่า หรือที่ขมุกขมัว, และแม้ที่สุดแต่ผู้ที่เป็นนายช่างทำมันขึ้นนั่นเอง ก็รู้สึกไปว่า มันมิใช่กระดาษฟางกับกาวและสีเหมือนเมื่อก่อนเสียแล้ว ถ้าปรากฏว่ามันทำให้ใครเป็นไข้ได้สักคนหนึ่ง. เราจะเห็นได้ในอุทาหรณ์เหล่านี้ว่าความกลัวนั้น ถูกสร้างขึ้นด้วยสัญญาในอดีตของเราเองทั้งนั้น เพราะปรากฏว่าสิ่งนั้น ๆ ยังมิได้เนื่องกับผีที่แท้จริงแม้แต่นิดเดียว. และสิ่งที่เรียกว่า ผี ผี. มันก็เกิดมาจากกระแสที่เต็มไปด้วยอนุภาพอันหนึ่ง อันเกิดมาจากกำลังความเชื่อแห่งจิต ของคนเกือบทั้งประเทศ หรือ

ทั้งโลก เชื่อกันเช่นนั้น, อำนาจนั้น ๆ มันแผ่ซ่านไปครอบงำจิตของคนทุกคน ให้สร้างผี ในมโนคติตรงกันหมด, และทำให้เชื่อในเรื่องผียิ่งขึ้น และ **ผีก็มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ จนกว่าเมื่อใดเราจะหยุดเชื่อเรื่องผี หรือเรื่องหลอกนี้กันเสียที ให้หมดทุก ๆ คน ผีก็จะตายหมดสิ้นไปจากโลกเอง.** จึงกล่าวได้ว่า ความกลัวที่เรากลัวกันนั้นเป็นเรื่องหลอกที่ใจสร้างขึ้นเองด้วยเหตุผลอันผิด ๆ, เสียหลายสิบเปอร์เซนต์

ความกลัว เป็นภัยต่อความสำราญ เท่ากับความรัก โกรธ เกลียดหลงใหล และอื่น ๆ หรือบางทีจะมากกว่าเสียด้วยซ้ำ ดูเหมือนว่าธรรมชาติได้สร้างสัญชาตญาณอันนี้ให้แก่สัตว์ ตั้งแต่เริ่มออกจากครรภ์ทีเดียว. ลูกนกหรือลูกแมว พอลืมตาก็กลัวเป็นแล้ว แสดงอาการหนี หรือป้องกันตัวในเมื่อเราเข้าไปใกล้. เด็ก ๆ จะกลัวที่มืด หรือการถูกทิ้งไว้ผู้เดียว ทั้งที่เขายังไม่เคยมีเรื่องผูกเวรกับใครไว้ อันจะนำให้กลัวไปว่าจะมีผู้ลอบทำร้าย. เพียงแต่ผู้ใหญ่ชี้ไปตรงที่มืด แล้วทำท่ากลัวให้ดูสักครั้งเท่านั้น เด็กจะกลัวติดอยู่ในใจไปได้นาน. คนโตแล้วบางคน นั่งพังเพื่อนกันเล่าเรื่องผีเวลากลางคืน มักจะค่อยขยับ ๆ จนเข้าไปนั่งอยู่กลางวงโดยไม่รู้สึกตัว, และยังไปนอนกลัวในที่นอนอีกมาก กว่าจะหลับได้. เดินผ่านป่าช้าโดยไม่รู้ เพิ่งมารู้และกลัวเอาที่บ้านก็มี สำหรับบางคน. ทั้งหมดนี้เป็นเครื่องแสดงว่าความกลัวเป็นเรื่องของจิตมากกว่าวัตถุ ผู้ใดไม่มีความรู้ในการควบคุมจิตของตนในเรื่องนี้ เขาจะถูกความกลัวกลุ้มรุม ทำลายกำลังประสาทและความสดชื่นของใจเสียอย่างน่าสงสาร. ในทำนองตรงกันข้าม, สำหรับผู้ที่มีอุบายข่มขี่ความกลัวย่อมจะได้รับความผาสุกมากกว่า, มีกำลังใจเข้มแข็งกว่า เหมาะที่จะเป็นหัวหน้าหมู่หรือครอบครัว.

เมื่อปรากฏว่าความกลัว เป็นภัยแก่ความผาสุกเช่นนี้แล้ว บัดนี้เราก็มาถึงข้อปัญหาว่า เราอาจจะเอาชนะความกลัวได้อย่างไร สืบไป, เพราะเหตุว่าการที่ทราบแต่เพียงว่าความกลัวเป็นภัยของความผาสุกนั้น เรายังได้รับผลดีจากความรู้นั้น น้อยเกินไป. เราอาจปัดเป่าความกลัวออกไปเสียจากจิตโดยวิธีต่างๆ กันแต่เมื่อจะสรุปความขึ้นเป็นหลักสำคัญๆ แล้ว อย่างน้อยเราจะได้สามประการคือ:–

๑. สร้างความเชื่ออย่างเต็มที่ ในสิ่งที่ยึดเอาเป็นที่พึ่ง.

๒. ส่งใจไปเสียในที่อื่น. ผูกมัดไว้กับสิ่งอื่น

๓. ตัดต้นเหตุของความกลัว นั้น ๆ เสีย.

ในประการต้น อันเราอาจเห็นได้ทั่วไป คือวิธีของเด็ก ๆ ที่เชื่อตะกรุดหรือเครื่องราง ฯลฯ ตลอดจนพระเครื่ององค์เล็กที่แขวนคอ. และเป็นวิธีของผู้ใหญ่บางคนที่มีความรู้สึกอยู่ในระดับเดียวกับเด็กด้วย. คนในสมัยอนารยะถือภูเขาไฟ ต้นไม้ ฟ้าหรือสิ่งที่ตนเห็นว่ามีอำนาจน่ากลัว ควรถือเอาเป็นที่มอบกายถวายตัวได้อย่างหนึ่ง นี่ก็อยู่ในประเภทเดียวกัน. ที่ยังเหลือมาจนทุกวันนี้ เช่นพวกที่บนบาน ต้นโพธิ พระเจดีย์เป็นต้น เพื่อความเบาใจของตนในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง. วิธีนี้เป็นผลดีที่สุดได้ตลอดเวลาที่ตนยังมีความเชื่อมั่นคงอยู่ความเชื่อที่เป็นไปแรงกล้าอาจหลอกตัวเองให้เห็นสิ่งที่ควรกลัว กลายเป็นสิ่งที่ไม่ควรกลัวไปก็ได้ ถ้าหากจะมีอุบายสร้างความเชื่อชนิดนั้น ให้เกิดขึ้นได้มาก ๆ. เมื่อใดความเชื่อหมดไป หรือมีน้อยไม่มีกำลังพอที่จะหลอกตัวเองให้กล้าหาญ แล้ววิธีนี้ก็ไม่มีประโยชน์กลายเป็นของน่าหัวเราะเท่านั้น. เล่ากันมาว่าเคยมีคนๆ หนึ่ง อมพระเครื่องเข้าตะลุมบอนฆ่าฟันกัน เชื่อว่าทำให้อยู่คงฟันไม่เข้าเป็นต้น ดูเหมือนได้ผลเป็นที่พอใจเขาจริงๆ. ขณะหนึ่งพระตกจากปากลงพื้นดินในท้องนา. ตะลีตะลานคว้าใส่ปากทั้งที่เห็นไม่ถนัดแทนที่จะได้พระ กลับเป็นเขียดตัวหนึ่งเข้าไปดิ้นอยู่ในปากก็รบเรื่อยไป โดยยิ่งเชื่อมั่นขึ้นอีกว่า พระในปากแสดงปาฏิหาริย์ดิ้นไปดิ้นมา. เมื่อเลิกรบรีบคายออกดูเห็นเป็นเขียดตายก็เลยหมดความเชื่อ, ตั้งแต่นั้นมา ไม่ปรากฏว่าพระเครื่ององค์ใดทำความพอใจให้เขาได้อีก. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า วิธีนี้ไม่ใช่ที่พึ่งอันเกษม คือทำความปลอดภัยให้ได้อย่างแท้จริง. ไม่ใช่วิธีสูงสุด, เนตํ สรณํ เขมํ, เนตํ สรณมุตฺตมํ.

ประการที่สอง, สูงขึ้นมาสักหน่อย พอที่จะเรียกได้ว่าอยู่ในชั้นที่จัดว่าเป็นกุสโลบาย. หลักสำคัญอยู่ที่ความคิดนึกของใจไปเสียในที่อื่น ซึ่งจะเป็นความรักใครที่ไหนโกรธใครที่ไหน เกลียดใครที่ไหนก็ตาม; หรือหยุดใจเสียจากความคิดนึกทุกอย่าง(สมาธิ) ก็ตาม เรียกว่าส่งใจไปเสียในที่อื่นคือจากสิ่งที่เรากลัวนั้น ก็แล้วกัน. ที่เราเห็นกันได้ทั่วไป เช่นกำลังเมารักบ้าเลือดเหล่านี้เป็นต้น จะไม่มีความกลัวผี กลัวเสือ กลัวเจ็บ. แม้เรื่องราวในหนังสือข่าวรายวันก็เป็นพยานในเรื่องนี้ได้มาก. แต่เรื่องชนิดนี้เป็นได้โดยไม่ต้องเจตนาทำความรู้สึกเพื่อส่งใจไปอื่นเพราะมันส่งไปเองแล้ว. ถึงกระนั้นทุก ๆ เรื่องเราอาจปลูกอาการเช่นนี้ขึ้นได้ ในเมื่อต้องการ และมันไม่เป็นขึ้นมาเอง. การคิดนึกถึงผลดีที่จะได้รับ คิดถึงสิ่งที่เรารักมากจนใฝ่ฝัน

คิดถึงชาติประเทศคิดถึงหัวหน้าที่กล้าหาญ ดูสิ่งที่ยั่วใจให้กล้า เช่นระเบียบให้มองดูธงของผู้นำทัพในเมื่อตนรู้สึกขลาด อันปรากฏอยู่ ในนิยายเทวาสุรสงครามในพระคัมภีร์เป็นต้น, เหล่านี้ล้วนแต่ช่วยให้ใจแล่นไปในที่อื่นจนลืมความกลัวได้ทั้งนั้น. ในชั้นนี้ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ระลึกถึงพระองค์ หรือพระธรรม หรือพระสงฆ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ในเมื่อภิกษุรูปใดเกิดความกลัวขึ้นมา ในขณะที่ตนอยู่ ในที่เงียบสงัดเช่นในป่าหรือถ้ำเป็นต้น. อาการเช่นนี้ทำนองค่อนไปข้างสมาธิ แต่ยังมิใช่สมาธิแท้ทีเดียว, แต่ถ้าหากว่าผู้ใด แม้ระลึกถึงพระพุทธองค์ก็จริง แต่ระลึกไปในทำนองเชื่อมั่นมันก็ไปตรงกันเข้ากับประการต้น คือความเชื่อเช่นเชื่อพระเครื่องหรือคนป่าเชื่อปู่เจ้าเขาเขียว. ต่อเมื่อระลึกในอาการเลื่อมใส ปีติในพระพุทธคุณเป็นต้นนั้น จึงจะเข้ากับประการที่สองนี้

ส่วนอาการที่สงบใจไว้ด้วยสมาธิ นั้น เป็นอุบายข่มความกลัวได้สนิทแท้ เพราะว่าในขณะแห่งสมาธิ ใจไม่มีการคิดนึกอันใดเลย นอกจากจับอยู่ที่สิ่งซึ่งผู้นั้นถือเอาเป็นอารมณ์หรือนิมิต ที่เกาะของจิตอยู่ในภายในเท่านั้น. แต่ว่าใจที่เต็มไปด้วยความกลัว ยากที่จะเป็นสมาธิ เพราะฉะนั้นต้องเป็นสมาธิที่ชำนาญอย่างยิ่งจริง ๆ จนเกือบกลายเป็นความจำอันหนึ่งไป; พอระลึกเมื่อใดนิมิตนั้นมาปรากฏเด่นอยู่ที่ "ดวงตาภายใน" ได้ทันทีนั่นแหละจึงจะเป็นผล. แม้ข้อที่พระองค์สอนให้ระลึกถึงพระองค์หรือพระธรรมพระสงฆ์ ตามนัยแห่งบาลีธชัคคสูตรนั้น ก็หมายถึงพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติอยู่แล้วแม้ว่าจะเป็นเพียงอุปจารสมาธิยังไม่ถึงขีดฌานก็ตาม, ล้วนแต่ต้องการความชำนาญจึงอาจเปลี่ยนอารมณ์ที่กลัวให้เป็นพุทธานุสสติเป็นต้นได้. ส่วนสมาธิที่เป็นได้ถึงฌานเช่นพรหมวิหารเป็นต้น เมื่อชำนาญแล้วสามารถที่จะข่มความกลัวได้เด็ดขาดจริง ๆ ยิ่งโดยเฉพาะเมตตาพรหมวิหาร ยิ่งเป็นไปได้ง่ายที่สุด. แต่พึงทราบว่า ทั้งนี้เป็นเพียงข่มไว้เท่านั้น เชื้อของความกลัวยังไม่ถูกรื้อถอนออกเมื่อใดหยุดข่มมันก็เกิดขึ้นตามเดิม. อีกประการหนึ่งไม่ใช่วิธีที่ง่ายสำหรับคนทั่วไปสำหรับการข่มด้วยสมาธิ. คนธรรมดา เหมาะสำหรับเพียงแต่เปลี่ยนเรื่องคิดนึกของใจเท่านั้น หาอาจทำการหยุดพฤติการของจิตให้ชะงักลงได้ง่าย ๆ เหมือนนักสมาธิไม่, และค่อนข้างจะเป็นการแนะให้เอาลูกพรวนเข้าไปผูกคอแมวไป ในเมื่อสอนให้คนธรรมดาใช้วิธีนี้. และน่าประหลาดใจอีกอย่างหนึ่งว่าวิธีที่สามที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า ซึ่งเป็นวิธีที่สูงนั้น กลับจะเหมาะสำหรับคนทั่ว

ไป และได้ผลดีกว่าเสียอีก. วิธีนั้นคือตัดต้นเหตุแห่งความกลัวเสียตามแต่ที่กำลังปัญญาความรู้ของผู้นั้นจะตัดได้ มากน้อยเพียงไร ดังจะได้พิจารณากันอย่างละเอียดกว่าวิธีอื่น ดังต่อไปนี้.

เมื่อมาถึงประการที่สามนี้ ขอให้เราเริ่มต้นด้วยอุทาหรณ์ง่าย ๆ ของท่านภิกขุอานันท เกาศัลยายนะ[๑] เขียนไว้เรื่องหนึ่ง เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายในข้อที่ว่าการสะสางที่มูลเหตุนั้น สำคัญเพียงไร อุทาหรณ์นั้นเป็นเพียงเรื่องที่ผูกขึ้นให้เหมาะสมกับความรู้สึกของคนเราทั่วไป. เรื่องมีว่า เด็กคนหนึ่งมีความกลัวเป็นอันมาก ในการที่จะเข้าไปในห้องมืดห้องหนึ่งในเรือนของบิดาของเขาเอง. เขาเชื่อว่ามีผีตัวหนึ่งในห้องนั้น และจะกินเขาในเมื่อเขาเพียงแต่เข้าไป. บิดาได้พยายามเป็นอย่างดีที่สุดที่จะทำได้ทุก ๆ ทาง เพื่อให้บุตรของตนเข้าใจถูกว่าไม่มีอะไรในห้องนั้น เขากลัวไปเองอย่างไม่มีเหตุผล. แต่เด็กคนนั้นได้เคยนึกเห็นตัวผีมาแล้ว เขาเชื่อตัวเองมากกว่าที่จะเชื่อบิดา. เมื่อเห็นว่าไม่มีทางใดที่จะช่วยบุตรของตน ให้หลุดพ้นจากการกลัวผีซึ่งเขาสร้างขึ้นเป็นภาพใส่ใจของเขาเอง ด้วยมโนคติได้จริงแล้ว ก็คิดวางอุบายมีคนใช้คนหนึ่งเป็นผู้ร่วมใจด้วย. ฤกษ์งามยามดีวันหนึ่งเขาเรียกบุตรคนนั้นมาแล้วกล่าวว่า "ฟังซิ, ลูกของพ่อ, ตั้งนานมาแล้วที่พ่อเข้าใจว่าพ่อเป็นฝ่ายถูก เจ้าเป็นฝ่ายผิดเดี๋ยวนี้พ่อพบแล้วว่า เจ้าเป็นฝ่ายถูก พ่อเป็นฝ่ายผิด. ก่อนหน้านี้พ่อคิดว่าไม่มีผีในห้องนั้น บัดนี้พ่อพบด้วยตนเองว่ามันมีอยู่ตัวหนึ่ง และเป็นชนิดที่น่าอันตรายมากเสียด้วย. พวกเราทุกคนจักต้องระวังให้ดี."

ต่อมาอีกไม่กี่วัน บิดาได้เรียกบุตรมาอีกด้วยท่าทางเอาจริงเอาจังกล่าวว่า "หลายวันมาแล้ว ผีพึ่งปรากฏตัววันนี้เอง พ่อคิดจะจับและฆ่ามันเสียถ้าเจ้าจะร่วมมือกับพ่อด้วย, ไปเอาไม้ถือของเจ้ามาเร็ว ๆ เข้าเถิด ไม่มีเวลาที่จะรอแม้นาทีเดียว, เพราะมันอาจหนีไปเสีย." เด็กน้อยตื่นมาก แต่ไม่มีเวลาคิด ไปเอาไม้ถือมาทันที พากันไปสู่ห้องนั้น เมื่อเข้าไปก็ได้พบผี (ซึ่งเรารู้ได้ว่าเป็นผีมือของคนใช้ทำขึ้น และคอยเชิดมันในห้องมืดนั้น), สองคนพ่อลูกช่วยกันระดมตีผีด้วยไม้ถือและไม้พลอง จนมันล้มลงมีอาการของคนตายพ่อลูกดีใจ คนในครอบครัวทั้งหมด มีการรื่นเริงกินเลี้ยงกันในการที่ปราบผีได้สำเร็จฉลองวันชัย และเป็นวัน

---

๑. เขียนไว้ ในเรื่องคนเราเอาชนะความกลัวได้อย่างไร ในหนังสือพิมพ์มหาโพธิและบริติชพุทธิสต์, แต่เขียนสั้น ๆ เพียงสองหน้ากระดาษเท่านั้น, และกล่าวเฉพาะการประพฤติกายวาจาใจให้สุจริตอย่างเดียว ว่าเป็นการตัดต้นเหตุแห่งความกลัว.

แรกที่เด็กนั้นกล้าเข้าไปในห้องนั้น โดยปราศจากความกลัวสืบไป. นี่เราจะเห็นได้ว่า เพื่อทำลายล้างผีที่เด็กสร้างขึ้นด้วยมันสมองของเอง บิดาต้องสร้างผีขึ้นตัวหนึ่งจริง ๆ จึงทำลายได้สำเร็จโดยอาศัยความฉลาดรู้เท่าทันการ รู้จักตัดต้นเหตุ. คนโง่กับคนฉลาดนั้นผิดกันในส่วนที่ระงับเหตุร้ายลงไปจากทางปลาย หรือตัดรากเง่าขึ้นมาจากภายใต้. เสือย่อมกระโดดสวนทางเสียงปืนเข้าไปหาผู้ยิง ในเมื่อรู้สึกว่าตนถูกยิง, แต่สุนัขย่อมมัวขบกัดตรงปลายไม้ ที่มีผู้แหย่ตนนั่นเอง หาคิดว่าต้นเหตุสำคัญอยู่ที่ผู้แหย่ไม่.

เมื่อเราพบจุดสำคัญว่า การตัดต้นเหตุเป็นวิธีที่ดีที่สุดดังนี้แล้ว เราก็ประจัญกันเข้ากับปัญหาว่า อะไรเล่า ที่เป็นต้นเหตุแห่งความกลัว ?

เมื่อเราคิดดูให้ดีแล้วอาจตอบได้ว่าเท่าที่คนเราส่วนมากจะคิดเห็นนั้นความกลัวมีต้นเหตุมากมาย คือความไม่เข้าใจในสิ่งนั้นบ้าง, การมีความผิดติดตัวอยู่บ้าง, ใจอ่อนเพราะเป็นโรคประสาทบ้าง, อาฆาตจองเวรไว้กับคนไม่ชอบพอกันบ้าง, รักตัวเองไม่อยากตายบ้าง. เหล่านี้ล้วนเป็นเหตุแห่งความกลัว. มูลเหตุอันแท้จริงเป็นรวบยอดแห่งมูลเหตุทั้งหลาย คืออะไรนั้นค่อนข้างยากที่จะตอบได้ เพราะเท่าที่เห็นกันนั้น เห็นว่า มันมีมูลมากมายเสียจริง ๆ. แต่แท้ที่จริงนั้น ความกลัวก็เป็นสิ่งที่เกิดมาจากมูลเหตุอันสำคัญอันเดียวเช่นเดียวกับความรัก ความโกรธ ความเกลียด และความหลง เพราะว่าความกลัวก็เป็นพวกเดียวกันกับความหลง (โมหะหรือเข้าใจผิด), มูลเหตุอันเดียวที่ว่านั้นก็คือ **อุปาทาน** ความยึดถือต่อตัวเองว่า ฉันมีฉันเป็น, นั่นของฉัน นี่ของฉันเป็นต้น, อันเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัสมิมานะ. (เรื่องนี้ข้าพเจ้าเคยอธิบายไว้บ้างแล้วในเรื่อง "สุขกถา" ที่คณะธรรมทานเคยพิมพ์โฆษณาแล้ว).

ความรู้สึกหรือยึดถืออยู่เอง ในภายในใจตามสัญชาตญาณนั้น มันคลอดสิ่งที่เราเรียกกันว่า "ฉัน" ขึ้นมา, และความรู้สึกนั้นขยายตัวออกสืบไปว่าฉันเป็นผู้ทำเช่นนั้นเช่นนี้ ฉันจะได้รับนั่นรับนี่ หรือเสียนั่นเสียนี่ไป, นั่นจะส่งเสริมฉัน เป็นมิตรของฉัน นี่จะตัดรอนฉันทำลายฉัน เป็นศัตรูของฉัน. "ฉัน" สิ่งเดียวนี้ ที่เป็นรากเง่าของความรัก โกรธ เกลียด กลัว หลงใหล อันจักทำลายความผาสุก และอิสระภาพของคนเรา ยิ่งไปกว่าที่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันทำแก่เรา มากกว่ามาก หลายเท่าหลายส่วนนัก. อุปาทานผูกมัดเรา ทำเข็ญให้เรายิ่งกว่าที่หากเราจะถูกแกล้งหาเรื่องจับจองจำ ในคุกในตรางเสียอีกเพราะปรากฏว่ามันไม่เคยผ่อนผันให้เราเป็นอิสระ หรือพักผ่อนแม้ชั่วครู่ชั่วยาม. เมื่อมี "ฉัน ขึ้นมาในสันดานแล้ว, "ฉัน"

ก็อยากนั่นอยากนี่อยากให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ อยากไม่ให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้, ซึ่งเมื่อพิจารณาดูซ้ำอีกทีหนึ่งแล้ว จะเห็นว่าเต็มไปด้วยความเห็นแต่แก่ตนเอง หรือ "ฉัน" นั้น ร้อยเปอร์เซ็นต์ "ฉัน" ไม่อยากเจ็บปวด, ไม่อยากตาย หรือแหลกละลายไปเสีย. ฉันจึงกลัวเจ็บกลัวตายเป็นสัญชาตญาณของ "ฉัน" เมื่อกลัวตายอย่างเดียวอยู่ในภายในแล้วก็กลัวง่าย ไปทุกสิ่งที่เชื่อกันว่ามันจะทำให้ตายหรือทำให้เจ็บป่วย ซึ่งเป็นน้องของตาย, ทำให้ฉันกลัวผีจะหักคอฉัน กินฉันหลอกฉัน ขู่ฉัน, กลัวเสือซึ่งไม่เคยปรากฏว่า เป็นเพื่อนกันได้ และกลัวสัตว์อื่น ๆ แม้แต่งูตัวนิด ๆ กลัวที่มืด ซึ่งเป็นที่อาศัยของสิ่งน่ารังเกียจเหล่านั้น, กลัวที่เปลี่ยว ซึ่งไม่มีโอกาสที่ตนจะต่อสู้ป้องกันตัวได้, กลัวคู่เวรจะลอบทำฉันให้แตกดับ, กลัวฉันจะอับอายขายหน้าสักวันหนึ่ง เพราะฉันมีความผิดปกปิดไว้. บางอย่างฉันกลัวเพราะไม่เข้าใจสิ่งนั้นจะเป็นอะไรก็ไม่รู้ เช่นผลไม้ดี ๆ บางอย่างแต่ไม่เคยรู้จักมาก่อนถ้ารูปร่างหรือสีมันชอบกลแล้ว ฉันก็กลัวไม่กล้ากินหรือแม้แต่จะชิมก็ขนลุก. และในที่สุดเมื่อ "ฉัน" ปั่นป่วนในปัญหาการอาชีพหรือชื่อเสียงเป็นต้นของฉันกลัวว่าฉันจะเสื่อมเสียอยู่เสมอ ฉันก็เป็นโรคใจอ่อนหรือโรคประสาท สะดุ้งง่ายใจลอย ความยึดถือว่าฉันเป็นฉันเหล่านี้เป็นมูลเหตุของความกลัว, ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว ก็กวาดความสดใสชุ่มชื่นเยือกเย็นให้หมดเตียนไปจากดวงจิตเมื่อนั้น.

เมื่อพบว่าต้นเหตุของความกลัวคืออะไรดังนี้แล้ว เราก็มาถึงปัญหาว่าจะตัดต้นเหตุนั้นได้อย่างไร เข้าอีกโดยลำดับ. ในตอนนี้เป็นการจำเป็นที่เราจะต้องแบ่งการกระทำออกเป็นสองชั้น ตามความสูงต่ำแห่งปัญญาหรือความรู้ของคนผู้เป็นเจ้าทุกข์. คือถ้าเขามีต้นทุนสูงพอที่จะทำลายอุปาทานให้แหลกลงไปได้ก็จะได้ตรงเข้าทำลายอุปาทานซึ่งเมื่อทำลายได้แล้ว ความทุกข์ทุกชนิดจะพากันละลายสาปสูญไปอย่างหมดจดด้วย นี้ประเภทหนึ่ง, และอีกประเภทหนึ่ง คือพยายามเพียงบรรเทาต้นเหตุให้เบาบางไปก่อน ได้แก่การสะสางมูลเหตุนั้นให้สะอาดหมดจดยิ่งขึ้น

ประเภทแรก สำเร็จได้ด้วยการปฏิบัติธรรมทางใจ ให้ก้าวหน้าสูงขึ้นตามลำดับ ๆ จนกว่าจะหมดอุปาทาน ตามวิธีแห่งการปฏิบัติธรรมอันเป็นเรื่องยาวอีกเรื่องหนึ่ง. ผู้สำเร็จในประเภทนี้ คือพระอรหันต์. จึงเป็นอันว่า จักงดวิธีนี้ไว้ก่อน เพราะไม่เป็นเรื่องที่สาธารณะแก่บุคคลทั่วไปและเป็นเรื่องที่เคยอธิบายกันไว้เป็นอย่างมากต่างหากแล้ว.

ส่วนประเภทหลังนั้นคือ การพยายามประพฤติความดีทั้งทางโลกและทางธรรม ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ จนตนติเตียนตนเองไม่ได้ ใครที่เป็นผู้รู้แม้จะมีทิพยโสตหรือทิพยจักษุมาค้นหาความผิดเพื่อติเตียนก็ไม่ได้, เป็นผู้เชื่อถือและเคารพตัวเองได้เต็มเปี่ยม, ไม่เบียดเบียนตนไม่เบียดเบียนท่านไม่มีเวรภัยที่ผูกกันไว้กับใคร, รู้กฎความจริงของโลกศึกษาให้เข้าใจในหลักครองชีพ หาความหนักแน่นมั่นใจให้แก่ตัวเองในหลักการครองชีพและรักษาชื่อเสียงหรือคุณความดี พยายามทำแต่สิ่งที่เป็นธรรมด้วยความหนักแน่นเยือกเย็น ไม่เปิดโอกาสให้ ใครเหยียดหยามได้ ก็จะไม่ต้องเป็นโรคใจอ่อน หรือโรคประสาท เพราะมีความแน่ใจตัวเองเป็นเครื่องป้องกัน, และสำเหนียกอยู่ในใจเสมอว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา เป็นไปตามเรื่อง คือเหตุปัจจัยของมัน ไม่เป็นของแปลก หรือได้เปรียบเสียเปรียบอะไรแก่กัน ในเรื่องนี้. เมื่อเป็นเช่นนี้ ความกลัวก็หมดไป ใจได้ที่พึ่งที่เกษมที่อุดมยิ่งขึ้น สมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสการเห็นแจ้งอริยสัจสี่ประการไว้ ในรองลำดับแห่งการถือที่พึ่งด้วยการถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ. อริยสัจ ก็คือการรู้เหตุผลของความทุกข์ และของความพ้นทุกข์, ความกลัวก็รวมอยู่ในพวกทุกข์. เห็นอริยสัจอย่างเพลา ก็คือ การเห็นและตัดต้นเหตุแห่งความกลัวประเภทที่หลังนี้, เห็นอริยสัจเต็มที่ถึงที่สุด ก็คือพระอรหันต์ หรือการตัดต้นเหตุประเภทแรกได้เด็ดขาด.

ข้าพเจ้าขอจบเรื่องนี้ลง ด้วยพระพุทธภาษิตที่เราควรสำเหนียกไว้ในใจอยู่เสมออันจะเป็นดุจเกราะป้องกันภัยจากความกลัวได้อย่างดี ดังต่อไปนี้ :-

"มนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก ถูกความกลัวคุกคามเอาแล้วย่อมยึดถือเอาภูเขาบ้าง ป่าไม้ ที่ศักดิ์สิทธิ์บ้าง สวนศักดิ์สิทธิ์บ้างรุกขเจดีย์บ้าง เป็นที่พึ่งของตน ๆ; นั่นไม่ใช่ที่พึ่งอันทำความเกษมให้ได้เลย นั่นไม่ใช่ที่พึ่งอันสูงสุด, ผู้ใดถือสิ่งนั้น ๆ เป็นที่พึ่งแล้วก็ยังไม่อาจหลุดพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงได้.

ส่วนผู้ใดที่ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งแล้วและเห็นอริยสัจทั้งสี่ด้วยปัญญาอันถูกต้อง คือเห็นทุกข์เห็นเหตุเครื่องให้เกิดทุกข์ เห็นการก้าวล่วงไปเสียได้จากทุกข์และเห็นหนทางอันประกอบด้วยองค์แปดประการ อันประเสริฐอันเป็นเครื่องยังผู้นั้นให้เข้าถึงความรำงับแห่งทุกข์. นั่นแหละคือที่พึ่งอันเกษม นั่นแหละคือที่พึ่งอันสูงสุด. ผู้ใดถือเอาที่พึ่งนั้นแล้วย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้. –ธ.ขุ ๔๐.

ความโศกย่อมเกิดแต่ความรัก ความกลัวย่อมเกิดแต่ความรัก, สำหรับผู้ที่พ้นแล้วจากความรัก ย่อมไม่มีความโศก, ความกลัวจักมีมาแต่ที่ไหนเล่า.

ความโศกย่อมเกิดมาจากตัณหา (ความอยากอย่างนั้นอย่างนี้) ความกลัวย่อมเกิดมาจากตัณหา (เพราะกลัวไม่สมอยาก), สำหรับผู้ที่พ้นแล้วจากตัณหา ย่อมไม่มีความโศก, ความกลัวจักมีมาแต่ ที่ไหนเล่า,'' –ธ. ขุ ๔๓.

ขอให้ความกลัวหมดไปจากจิต; ความสุขจงมีแด่สรรพสัตว์ เทอญ.

พุทธทาสภิกขุ
๑. สิงห์. ๗๙.

อาหารของดวงใจ

ความอิ่มเอิบด้วยอารมณ์ทาง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นั้นเป็นอาหารของฝ่ายโลก. ความอิ่มเอิบด้วย ปีติและปราโมช อันเกิดจากความที่ใจสงบจากอารมณ์ เป็นอาหารของฝ่ายธรรม. อุดมคติของชีวิตคือความถึงที่สุดแห่งอารยะธรรม ทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม. เพราะฉะนั้นชีวิตย่อมต้องการอาหารทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม ถ้ามีเพียงอย่างเดียว ชีวิตนั้นก็มีความเป็นมนุษย์เพียงครึ่งเดียว หรือซีกเดียว.

เราหาความสำราญให้แก่กายของเราได้ไม่สู้ยากนัก แต่การหาความสำราญให้แก่ใจนั้นยากเหลือเกิน ความสำราญกายเห็นได้ง่ายรู้จักง่าย, ตรงกันข้ามกับความสำราญใจ. แต่ไม่มีใครเชื่อเช่นนี้กี่คนนัก เพราะเขาเชื่อว่าไม่มีความสำราญอย่างอื่นที่ไหนอีก นอกจากความสำราญกาย, และเมื่อกายสำราญแล้วใจก็สำราญเอง. คนพวกนี้ไม่พึ่งธรรมหรือศึกษาธรรม และไม่ไหว้พระสงฆ์ ซึ่งเป็นนิมิตอันหนึ่งของธรรม.

ความสำราญทางกายหรือฝ่ายโลกนั้น ต้อง "ดื่ม" หรือต้อง "กิน" อยู่เสมอจึงจะสำราญ. แต่ที่แท้มันเป็นเพียงการระงับ หรือกลบเกลื่อนความหิวไว้ทุกชั่วคราวที่หิวเท่านั้น. ส่วนความสำราญฝ่ายใจหรือฝ่ายธรรมนั้น ไม่ต้องดื่ม ไม่ต้องกิน ก็สำราญอยู่เอง, เพราะมันไม่มีความหิว ไม่ต้องดื่มกินเพื่อแก้หิว, ที่กล่าวนี้ ผู้ที่นิยมความสำราญทางกายอย่างเดียวอาจพึ่งไม่เข้าใจก็ได้. แต่อย่าเพ่อเบื่อหน่าย ขอให้ทนอ่านสืบไปอีกหน่อย.

พวกที่นิยมความสำราญกายในทางโลกกล่าวว่า "ใจอยู่ในกาย." แต่พวกนิยมความสำราญใจในทางธรรมกล่าวว่า "กายอยู่ในใจ." พวกแรกรู้จักโลกเพียงซีกเดียว. พวกหลังอยู่ในโลกนานพอจนรู้จักโลกดีทั้งสองซีกแล้ว. ขณะเมื่อพวกที่ชอบสำราญกาย กำลังปรนเปรอให้เหยื่อแก่ความหิวของเขาอย่างเต็มที่นั้น พวกที่ชอบสำราญใจ กำลังเอาชนะความหิวของเขาได้ด้วยการบังคับอินทรีย์ จนมันดับสนิทสงบอยู่ภายใต้อำนาจของเขาเอง. พวกแรกเข้าใจเอาคุณภาพของการให้ "สิ่งสนองความอยาก" แก่ความหิวของเขา, ว่าเป็นความสำราญ. พวกหลัง เอาคุณภาพของการที่ยิ่งไม่ต้องให้สิ่งสนองอยากเท่าใดยิ่งดี. ว่าเป็นความสำราญ. พวกหนึ่ง ยิ่งแพ้ตัณหามากเท่าใดยิ่งดี. อีกพวกหนึ่งยิ่งชนะมากเท่าใดยิ่งดี !

พวกที่ชอบสำราญกาย ย่อมจะยอมแพ้ตัณหาอยู่เองแล้วโดยไม่รู้สึกตัว. ทำเองและชักชวนลูกหลานให้หาความสำราญกายอย่างเดียว. เพราะไม่รู้จักสิ่งอื่นนอกจากนั้น. ครั้นได้

เครื่องสำราญกายมา ใจก็ไม่สงบสุข เพราะมันยังอยากของแปลกของใหม่อยู่เสมอไป. (ได้เพียงความสำราญกายชั่วเล่นเหมือนกินข้าวมื้อหนึ่งก็สงบหิวไปได้ชั่วมื้อหนึ่ง). เมื่อความหม่นหมองใจเกิดขึ้นก็ซัดเอาว่า ตนเป็นคนมีกรรมหรือโชคร้าย ไม่เหมือนคนอื่นเขา. เมื่อต้องเจ็บป่วยตามธรรมดาของสังขาร ก็น้อยใจโชคของตัวอย่างหาที่เปรียบมิได้. ยิ่งเมื่อแสวงโชคโดยทางใดก็ไม่ได้เสียเลยแล้ว ก็เลยเห็นไปว่า ในโลกนี้ไม่มีความยุติธรรม มีแต่ความดุร้าย, คนชนิดนี้ ในที่สุดก็มอบตัวให้แก่ธรรมชาติฝ่ายต่ำประกอบกรรมชนิดที่โลกไม่พึงปรารถนาต่อสู้สิ่งที่ตนเรียกว่าโชคชะตาไป. แม้อย่างดีที่สุด คนพวกนี้จะทำได้ก็เพียงแต่เป็นผู้ทนระทมทุกข์อยู่ด้วยการแช่งด่าโชคชะตาของตัวเองเท่านั้น, ในสโมสรหรือสมาคมของพวกที่แสวงความสำราญทางกาย ซึ่งกำลังร่าเริงกันอยู่นั้น พวกเทพยดาย่อมรู้ดีว่าเป็นการเล่นละครย้อมสีหน้าก็มี หลงทำไปทั้งที่ตัวเองหลอกตัวเอง ให้เห็นว่าเก๋าสุขก็มาก. บางคนต้องร้องไห้ และหัวเราะสลับกันทุกวัน ๆ วันละหลายครั้ง. จิตใจฟูขึ้นแล้วเหี่ยวห่อลง, ขึ้น ๆ ลง ๆ ตามที่กระเป๋าพองขึ้นหรือยุบลง หรือตามแต่จะได้เหยื่อที่ถูกปากและไม่ถูกปาก. ใจของพวกนี้ ยังเหลืออยู่นิดเดียวเสมอ เท่าที่เขารู้สึก, จึงทำให้เขาเข้าใจว่า **ใจอยู่ในกาย** คือแล้วแต่กายหรือสำคัญอยู่ที่กาย, เพราะต้องต่อเมื่อเขาได้ความสำราญกายเต็มที่แล้วต่างหาก ใจของเขาจึงเป็นอย่างที่เขาเรียกว่า "สุข" แม้คนพวกนี้จะพูดว่า "ความสำราญใจ ! ความสำราญใจ !!" อยู่บ้าง ก็เป็นเพียงการหลงตู่เอาความสำราญฝ่ายกายขึ้นมาแทนเท่านั้น. จะสำราญใจได้อย่างไร ในเมื่อใจถูกทำให้พองขึ้นยุบลงอยู่เสมอ. ความพองขึ้นหรือยุบลงก็ตาม ย่อมเป็นสิ่งทรมานใจให้เหน็ดเหนื่อยเท่ากัน. เพียงแต่เป็นรูปร่างที่ต่างกันเท่านั้น. ลาภ ยศสรรเสริญ และความเพลิดเพลิน ทำให้พองเบ่ง. เสื่อมลาภ เสื่อมยศถูกสบประมาท และหาความเพลินมิได้ ทำให้ยุบเหี่ยว. แต่ทั้งสองอย่างทำความหวั่นไหวโยกโคลงให้เท่ากันอย่างเด็ดขาด. เมื่อเขาได้สมใจอยาก เขาก็ได้ความหวั่นไหว, เมื่อไม่ได้ก็ได้ความหวั่นไหว. เมื่อมืดมนต์หนักเข้า ก็แน่ใจลงเสียว่า ความอร่อย หรือขณะที่อร่อยนั่นแหละเป็น "พระนิพพาน" ของชีวิต.แต่เมื่อคิดดู เราพอจะเห็นได้ว่า นั่นยังไม่ได้ถอยห่างออกมาจากกองทุกข์แม้แต่นิดเดียว. มันเป็นเพียงความสำคัญผิดเท่านั้น, และเป็นความสำคัญผิด ที่จะมัดตรึงตัวเอง ให้ติดจมอยู่กับบ่อโคลนนั่นตลอดเวลา.

เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเห็นได้สืบไปว่า การสำราญทางฝ่ายโลก หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ฝ่ายกายหรือวัตถุนั้นคืออะไร. และเมื่อได้หมกมุ่นมัวแต่แสวงอาหารให้กายท่าเดียวแล้วจะเป็นอย่างไร. หรืออีกอย่างหนึ่งว่า ถ้ารู้จักความสุขเฉพาะในด้านนี้ด้านเดียวแล้วก็จะรู้จักโลกเพียงซีกเดียวอย่างไร. และยิ่งกว่านั้น คนที่รู้จักโลกเพียงซีกหนึ่งเช่นนี้ หาอาจทำอารมณ์เหล่านี้ให้เป็นเครื่องอำนวยความสะดวก หรือความเพลินแก่เขาได้ เช่นเดียวกับผู้ที่เข้าใจโลกดีทั้งสองซีกไม่, เพราะต้องตกเป็นทาสของความมัวเมารื้อไม่สร่าง บูชามันให้เป็นสิ่งสูงสุดกว่าสิ่งใดอยู่เสมอ.

ส่วนผู้ที่รู้จักโลกดีแล้วนั้น ย่อมบูชาความสำราญทางธรรมหรือ **ฝ่ายใจอันแท้จริง** เป็นส่วนสำคัญ. และถือเอาส่วนกายหรือวัตถุเป็นเพียงเครื่องอำนวยความสะดวกในฐานเป็นคนใช้ สำหรับรับใช้ ในการแสวงหาความสำราญทางฝ่ายจิตเท่านั้น. พวกนี้จึงมีอุดมคติว่า "**กายอยู่ในใจ**" คือแล้วแต่ใจ. กายเป็นของนิดเดียว, และอาศัยใจซึ่งมีอำนาจเด็ดขาดและคุณภาพสูงสุดอยู่ทุก ๆ ประการ และทุก ๆ เวลา. "**แสวงหาอาหารให้ดวงใจดีกว่า !**"

ความเจริญงอกงามของดวงใจนั้น ยังไปได้ไกลอีกมากมายนัก คือกว่าจะถึงพระนิพพานเมื่อไร นั่นแหละจึงจะหมดขีดของทางไป แล้วมีอุดมสันติสุขอยู่ตลอดอนันตกาล. ส่วนความเจริญทางกายนั้น ไม่มีทางไปอีกต่อไป สูงสุดอยู่ได้เพียงแค่รูป เสียง กลิ่น รสสัมผัส และอารมณ์ทางใจบางอย่าง เช่นยศศักดิ์เท่านั้น. แต่ไม่มีใครเคยทำให้เกิดความอิ่มความพอใจในเรื่องนี้เลย แม้ในอดีต, ในปัจจุบันและอนาคต. เพราะว่าการแสวงหาทางฝ่ายนี้ ต้องการ "**ความไม่รู้จักพอ**" นั่นเองเป็นเชื้อเพลิงอันสำคัญแห่งความสำราญ. ถ้าพอเสียเมื่อใด ก็หมดสนุก ! ใครจะขวนขวายอย่างไร ก็ไม่อาจได้ผลสูงไปกว่า "**การสยบซบซึมอยู่ท่ามกลางกองเพลิงแห่งความถูกปลุกเร้า ของตัณหา.**" ซึ่งเมื่อใดม่อยหรี่ลง ก็จะต้องหาเชื้อเพลิงเพิ่มให้ใหม่อีก และไม่มีเวลาพอ เช่นเดียวกับไฟธรรมดากับเชื้อเพลิงธรรมดาเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น การแสวงหาอาหารทางฝ่ายใจ เพื่อดวงใจ จึงเป็นสิ่งที่มีค่าน่าทำกว่า, เป็นศิลปะกว่า, เป็นอุดมคติที่สูงกว่า, ทำยากหรือน่าสรรเสริญกว่า, หอมหวนกว่าเยือกเย็นกว่า ฯลฯ กว่า โดยทุก ๆ ปริยาย.

การแสวงความสำราญทางฝ่ายกาย เป็นต้นเหตุแห่งสงคราม การแสวงความสำราญทางฝ่ายจิต เป็นต้นเหตุแห่งสันติภาพ

ถ้าโลกยังบูชาลัทธิวัตถุนิยม มัวแสวงแต่ความสำราญทางกายอย่างเดียวอยู่เพียงใด ก็ไม่มีหวังในสันติภาพ แม้จะเปิดสภาสันนิบาตชาติขึ้นอีกสัก ๑๐ สันนิบาตก็ตาม. นักวัตถุนิยมเห็นกายเป็นใหญ่ ย่อมเสียสละได้ทุกอย่าง เพื่อให้กายหรือโลกของตนอิ่มหมีพีพัน. ส่วนนักจิตนิยม เห็นแก่จิตเป็นใหญ่ย่อมเสียสละได้ทุกอย่างเหมือนกัน เพื่อแลกเอาความสงบเยือกเย็นของจิต. ผู้แสวงความสำราญทางกายนั้น การแสวงของเขาจำเป็นอยู่เอง ที่จะต้องกระทบกับผู้อื่น เพราะความสำราญกายนี้เป็นของเนื่องด้วยผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่แวดล้อมอยู่โดยรอบ. เมื่อความเห็นแก่ตัวมีอยู่ก็ต้องมีการกระทบกันเป็นธรรมดา. การสงครามก็คือการปะทะของคนหลายคน ที่ต่างฝ่ายต่างมีความเห็นแก่ตัวเพื่อความสำราญทางกายนั่นเอง. สงครามโลกซึ่งเป็นเพียงความเห็นแก่ตัว. ของคนหลายชาติรวมกัน ก็ไม่ต่างอะไรกันอีก. ส่วนการแสวงหาความสุขทางฝ่ายจิตนั้น จะไม่กระทบกระทั่งใครเลย แม้แต่น้อย. เพราะเหตุว่า มีอะไร ๆ ให้แสวงอยู่ในตนผู้เดียวเสร็จ ไม่ต้องเนื่องด้วยผู้อื่น **การสงครามไม่สามารถเกิดจากผู้แสวงสุขทางจิต ! เช่นเดียวกับที่ไฟไม่สามารถเกิดจากความเย็น**

การแสวงอาหารทางฝ่ายกายง่ายหรือตื้นและเป็นต้นเหตุแห่งสงคราม. การแสวงหาอาหารของดวงใจ ยากและลึกและเป็นต้นเหตุของสันติภาพดังกล่าวมาแล้ว. แต่มนุษย์ในโลกนี้ ส่วนมาก ปล่อยตนไปตามสัญชาตญาณ หรือธรรมดาฝ่ายต่ำมากเกินไป จึงเท่าที่เราเห็นกันจึงมีแต่ผู้ถือลัทธิวัตถุนิยม. ยิ่งนานเข้าเท่าใด วิธีการแสวงหาอาหารของดวงใจ ก็ยิ่งลบเลือนหายไปจากความทรงจำ และความเอาใจใส่ของมนุษย์มากขึ้นเพียงนั้น. ในที่สุดก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่ในมันสมองของมนุษย์ นอกจากความเห็นแก่ตัว. และนั่นคือสมัยที่ไฟประลัยกัลป์จะล้างโลก.

ข้าพเจ้าอยากจะกล่าวว่าผู้แสวงสุขทางใจมีอยู่เพียงกี่คนก็ตาม ก็เป็นเหมือน **ลูกตุ้ม** ที่ถ่วงโลกไว้ มิให้หมุนไปถึงยุคไฟประลัยกัลป์เร็วเกินไปเพียงนั้น.

"เรายอมรับว่าเป็นลูกตุ้มจริง แต่ว่าเป็นลูกตุ้มที่ถ่วงมิให้พวกท่านวิ่งเข้าไปสู่กองไฟเร็วเกินไป. ถ้าพวกข้าพเจ้าจะพลอยเป็นอย่างท่านไปด้วย. เชื่อแน่ว่า โลกคงจะแตกดับเร็วกว่าที่พวกข้าพเจ้าจะแยกเป็นอยู่เช่นนี้" – นี่เป็นคำซึ่งพวกแสวงสุขทางฝ่ายจิต ควรจะพูดได้โดยชอบธรรม !

พระพุทธองค์ทรงเป็นนายกแห่งสมาคมผู้แสวงสุขทางใจ. เพียงพระองค์เดียวและสมัยเดียว ก็เชื่อว่าเป็น โลกนาถ–ที่พึ่งของโลก หลายสมัย. เพราะว่าอิทธิพลแห่งธรรมที่พระองค์ทรงเปิดเผยขึ้นนั้น ได้ถ่วงให้โลกที่กำลังหมุนไปหาความแตกดับ หมุนไปช้าเข้ามากกว่ามากนัก. เมื่อหมุนไปช้าเช่นนี้คนทั้งโลก แม้ที่สุดแต่ที่คนที่ไม่เคยได้ยินชื่อของพระองค์ก็พลอยมีส่วนได้รับความสุขด้วย. แต่เมื่อโลกละทิ้งการแสวงอาหารทางใจ มารับอาหารทางกายมากขึ้นเช่นนี้ พระพุทธองค์ก็ช่วยไม่ได้ เพราะโลกเป็นฝ่ายที่ทิ้งพระพุทธองค์.

พุทธบริษัททุกคน ยังภักดีต่อการแสวงหาความสุขทางใจกันอยู่ นับว่าตระกูลของพระองค์ยังไม่ขาดทายาทเสียทีเดียว และยังจะเป็นเหมือนลูกตุ้มน้อยๆ ที่เหลืออยู่เพื่อตัวมันเองและโลกด้วย, ทั้งขณะที่พวกอื่นเขาอาจกำลังเกลียดพวกนี้อยู่.

พุทธบริษัทคงต้องถือว่า กายอยู่ในใจ, อาหารทางใจสำคัญกว่าอาหารทางกายและยังคงต้องภักดีต่อลัทธิแสวงสุขทางใจอยู่เสมอ. การเป็นพุทธบริษัทแต่ปากนั้น ไม่ทำให้เป็นพุทธบริษัทได้เลย. พุทธบริษัทที่แท้จะเป็นนักนิยมวัตถุ หรือถือลัทธหลงชาติไปไม่ได้. พุทธบริษัทที่ขวาง ๆ รี ๆ นั้นยิ่งจะร้ายไปกว่าผู้ที่มิได้เป็นพุทธบริษัท. เมื่อเกิด "มิคสัญญี" พุทธบริษัทที่แท้จริงเท่านั้น ที่จะเป็นผู้เหลืออยู่. แม้นี้ก็เป็นอานิสงส์แห่งการนิยมอาหารของดวงใจ.

เมื่อได้พร่ำกล่าวถึงความดีของอาหารทางดวงใจมามากแล้ว กระทั่งในแง่การเมืองเป็นที่สุด จึงต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงลักษณะของอาหารทางใจโดยตรงบ้าง. ให้ควรกัน.

คำสองคำซึ่งใคร ๆ ก็เคยได้ยินมีอยู่ว่า โลก กะ ธรรมโลก กับ ธรรมจะเป็นอันเดียวกันไม่ได้. โดยที่โลกเป็นฝ่ายนิยมวัตถุ, ธรรมเป็นฝ่ายนิยม "ความเป็นอิสระเหนือวัตถุ." และ **ความเป็นอิสระเหนือวัตถุนี่เอง คืออาหารของดวงใจ.** กายต้องการอาหารทางฝ่ายโลก. ใจต้องการอาหารฝ่ายธรรม. ผู้ที่เห็นว่าใจเป็นใหญ่ จนถึงกับเป็นที่อิงอาศัยของกายย่อมแสวงหาอาหารให้กาย เพียงเพื่อสักว่าให้มันเป็นอยู่ได้ (ยาปนมัตต์) เท่านั้น. นอกนั้นใช้แสวงเพื่อใจอย่างเดียว.

อันความเป็นอิสระเหนือวัตถุนั้นเห็นได้ยาก ตรงที่ตามธรรมดาก็ไม่มีใครนึกว่าตนได้ตกเป็นทาสของวัตถุแต่อย่างใด ใคร ๆ ก็กำลังหาวัตถุมากินมาใช้มาประดับเกียรติยศของตน และบำเรอคนที่ตนรัก ทำให้เห็นไปว่านั่นเป็นนายมีอิสระเหนือวัตถุพอแล้ว เช่นมี

เงินจะใช้มันเมื่อไรก็ได้ ส่วนความหม่นหมองใจที่เกิดขึ้นมากมายหลายประการ หามีใครคิดไม่ว่านั่นเป็นอิทธิพลของวัตถุ ที่มันครอบงำย่ำยีเล่นตามพอใจของมัน. ดวงใจได้เสียความสงบเย็นที่ควรจะได้ไปจนหมด ก็เพราะความโง่เง่าของตัวเอง, ที่ไปหลงบูชาวัตถุ จนกลายเป็นของมีพิษสงขึ้นมา. ดวงใจที่แท้จริง ก็ไม่อาจฟักตัวเจริญงอกงามขึ้นมาเพราะขาดการบำรุงด้วยอาหาร โดยที่เจ้าของไม่เคยคิดว่า มันต้องการอาหารเป็นพิเศษยิ่งกว่ากาย. สัญชาตญาณทั้งหลายชวนกันขึ้นนั่งบัลลังก์ บัญชาการเต็มที่ ออกคำสั่งทับถมดวงใจที่แท้จริง หรือธรรมชาติฝ่ายสูง ที่เป็นชั้นปรมัตถธรรม จนไม่ปรากฏ, สาละวนแต่แสวงหาอาหารตามอำนาจฝ่ายต่ำหรือที่เรียกในที่นี้ว่ากาย (โวหารธรรม), เมื่อใจขาดอาหาร แม้แต่ที่เป็นเบื้องต้นเสียเช่นนี้แล้ว, ก็ไม่งอกงามพอที่จะแจ่มใสส่องแสงให้ผู้นั้นมองเห็น และถืออุดมคติแห่งความสุขทางใจได้; ชีวิตก็เป็นของมืดมน ต้องร้องไห้ทั้งที่ไม่รู้เห็นว่ามีอะไรมาทำเอา

เมื่อเด็ก ๆ ที่เกิดมาในโลก ไม่อาจสำนึกในปริยายนี้ได้ด้วยตนเองเช่นนี้แล้ว การศึกษาธรรมเท่านั้น ที่จะช่วยได้ในเบื้องต้น. การศึกษาธรรมทางฝ่ายหลักวิชา จึงเป็นอาหารของดวงใจในขั้นแรก, และขั้นกลางก็คือการย่อยหลักวิชานั้น ๆ ออกด้วยมันสมองของตนเอง. ได้ความรู้ความแจ่มแจ้งความโปร่งใจเยือกเย็นอะไรมา นั่นเป็นอาหารขั้นปลาย, ส่งเสริมกันสืบไปให้เจริญจนสามารถทำพระนิพพานให้ปรากฏ, จึงจะนับว่าถึงที่สุด.

ปริยัติธรรม หรือธรรมในส่วนหลักวิชานั้น ช่วยได้โดยเป็นเครื่องสะกิดใจให้รู้สึกในเบื้องต้นว่า เรามีกายสองซีก คือซีกรูปกายและธรรมกาย. รูปกายเจริญได้เองด้วยการมีบิดามารดาเป็นแดนเกิด เติบโตขึ้นด้วยข้าวปลาอาหาร ส่วนธรรมกายนั้น มีกายวาจาใจที่สุจริตผ่องใส เป็นที่ตั้งปรากฏ, มีผลของความสุจริตเป็นอาหารที่จะบำรุงให้เติบโตสืบไป. และทำให้เรารู้สึกสืบไปเป็นลำดับว่า ถ้าบำรุงแต่รูปกายอย่างเดียว มันก็จะอ้วนดีแต่ซีกเดียว อีกซีกหนึ่งซึ่งเป็นซีกในจะเหี่ยวแห้งอยู่ ผลที่ได้ก็คือร่างกายที่สมบูรณ์ แต่ใจเต็มไปด้วยความหม่นหมองมิปรากฏนัก ก็เพราะยังเป็นผู้ที่ผู้อื่นเลี้ยงดูให้ และกายก็ยังมิได้ขยายตัวเต็มที่ จนสามารถทำความรู้สึกได้สุดขีดทุก ๆ อินทรีย์ (คือเต็มที่ทั้งทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ). ครั้นเมื่อกายเจริญเต็มที่เข้า ความหม่นหมองก็เกิดมากขึ้น เพราะยิ่งขาดดุลยภาพ (ของความที่รูปกาย และธรรมกาย จะต้องมีความเจริญคู่เคียงสม่ำเสมอกันไป จึงความหม่นหมองจะไม่อาจเกิด), นั่นเอง. สรุปความว่า ปริยัติธรรม ช่วยให้เราทราบว่า เราจะต้องประพฤติธรรมเช่น

นั้นเช่นนี้เพื่อธรรมกายของเรา มิฉะนั้นเราตายด้านไปซีกหนึ่ง, เมื่อเรารู้ปริยัติธรรมพอสมควรแล้ว, เราก็ได้อาหารของดวงใจ ในส่วนหลักวิชา, และเป็นภาคพื้นของการปฏิบัติ. สัมมาทิฏฐิหรือรุ่งอรุณ ได้ปรากฏแก่เราแล้วเป็นแรกเริ่ม.

ปฏิบัติธรรม หรือธรรมคือตัวการปฏิบัตินั้น เป็นการทรมานอินทรีย์ (Sense) เพื่อเอาชนะอินทรีย์, ชนะได้เท่าใด ความเยือกเย็นพร้อมทั้งความรู้แจ้ง ก็เกิดขึ้นเท่านั้น. ความเยือกเย็นเกิดจากความอินทรีย์ สงบรำงับลงความเห็นแจ้งความเห็นจริงในตัวเอง ปรากฏเพราะไม่ถูกม่านแห่งความกลัดกลุ้มของอินทรีย์ปิดบังไว้เช่นแต่ก่อน. วิธีเอาชนะอินทรีย์ตามหลักแห่งพุทธศาสนาได้แก่การบังคับตัวเองให้งดเว้นจากสิ่งชั่ว, บังคับตัวเองให้ทำแต่สิ่งที่ดีเข้าแทน. และต่อจากนั้น พยายามหาวิธีชำระจิตให้เป็นอิสระจากความหม่นหมองทั้งที่เปิดเผยเห็นได้ง่าย ๆ และที่นอนนิ่งเงียบ ๆ อยู่ในสันดานอันเป็นเหมือนเชื้อที่ก่อเกิดของอย่างแรก. หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่การบังคับกายและวาจาให้อยู่ในอำนาจ เรียกว่า **ศีล**, บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจ เรียกว่า **สมาธิ**, และใช้จิตที่อยู่ในอำนาจแล้ว คิดค้นหาความจริงที่ยากที่ลึกจนปรากฏแจ่มแจ้งเรียกว่า **ปัญญา**. การบังคับหรือควบคุมอินทรีย์เช่นนี้ ทำให้ดวงใจได้รับความสะบักสะบอมน้อยลง; วัตถุหรืออารมณ์ทั้งหลาย มีพิษสงน้อยเข้าหรือหมดไป เพราะค่าที่เราสามารถบังคับตัวเองไว้ ในภาวะที่จะไม่หลงใหลไปตามทั้งใน **ทางชอบ** และ **ทางชัง.** เมื่อใจเราได้รับความพักผ่อนอย่างผาสุกเนื่องจากการบังคับอินทรีย์ ของเราเช่นนี้แล้ว, เราก็ได้ **อาหารของดวงใจในส่วนการปฏิบัติ,** อันจะเป็นอุปกรณ์ให้ได้รับอาหารขั้นสูงสุด สืบไป.

ปฏิเวธธรรม, หรือธรรมในส่วนการรู้แจ้งแทงตลอด ในสิ่งที่เคยหลงใหล ไม่รู้เท่าทักมาก่อน, เป็นความรู้ชนิดที่จะตัดรากความหม่นหมองของดวงใจเสีย โดยประการทั้งปวง. เช่นความสงสัย ความเข้าใจผิด, หลงรัก หลงชัง ฟุ้งซ่าน ฯลฯ เสียแล้ว ทำความแจ่มแจ้งใจ โปร่งใจ เยือกเย็นใจให้เกิดขึ้นแทน. นี่เป็นผลที่ปรากฏแก่ใจสมจริงตามที่เรียนรู้ทางหลักวิชาโดยปริยัติ ซึ่งเป็นเพียง **"การรู้อย่างคาดคะเนด้วยเหตุผลล่วงหน้าไปก่อน"** การแทงตลอดนี้ หมายถึงการแทงตลอดม่านอวิชชา คือความโง่หลงซึ่งเป็นของเฉพาะตัวอย่างยิ่ง. น่าอัศจรรย์มาก ที่คนบ้าคลั่งอาจรักษาโรคของตนเองด้วยการพึ่งวิธีรักษามาจากผู้อื่น แล้วรักษาตัวเองพิจารณาตัวเองไปเรื่อย ๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไปจนหายได้ในที่สุด ! ช่าง

ไม้หรือนักยันตรกรรมที่ติดขัดในปัญหาขัดข้องบางอย่างในหน้าที่การงานของตน อาจผ่านปัญหานั้น ๆ ไปได้ โดยการพยายามคิดค้นหาเอาเอง, หรือถามท่านผู้รู้แล้วมาแก้ไขไปเอง เมื่อพบเงื่อนถูกผ่านไปได้ ก็ได้รับความสุขใจ. ผู้ที่รู้ว่าตนกำลังติดขัดในปัญหาชีวิต (คือความที่ชีวิตถูกกดถ่วงด้วยความหม่นหมองอยู่เสมอ ตั้งแต่ชนิดที่หยาบที่สุด จนถึงที่ละเอียดที่สุด) ก็ฉันนั้น, คือเมื่อได้คิดค้นไปเองบ้างไต่ถามท่านผู้รู้มาคิดค้นไปบ้าง จนได้รับความแจ่มแจ้งเบาโปร่ง ปรากฏกับใจเอง ก็เป็นสุข. นักศิลปินที่แท้จริง เขาหาความสุขจากความพอใจตัวเองในการที่ทำสิ่งที่ยาก ๆ ได้สำเร็จ มิใช่เพราะพอใจในเงินหรือรางวัลที่จะได้รับซึ่งเป็นวิสัยของนักการค้า. ในที่นี้จะเห็นได้ว่า ความสุขที่เกิดจากความพอใจหรือความรู้แจ้งนั้นเป็นอีกขั้นหนึ่ง ซึ่งนักการค้าหรือผู้นิยมวัตถุ จะเห็นเป็นความสุขไปไม่ได้เลย. ผลอันนี้คือ **อาหารของดวงใจ ในส่วนปฏิเสธ,** ซึ่งเมื่อแทงตลอดถึงที่สุดไม่มีอะไรเหลือจริง ๆ ก็คือการพบกันเข้ากับพระนิพพานและการแทงตลอดที่ถึงขีดระยะหนึ่ง ๆ ข้างต้น ๆ นั้น คือมรรคผลขั้นหนึ่ง ๆ ตามหลักที่ท่านกำหนดไว้.[๑]

เมื่อได้อาหารทางใจเป็นลำดับมา จนลุถึงพระนิพพาน[๒] เช่นนี้แล้ว, ต่อจากนั้นก็เป็น **ใจที่มีรสของพระนิพพานเป็นอาหาร.** ศานติเป็นรสของพระนิพพาน ! และใจมีศานตินั้นเป็นอาหาร !! ศานติในที่นี้ หมายถึงความเยือกเย็นของพระนิพพาน หรือสภาพอันหนึ่งซึ่งเป็นสภาพแห่งความว่างโปร่งเป็นอิสระเหนือสิ่งทั้งหลาย, –เหนือรูปธรรมนามธรรม –เหนือกฎแห่งรูปธรรมและนามธรรมทั้งหมด,– และเป็นสิ่งที่ใครจะบัญญัติกฎเกณฑ์อะไรให้ไม่ได้เลย

เมื่อเราอาบน้ำ เราได้รับความเย็นของน้ำหรือเพราะน้ำ, เมื่อใจลุถึงพระนิพพาน มันย่อมเยือกเย็นเพราะความเย็นของพระนิพพานนั่นเอง. ความเยือกเย็นอันนี้ เป็นยอดอาหารชั้นพิเศษของดวงใจ. ก็ความหม่นหมองต่าง ๆ ของดวงใจนั้น ถูกสลัดทิ้งเสียได้หมดแล้วตั้งแต่ได้รับอาหารขั้นปฏิเวธขั้นสูง, มาบัดนี้ได้รับความเยือกเย็นของพระนิพพานเข้าอีก จึงเป็นการยากที่จะกล่าวให้เป็นที่เข้าใจกันอย่างทั่วไปว่า รสชาติอันนี้ในขณะนี้จะเป็นอย่าง ท่าน

---

๑. ข้าพเจ้าเคยอธิบายไว้แล้ว ในเรื่อง การปฏิบัติธรรม

๒. นิพพานมีสองอย่าง ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้ละเอียดแล้ว ในเรื่องปฏิบัติธรรมเหมือนกัน และในที่นี้หมายเอานิพพานอย่างแรก คือสอุปาทิเสสนิพพาน.

จึงกล่าวว่า **เป็นสิ่งที่แม้อยากพูดให้ฟัง ก็ไม่รู้ว่าจะพูดอย่างไร** (Subjective). อย่าว่าแต่รสชาติของพระนิพพานเลย แม้เพียงแต่รสของวิเวก หรือสมาธิขั้นต้น ๆ ก็เป็นของยากที่จะอธิบายว่ามีรสเป็นอย่างไรเสียแล้ว เพราะเป็นรสที่ต้องจัดเป็นรสแปลกใหม่อีกรสหนึ่งจากบรรดารสที่คนธรรมดาเราเคยรู้รสกันมาในวงแห่งโลกิยารมณ์. ความจริงตามธรรมดาสิ่งที่เรียกกันว่ารสนั้น เป็นของอธิบายยากมาก บางอย่างไม่มีทางจะเทียบเคียงเสียเลย. เช่น นาย ก. ไม่เคยกินของหวานเลย. นาย ข. ก็ไม่อาจที่จะอธิบายให้ นาย ก. ทราบได้ว่ารสหวานนั้นเป็นอย่างไร จะว่าตรงกันข้ามกับขม กับเค็ม กับเปรี้ยว หรืออะไรทุกอย่าง นาย ก. ก็ไม่อาจทายได้ว่า รสหวานนั้นเป็นอย่างไร. แม้ นาย ข. จะคิดค้นหาคำใดมาพูดก็ไม่ได้ คงได้แต่ว่าหวาน ๆ อยู่อย่างเดิมนั่นเอง นี่คือความเป็นปัจจัตตัง และความเป็นของอธิบายให้ชัดไม่ได้ของรส ส่วนรสพระนิพพานก็ทำนองเดียวกัน เป็นแต่ยิ่งยากขึ้นไปกว่านั้นอีกหลายเท่านักแม้ในทางที่จะให้เปรียบเทียบ หรือคาดคะเน. ก็เมื่อ นาย ก. ไม่ควรจะดื้อเถียงนาย ข. ว่ารสหวานไม่มีในโลก, และทางที่ดีที่สุด นาย ก. ควรใช้ความพยายามจนหาน้ำตาลมาชิมดูได้ด้วยตน ก็จะรู้ว่าหวานเป็นอย่างไร ฉันใด ผู้ที่ยังไม่ถึงนิพพานก็ไม่ควรปฏิเสธรสของพระนิพพานแต่ควรตะเกียกตะกาย จนได้ชิมรสของนิพพานด้วยตนเอง ฉันนั้น

ก่อนแต่จะจบเรื่องนี้ อยากจะเล่านิทานฟังกันเล่นสักหน่อยหนึ่ง เต่าตัวหนึ่งเป็นสหายกับปลาตัวหนึ่ง, วันหนึ่งได้พบกัน ปลาถามว่า "สหายเอ๋ย, ท่านไปที่ไหนเสียเป็นนาน?"

"ไปเที่ยวบนบก มา" เต่าตอบ

"บกเป็นอย่างไร?" ปลาถาม

"อ๋อ บกงดงามมาก, มีอะไรสวย ๆ แปลก ๆ ลมพัดเย็นสบาย, มีอาหารดีเยอะมีเสียงแปลก ๆ ซึ่งเราไม่เคยได้ยินในที่นี้เลย."

"ฉันไม่เข้าใจเลยสหายเอ๋ย บกนั้นอ่อนละมุน ให้ศีรษะของเราแหวกว่ายไปได้สะดวกเช่นนี้หรือ?"

"ไม่ใช่"

"บกไหลเอื่อไปได้ตามร่อง เช่นนี้หรือ?"

"ไม่ใช่"

"บกเย็นชุ่ม ซึมซาบ เอิบอาบ เช่นนี้หรือ?

"ไม่ใช่"

"บกเป็นละลอก ริ้ว ๆ เมื่อถูกลมพัดหรือ?"

"ไม่ใช่"

แม้ปลาจะตั้งคำถามมาอย่างไร คำตอบก็มีแต่ **"ไม่ใช่"** ทั้งนั้น ในที่สุดปลาก็หมดสัทธา ประณามเต่าว่า "สหายเอ๋ย! ท่านโกหกเสียแล้ว เอาสิ่งที่ไม่มีจริงเป็นจริงมากล่าว." แต่เต่าก็ไม่รู้ที่จะตอบสหายของตนอย่างไรดีในที่สุดก็ได้แต่ค่อยคลานกลับขึ้นบกอีก. เต่าได้เที่ยวไปบนบกอีกใหม่,–บนบกซึ่งสหายของเขาไม่เคยนึก และ**ไม่ยอมเชื่อว่ามี!** เต่าได้เที่ยวไปวันแล้ววันเล่า ๆ บนบกซึ่งสหายของเขา **หาว่าเขาโกหก !!**

นิทานเรื่องนี้ จะอาจเป็นเครื่องรับรองเป็นปัจจัตตัง และการพูดบรรยายไม่ได้ของศานติ–อาหารของดวงใจชั้นพิเศษชั้นยอดสุด, ได้บ้างกระมัง. น้ำกับบกต่อติดกันอยู่ห่างกันเพียงชั่วเส้นริมน้ำเส้นเล็ก ๆ ที่ริมสระเท่านั้น แต่ปลาก็ไม่อาจรู้ หรือแม้แต่คาดคะเนว่าบกเป็นอย่างไรได้เลยพระพุทธองค์ตรัสว่า โลกคือ โอกะ หรือ โอฆะ (แปลว่าน้ำทั้งสองศัพท์) สัตว์โลกก็คือผู้ที่จมอยู่ในโลก หรือน้ำนั่นเอง. พระนิพพานเป็นฝั่งเกาะที่รอดพ้น แต่น้อยคนนักที่จะว่ายออกไปถึงเกาะ ดุจพวกนกที่ติดบ่วงแล้วน้อยตัวนักที่จะหลุดไปได้ไม่ต้องตกเป็นเหยื่อของนายพราน ฉันใด ก็ฉันนั้น

ผู้ที่ตกโลก หรือจมโลก ก็คือผู้ที่รู้จักแต่โลก หรือกามคุณ ซึ่งเรียกในที่นี้ว่า อาหารทางฝ่ายกาย หรือโลกิยะนั่นเอง เมื่อรู้จักแต่อย่างเดียวก็ไม่ (หรือมักจะไม่) เชื่อว่า บก หรือโลกุตตระมีอยู่ ณ ที่ใดอีก เช่นเดียวกับปลา ก็บัดนี้ การที่จะเดินทางไปสู่บกนั้น ผู้เดินต้องกิน "อาหารของดวงใจ" ดังที่กล่าวมาแล้ว การที่ไม่ค่อยมีใครสนใจในเรื่องอาหารของ ดวงใจ ก็เพราะ**ไม่เคยคิดจะเดินทางไปสู่ "บก" นั่นเอง!**

อาหารของดวงใจมีหลายขั้นนัก เพราะฉะนั้น ย่อมจะมีผู้แสวงและเสพได้ในขั้นต่าง ๆ บางขั้นเป็นธรรมดา เรารู้ในข้อนี้ได้ ก็โดยที่จะเห็นได้ว่าคนบางคนหาได้ ตกโลก เต็มที่เหมือนกับบางคนไม่. เช่นเดียวกันถ้าเราจะมองดูภาพสมมติสักภาพหนึ่ง เป็นภาพแห่งริมฝั่งทะเล. เราเห็นคนบางพวกตกน้ำจมมิดอยู่ บางพวกชูศีรษะร่อนขึ้นเหนือน้ำได้ มองดูรอบ ๆ สังเกตหาฝั่งบกอยู่ บางพวกมองเห็นฝั่งแล้ว บางพวกกำลังว่ายมุ่งเข้าฝั่ง บางพวก

ใกล้ฝั่งเข้ามามากแล้ว บางพวกถึงที่ตื้นยืนถึง เดินตะคุ่มๆ เข้ามาแล้ว บางพวกเดินท่องเพียงแค่เข่าเข้ามาแล้ว บางพวกนั่งพักอย่างสบาย หรือเที่ยวไปอย่างอิสระบนบก! เราจะเป็นพวกไหน ย่อมไม่มีใครรู้ได้เท่าตัวเราเอง !! เป็นของน่าคิด

ที่สุดนี้หวังว่า ตลอดเวลาที่มนุษย์ยังคงได้รับรสของพระพุทธวจนะอยู่เพียงใด, คงจะมีสักพวกหนึ่ง, โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพวกบริโภคอาหารของฝ่ายกายอย่างสมบูรณ์อยู่แล้ว ซึ่งจะเกิดความรู้สึกอึดอัด ในความซ้ำซาก และหมด "**ทางไปในฝ่ายสูง**" ของโลกิยาหาร หรือลัทธิวัตถุนิยม (Materialism) แล้วเกิดความสนใจในคุณภาพอันสูงสุด ของโลกุตตราหารหยิบเอาลัทธิมโนนิยม (Spiritualism) ขึ้นมาพิจารณาดูบ้าง ด้วยกิริยาอันเคารพและแยบคาย เพราะยังมีทางไปอีกสูงมาก

ในนามแห่งพุทธทาส ข้าพเจ้าขอแสดงความยินดี ที่จะรู้จักท่าน, และขอแสดงความนับถืออย่างสูงต่อท่าน ล่วงหน้า

พุทธทาส ภิกขุ

๑๙ กันย์ ๘๐

นิพพาน-จุดปลายทางของชีวิต

พุทธทาส ภิกขุ

คำนำ

เรื่องพระนิพพาน มิใช่เป็นเรื่องที่พูดให้จบ หรือให้เข้าใจกันได้ด้วยคำพูดเพียงสองสามคำ, เพราะฉะนั้นผู้ศึกษาจะต้องอ่านทบทวนไปมาและทำการศึกษาคิดค้น ตีความและเทียบเคียงหยั่งให้ถึงความหมายของศัพท์และประโยคไปโดยลำดับจริง ๆ ไม่อ่านอย่างสะเพร่าลวก ๆ หรือข้ามไปทั้งที่ไม่เข้าใจ จึงจะมีความรู้จักตัวพระนิพพานชัดเจนเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ๆ จนกว่าจะลุถึงได้จริง ๆ ด้วย การปฏิบัติธรรม ทางใจ ต่อไปนี้เป็นแนวการคิดค้นหาความเข้าใจ หรือคุณค่าของพระนิพพาน เพื่อก่อให้เกิดฉันทะในการบรรลุพระนิพพานแรงกล้ายิ่งขึ้นบ้าง ไม่มากก็น้อย

พระนิพพานไม่ใช่เป็นจิต, ไม่ใช่เป็นเจตสิกหรือสิ่งที่เกิดขึ้นกับจิต โดยอาศัยจิตนั้น, ไม่ใช่มีรูปร่าง เป็นก้อนเป็นตัวอันเป็นประเภทรูปธรรม, ไม่ใช่บ้านเมือง ไม่ใช่ดวงดาวหรือดวงโลก โลกใดโลกหนึ่ง, และยิ่งกว่านั้น พระนิพพานไม่ใช่สิ่งที่มีความเกิดขึ้นมา ไม่ใช่สิ่งที่มีความดับลงไป, หรือทั้งเกิดและดับสลับกันไปในตัว แต่พระนิพพานเป็นสภาวะแห่งธรรมชาติชนิดหนึ่ง และเป็นสิ่งเดียวเท่านั้น ที่ไม่ต้องตั้งต้นการมีของตนขึ้นเหมือนสิ่งอื่น. แต่ก็มีอยู่ได้ตลอดไป และไม่รู้จักดับสูญเพราะไม่มีเวลาดับ หรือแม้แต่แปรปรวน.

สิ่งทั้งหลายอื่นซึ่งมีอยู่, นอกจากพระนิพพาน, แล้วแรกที่สุด มันต้องมีการเกิดขึ้น มันจึงจะมีอยู่ได้ และต้องดับไปในที่สุด แม้จะช้านานสักเพียงไรก็ตาม และยังต้องแปรไป ๆ ในท่ามกลางด้วย เพราะสิ่งนั้นมันมีการเกิดขึ้น แม้ที่สุดแต่ดวงอาทิตย์ ซึ่งวิทยาศาสตร์บอกว่ามีอยู่นานก่อนสิ่งใดในสากลจักรวาล มันจะต้องกลายเป็นไม่มีไปสักวันหนึ่ง และเราจะไม่ได้เห็นมันในเวลาเช้า และลับหายจากสายตาไปในเวลาเย็นเช่นเดี๋ยวนี้, แม้ ดิน น้ำ ไฟ หรือความร้อน ลมหรืออากาศก็เช่นกัน จักต้องถึงสมัยหนึ่ง ซึ่งมันจะไม่มีอยู่ เพราะสิ่งเหล่านี้มีการเกิดขึ้นมา และเกิดขึ้นได้เป็นขึ้นได้โดยต้องอาศัยสิ่งอื่น

ส่วนสิ่งที่เรียกว่า พระนิพพาน ไม่เป็นเช่นนั้น ไม่มีการเกิดขึ้น ทำไมจะต้องมีการอาศัยสิ่งอื่น. เมื่อตัวเองมีของตัวเองได้มันจึงไม่รู้จักดับ และจะมีอยู่ตลอดไปโดยไม่มีที่สุด

หรือเบื้องต้น และเหตุนี้เองพระนิพพานจึงไม่ใช่สิ่งที่ใครจะกล่าวได้อย่างมีเหตุผลเลยว่า พระนิพพานนั้นเป็นอดีต อนาคต หรือเป็นปัจจุบันได้เลย, ทั้งนี้ก็เพราะความมีอยู่แห่งพระนิพพานนั้นแปลกกับความมีอยู่ของสิ่งอื่น อย่างสุดที่จะกำหนดมากล่าวได้พระนิพพานมีอยู่ตลอดกาลอันไม่มีที่สุด, มีเป็นของคู่เคียงกับกาลเวลาอันไม่มีที่สิ้นสุด, แต่หากว่ากาลหรือเวลาจะเป็นสิ่งที่สิ้นสุดลงวันหนึ่งได้ พระนิพพานก็ยังหาเป็นเช่นนั้นไม่

พระนิพพาน เป็นสิ่งที่เปิดโอกาสเตรียมพร้อมอยู่เสมอสำหรับที่จะพบกันเข้ากับดวงจิต ของเราทุก ๆ คน หากแต่ว่าดวงจิต ของเราตามธรรมดา มีอะไรบางอย่างเข้าเคลือบหุ้มเสียก่อน ไม่เปิดโอกาสให้พบกันได้กับพระนิพพานเท่านั้น พระนิพพานจึงไม่ปรากฏแก่เราว่ามีอยู่ที่ไหน ทั้งที่พระนิพพานอาจเข้าไปมีได้ในที่ทั่วไป ยิ่งเสียกว่าอากาศซึ่งเรากล่าวกันว่ามีทั่วไปเสียอีก. เมื่อเราไม่อาจกำหนดหรือเคยพบกับพระนิพพานก็เลยคิดไปว่าพระนิพพานไม่ได้มีอยู่ดังที่ท่านกล่าว เข้าใจว่าเป็นการกล่าวอย่างเล่นสำนวนสนุก ๆ ไป คนตาบอดมาแต่กำเนิดย่อมไม่รู้เรื่องแสงสว่างหรือสีขาว แดง ทั้งที่มีมันอยู่รอบตัว หรือถึงตัวฉันใด, ผู้บอดด้วยอวิชชาซึ่งห่อหุ้มดวงจิต ก็ไม่รู้เรื่องพระนิพพานไม่อาจคาดคะเนพระนิพพานฉันนั้น, จนกว่าเขาจะหายบอด

เราเกิดโผล่ออกมาจากท้องแม่สู่โลกนี้ บอดเหมือนกันหมดทุกคน จึงไม่อาจรู้เรื่องพระนิพพานได้ตั้งแต่แรกเกิด ยิ่งผู้ที่ตาเนื้อ ๆ ก็บอดเสียอีกด้วยแล้ว ไม่อาจรู้จักแสง หรือสี ก็ยิ่งร้ายไปกว่านั้น บอดตาไม่อาจรักษาได้ แต่บอดใจ หรือบอดต่อพระนิพพานนั้นรักษาได้ ผู้ที่ตาบอด แต่ถ้าเขาหายบอดใจ เขาก็ประเสริฐกว่าผู้ที่แม้ไม่บอดตา แต่บอดใจ นี่เราจะเห็นได้ชัด ๆ ว่าแสงแห่งพระนิพพานส่องเข้าไปถึงได้ในที่ที่แสงสว่างในโลกส่องเข้าไปไม่ถึง ดวงจิตของคนตาบอดอาจพบกับพระนิพพานได้ไม่ยากไปกว่าของคนตาดี ๆ แต่ว่าทุก ๆ คนที่ตาของเขายังเห็นแสงและสีได้ ก็ไม่ยอมเชื่อหรือสำนึกว่าตาของตนบอด, ตาข้างนอกของเขาแย่งเวลาทำงานเสียหมด ตาข้างในจึงไม่มีโอกาสทำงาน แม้ที่สุดแต่จะรู้สึกว่าข้างในของฉันยังบอดอยู่ก็ทั้งยาก, และยิ่งขึ้นไปกว่านั้น อาจไม่รู้สึกด้วยซ้ำไปว่ามีตาข้างในอยู่อีกดวงหนึ่ง ซึ่งเป็นดวงสำคัญที่สุดด้วย

เมื่อเขาแก้ปัญหาชีวิตอันยุ่งเหยิง ซึ่งเป็นวิสัยส่วนของตานอก ได้หมดจดสิ้นเชิง เขาก็ยังต้องพบกับความยุ่งยากอยู่อีก และเขาไม่ทราบว่านั่นมันเป็นวิสัยส่วนของตาใน, ก็

แก้ไขมันไม่ได้, ทำให้ว้าวุ่นไป โทษนั้น โทษนี่ เดาอย่างนั้น เดาอย่างนี้ก็ไม่อาจพบกับความสุขอันแท้จริงเข้าได้เลย. นี่ ! จะเห็นได้แล้วว่า เพราะแก้มันไม่ถูก คือไม่ได้ใช้ตาในแก้, ที่ไม่ใช้เพราะตายังไม่บอด, ที่ยังบอด เพราะยังไม่ได้รักษา, ที่ยังไม่ได้รักษา ก็เพราะตายังไม่รู้เลยว่า ตาในมี อีกดวงหนึ่ง,–เป็นตาสำหรับพระนิพพาน หรือความสุขอันเยือกเย็นแท้จริงของชีวิต.

ใจของเราบอดเพราะอวิชชา คือความโง่หลงยิ่งกว่าโง่หลงของเราเอง นั่นเอง. เปรียบเหมือนเปลือกฟองไข่ที่หุ้มตัวลูกไก่ในไข่ไว้, เหมือนกะลามะพร้าวที่ครอบสัตว์ตัวน้อยๆ ซึ่งเกิดภายใต้กะลานั้นไว้, ฯลฯ, เหมือนเปลือกแข็งของเมล็ดพืช ซึ่งหุ้มเยื่อสารในสำหรับงอกของเมล็ดไว้, แม้แสงสว่างมีอยู่ทั่วไป มันก็ไม่อาจส่องเข้าไปถึงสิ่งนั้น, จิตที่ถูกอวิชชาเป็นผ้าห่อหุ้มก็ไม่อาจสัมผัสกับพระนิพพาน อันมีแทรกอยู่อย่างละเอียดยิ่งกว่าละเอียดในที่ทั่วไปตลอดถึงที่ ที่แสงอาทิตย์ส่องลงไปไม่ถึง, ฉันใดก็ฉันนั้น.

เมื่อใดเปลือกฟองไข่ กะลามะพร้าว เปลือกแข็ง นั้น ๆ ได้ถูกเพิกออก หรือทำลายลง. แสงสว่างก็เข้าถึงทั้งที่ไม่ต้องมีใครขอร้องอ้อนวอน หรือขู่เข็ญบังคับมันเลย, นี่ฉันใด. เมื่อผ้าของใจกล่าวคือ อวิชชา อุปาทาน ตัณหา อันเป็นผ้าทั้งหนาและบาง ทั้งชั้นนอกชั้นกลาง ชั้นใน ถูกลอกออกแล้วด้วย **"การปฏิบัติธรรม"** แสงและรสแห่งพระนิพพานก็เข้าสัมผัสกันได้กับจิตนั่น เมื่อนั้น. ฉะนั้น เราจึงเห็นได้ชัดเจน, เห็นได้อย่างแจ่มแจ้งทันทีว่า พระนิพพานไม่ใช่จิต, ไม่ใช่เจตสิกอันเกิดอยู่กับจิต. ไม่ใช่รูปธรรม ไม่ใช่โลกบ้านเมือง, ไม่ใช่ดวงดาว, ไม่ใช่อยู่ในเรา, ไม่ใช่เกิดจากเรา. ไม่ใช่อะไรปรุงขึ้นทำขึ้น, มันเป็นเพียงสิ่งที่เข้ามาสัมผัสดวงใจเรา ในเมื่อเราได้ดำเนิน **การปฏิบัติธรรม** ถึงที่สุด เป็นการเปิดโอกาสให้แก่พระนิพพานได้ เท่านั้น.

ตัวพระนิพพานคืออะไรเล่า ? เท่าที่กล่าวมาแล้วกล่าวแต่ฝ่ายที่ไม่ใช่, ส่วนที่ใช่หรือลักษณะของพระนิพพานนั้นคืออะไร. ในที่นี้ก่อนอื่นทั้งหมด, ผู้อ่านต้องไม่เข้าใจว่าผู้บรรยายเป็นผู้ลุถึงนิพพาน หรือพบพระนิพพานแล้ว. พึงเข้าใจแต่เพียงว่าเป็นนักศึกษาค้นคว้าด้วยกันเท่านั้น. ถือเสียว่าเป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้แก่กันและกัน เท่าที่จะได้จากการค้นคว้าภายในห้องทดลอง คือมันสมอง, และตามแนวแห่งพระบรมพุทโธวาทของ พระผู้มี

พระภาคองค์อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็แล้วกัน. พระนิพพานคืออะไรเล่า, พระนิพพานคือสภาพชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวความบริสุทธิ์ ความว่าง ความเบา ความสุขอันแท้จริง, ความชุ่มชื่นเยือกเย็น ฯลฯ อย่างสุดยอด, เป็นสภาพซึ่งแม้จะพูดว่ามีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวง ก็ยังน้อยไป, พูดว่าอยู่คู่กับสิ่งทั้งปวง ก็ยังน้อยไป,เพราะเป็นสภาพที่เป็นอยู่เช่นนั้นโดยตัวเองจนตลอดอนันตกาล. เราจึงกล่าวได้แต่เพียงว่าพระนิพพานคืออมตธรรม - สิ่งที่ไม่มีการตาย.

จิตของเราพบกันเข้ากับอมตธรรมนี้ จริง, แต่จิตนั้นหาใช่อมตธรรมไม่. พระนิพพานจึงคือสิ่งที่มีอยู่สำหรับให้เราหรือจิตพบ มันจะได้เยือกเย็นเป็นสุขถึงยอดสุดเพราะเหตุนั้นได้, และทุกคนควรพยายามทำเพื่อจะได้ เสียก่อนแต่จะตายลงไป. ถ้าจะปล่อยให้จิตท่องเที่ยวไปด้วยความบอดของมัน มันก็จะเที่ยวไปด้วยอาการอันซ้ำซาก เช่นกับที่เคยเที่ยวมาแล้วไม่รู้กี่แสนชาติในวัฏฏสงสารอันยืดยาวนี้. การซ้ำแล้วซ้ำเล่าด้วยการเกิดแล้วตาย ๆ และในระหว่างเกิดตายก็เต็มไปด้วยความกดทับ นั่นมันจะดีอะไร, เพราะมันเป็นไปเองตามประสาความมืดบอด เช่นเดียวกับความล้มลุกคลุกคลานของคนตาบอด ซึ่งปราศจากไม้เท้าและผู้จูง. การลืมตาและพบกับแสงสว่างกล่าวคือพระนิพพานนี้นั้น มันเป็นยอดที่สุดของความสุข, เป็นความหยุดจบลงของความอยากความปรารถนา, เป็นความหมดสิ้นของความสงสัยในสิ่งที่อยากจะรู้, เป็นยอดสุดของความรู้ของทุก ๆ โลก ทุก ๆ สมัยและทุก ๆ คน. เพราะฉะนั้นเพียงเท่านี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นได้บ้างแล้วว่าพระนิพพาน–คือจุดปลายทางของชีวิตทุกคน, ถ้าใครจะถาม ข้าพเจ้าก็ตอบดังนี้, เคยตอบมาแล้วก็ดังนี้, และจะตอบต่อไปอีกก็ดังนี้.

ทุกคนต้องไปพระนิพพาน ! ทุกคนต้องลุถึงพระนิพพานไม่วันใดก็วันหนึ่ง ทั้งที่ในบัดนี้ จะเป็นคนโง่หรือคนฉลาดก็ตาม. ทุกคนจะจบการเดินทางของเขาลงในชาติที่บรรลุพระนิพพาน, ในชาติที่ตาภายในของเขาหายบอด, เพราะทุกคนมีที่สุดแห่งสงสารวัฏเว้นแต่จะช้าหรือเร็วเท่านั้น. ทุกคนถูกธรรมชาติฝ่ายสูงค่อย ๆ พยุงเขาขึ้น ๆ เรื่อย ๆ แต่จะได้ช้าหรือเร็วนั้นแล้วแต่ความหนักมากหรือน้อยของเขา, มันเป็นน้ำหนักแห่งความโง่หรือกิเลส, หรืออีกอย่างหนึ่งคือความบอดมากหรือบอดน้อย. เพราะฉะนั้นทุกคนแม้จะกลับมีการกลับตกต่ำบ้าง ทางกายหรือทางจิตในขณะที่ท่องเที่ยวไปในวัฏฏสงสาร, แต่ตารางที่แสดงงบยอดใหญ่ของเขา จะต้องเลื่อนสูงขึ้น ๆ เสมอ แม้เขาจะเคยดิ่งลงสู่อเวจีครั้งหนึ่งแล้ว หรือหลายครั้ง. ทุกคนไปตามคติและผลกรรมของตนเองก็จริง แต่ที่ เขาเกิดครั้งหนึ่งนั้น มันเป็น

การศึกษาของเขาทุกครั้ง, แม้ในบางชาติเขาจะเป็นเด็กดื้อ แต่ในภายหลัง หรือชาติหลัง เขาย่อมเข็ด ทั้งที่ตามธรรมดาเขารู้สึกราวะกว่าชาตินั้น ๆ ที่เขาเคยเกิดมาแล้ว ไม่มีอะไรติดต่อสืบเนื่องกันเลย.

ตามกฎแห่งวิวัฒน์ ตามแนวแห่งวิทยาศาสตร์แผนปัจจุบันเช่นชีววิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือลัทธิแห่งดาร.วิน ก็ตามหรือตามแนวแห่งพุทธศาสนาคือ กฎแห่งปัจจัยยี่สิบสี่ประการและปฏิจจสมุปบาทก็ตาม, แม้ที่สุดแต่ตามที่เราจะสังเกตได้ง่าย ๆ ทั่วไปว่า โลกนี้ค่อย ๆ เลื่อนสู่ระดับสูงขึ้น ๆ ไม่ทางฝ่ายรูปธรรม ก็ต้องฝ่ายจิต; ที่จะหยุดนิ่งหรือตกต่ำลงนั้นเป็นไม่มี, แล้วแต่ยุคนั้น โลกจะยึดเอาฝ่ายจิต หรือฝ่ายรูปเป็นส่วนสำคัญ, ก็ตาม: ทั้งหมดนี้ ย่อมแสดงว่า สัญชาตญาณที่เป็นภายในพร้อมทั้งสิ่งส่งเสริมข้างนอก มันล้วนแต่จะดึงไปในฝ่ายดีขึ้น ๆ เพราะตัณหาของหมู่สัตว์เป็นเช่นนั้น. เมื่อใดพากันหนักไปในฝ่ายรูป ก็ถึงจุดปลายทางของฝ่ายรูป เช่นที่วิทยาศาสตร์แผนปัจจุบัน กำลังก้าวพรวด ๆ ไป, และเมื่อใดโลกพากันหนักไปในฝ่ายจิต ก็จะพากันลุถึงจุดปลายทางฝ่ายจิต เช่นเดียวกับยุคแห่งพระ-อรหันต์ที่ผ่านพ้นมาแล้ว. แต่อย่างไรก็ดี แม้โลกนี้จะเป็นเด็กดื้อ ดันทุรังไปในฝ่ายรูปเมื่อ "เข็ดพื้น" เข้าก็ย่อมหมุนกลับไปสู่ฝ่ายจิตเอง. และในยุคนั้นแหละ จะมีสัตว์จำนวนมากจำนวนหนึ่ง ซึ่งหลุดพ้นออกไปจากโลก ได้ทุกคราวที่โลกหมุนมาสู่ราศีนี้. เมื่อเราจะรวบเค้าความที่ใหญ่ที่สุดให้สั้นที่สุดแล้ว เราจะกล่าวได้พร้อมทั้งเหตุผลว่า สัญชาตของสัตว์โลกย่อมหมุนไปหาฝ่ายดี ไม่ฝ่ายรูปก็ฝ่ายจิต ดังกล่าวแล้วสองอย่างนี้เท่านั้น.

เมื่อทุกคนมีอำนาจ "กายสิทธิ์" อันนี้อยู่ในตน มันก็แน่นอนว่าจะถูกดึงดูดไปหาสถานะที่ถึงหรือพบกับพระนิพพาน ทุกคนเมื่อได้ออกโรงเป็นตัวละครโลก ในฉากที่เขาทะเยอทะยานกระลิ้มกระเหลี่ยใคร่จะแสดง ซ้ำซากเข้าก็เบื่อโลก ซึ่งเรียกว่ามี "นิพพิทา" เข้าสักวันหนึ่ง. ในวันนั้นแหละ เมื่อหน่ายก็คลายความกอดรัดยึดถือ, เมื่อไม่ยึดถือก็หลุดพ้นจากเปลือกหุ้ม และพระนิพพานเข้าสัมผัสจิตของเขาได้เมื่อนั้น. เรารู้จักตัวเราด้วยสายตาสั้น ๆ แค่ชาตินี้ จึงจับตัวความอยากและความเบื่อที่มีสายสัมพันธ์อันยาวยืดหลายร้อยชาติไม่ได้, ทั้งที่แม้เราจะเคยเห็นเด็กบางคนเกิดมาถึงก็เบื่อกามมีโลภโกรธหลงน้อยกว่าธรรมดา, เราก็หาเข้าใจไปในทำนองว่าเป็นผลของชาติก่อน ๆ ของเขาไม่. มิหนำซ้ำมีความเห็นไปในทำนองว่า เด็กคนนั้นมีมันสมองไม่สมประกอบเสียอีก โดยอ้างหลักจิตวิทยาหรืออะไรที่ตนอยาก

อ้างมาตามความอยากของตนเอง. ถ้าหากเรามีสายตายาว มองเห็นได้ข้ามชาติแล้วเราก็ต้องฉลาดมากกว่านี้หลายเท่านัก ถึงกระนั้นก็ยังไม่มีใครอยากสร้างสายตาชนิดนั้น เพราะไม่รู้จักบ้าง, เพราะกลัวว่าโลกจะหมดรสชาติที่หอมหวนไปบ้าง. แต่อย่างไรก็ตามผู้ที่เป็นเช่นนั้นแหละ ก็ตกอยู่ในจำพวกที่ถูกพัดพาไปหาพระนิพพานดุจกัน, เพราะไม่มีอะไรจะมามีอำนาจยิ่งไปกว่าผลกรรมอันปรุงสัญชาตญาณ และยิ่งกว่าความจริงอันไม่รู้จักแปรผันไปได้นี้เลย.

ครั้งหนึ่ง มีผู้กล่าวแก่ข้าพเจ้าว่า ถ้าเราทุกคนแน่นอนว่าต้องถึงพระนิพพานวันยังค่ำแล้วเราจะไปขวนขวายปฏิบัติธรรมให้เหนื่อยยากทำไม, หาความสุขในทางโลกเรื่อย ๆ ไปจนกว่าจะถึงกำหนดที่ถึงเข้าเอง มิดีกว่าหรือ, มิเป็นการฉลาดกว่าหรือ ? ข้าพเจ้าตอบเขาว่า แน่นอนนักที่ทุกคนก็กำลังเป็นอยู่เช่นนั้นเองแล้ว โดยไม่ต้องตั้งปัญหาหรือคิดว่าเราควรชวนกันดำเนินรูปนั้น, แต่เราไม่รู้สึกเอง จึงตั้งปัญหาหรือคิดเพื่อทำเช่นนั้นทับลงไปอีก. เรายังตาบอด, ยังกำลังปล่อยให้เรื่อยไปตามใจของเรา. ไม่มีอะไรที่มีอำนาจมากไปกว่าความรู้สึก หรือเห็นแจ้งภายในจิตของเราเอง, และสิ่งนั้นมันก็บังคับควบคุมให้เราดำเนินไปโดยรูปนั้นอยู่อย่างเต็มเปี่ยมแล้ว. การที่ทำตามความคิดแนวใหม่นั้นจึงไม่เป็นการแปลกกว่าหรือฉลาดกว่าเก่าแต่อย่างใดเลย นอกจากจะช่วยให้ช้ายิ่งไปกว่าธรรมดา หรือที่ควรจะเป็นเสียอีก. ข้าพเจ้าลองถามเขาบ้างว่า" ถ้าหากว่ามีใครสักคนหนึ่ง อาจบันดาลให้ท่านถูกฉลากกินแบ่งรางวัลจำนวนล้านได้ ตามแต่ที่ท่านจะประสงค์ให้ถูกเมื่อไร, เช่นนี้ ท่านจะขอร้องให้เขาบันดาลเพื่อให้ท่านถูกพรุ่งนี้ หรือต่อเมื่ออีกสัก ๕๐ ชาติล่วงไปแล้ว ?" เขายิ้ม และละอายที่จะตอบว่า พรุ่งนี้.

เราจะเห็นได้สืบไปเป็นลำดับว่าสิ่งที่เราอยากมากที่สุดก็คือสิ่งที่เราเข้าใจ (ผิดหรือถูกก็ตาม) ว่ามันดี หรืออร่อยที่สุดนั้นเอง. คนตาบอด มองไม่เห็นแสงแห่งนิพพาน จะปรารถนาพระนิพพานได้อย่างไร. จะเห็นคุณค่าของพระนิพพานว่าสูงสุดกว่าสิ่งอื่นได้อย่างไร, ในเมื่อตาเนื้อ ๆ ของเขาชิงเอาเวลาไปรู้จักหรือแสวงหาเหยื่อในโลกเสียจนหมด. เขากำลังอยากมีเงินมาก ๆ เพื่อหาผู้บำเรอ (ซึ่งเขาเลี่ยงอ้างว่าภรรยา), ตึกสวย ๆ, รถยนต์งาม ๆ, ยศศักดิ์ชั้นหรู ๆ ฯลฯ. พยายามเพื่อให้ได้ในชาตินี้ หรืออีกกี่ชาติก็เอา ขอแต่ให้ได้ก็แล้วกัน, และขออย่าเพ่อให้พระนิพพานถลันเข้ามาขวางหน้าเสียก่อน. ถ้าเขารู้จักและเข้าใจพระนิพพานมาก

เท่าที่เขาเข้าใจเงินรางวัลล้านบาท นั่นแล้ว เขาจะต้องขอให้ท่านผู้วิเศษบันดาล เพื่อลุถึงพระนิพพานในนาทีนี้ทีเดียว แม้จะผัดพรุ่งนี้ ก็ยังไม่พอใจ. ถ้าเป็นไปได้.

แต่มีพุทธบริษัทจำนวนมาก ที่ต้องการพระนิพพานทั้งที่ยังไม่ทราบว่าพระนิพพานคืออะไร แม้แต่น้อย. คราวหนึ่งได้ลองตั้งปัญหาซึ่งไม่ใช้ชื่อสิ่งต่าง ๆ ตามที่เรียกกันมาก่อน ถามขึ้นในที่ประชุมแห่งหนึ่งว่า มีสถานที่สองแห่ง แห่งหนึ่งต้องการสิ่งของอะไรเป็นได้อย่างนั้นทันที, อีกแห่งหนึ่งจะทำให้ใจของผู้ไปถึงว่างเฉยเงียบพ้นจากอำนาจของอารมณ์ ทุกประการ จนในที่สุดดับหายไปอย่างไม่มีอะไรเหลือสำหรับมาเป็นอย่างนั้นอย่างนี้อีกต่อไป เช่นนี้ใครจะเลือกไปในที่ไหน ? ทุกคนที่ตอบ ๆ ว่าเอาแห่งแรก, อีกสองสามคนนิ่ง, แต่ที่นิ่งก็เพราะรู้ทันว่าเป็นปัญหาล่อถามของข้าพเจ้า, กลัวจะพลาดเลยนิ่งเสีย, คาดว่าหากสองสามคนนี้ตอบก็คงตอบเช่นเดียวกัน. ทีนี้ถามต่อไปว่าเมื่อถึงที่นั้นแล้วจะต้องการอะไร ? เขาตอบว่าต้องการของดี ๆ ที่สุดเพื่อทำบุญให้สูงยิ่งสมใจรัก. ข้าพเจ้าถามอีกว่า เพื่ออะไรกัน? บางคนตอบว่าเพื่อไปสวรรค์, บางคนเพื่อไปพระนิพพาน.

ขอให้ลองคิดดูทีหรือว่า สิ่งแรกในปัญหานั้นก็คือสวรรค์อยู่แล้ว, พวกนี้ไม่รู้จักแม้แต่สวรรค์ที่ตนกำลังปรารถนาอยู่ ไปถึงสวรรค์แล้ว กลับเสียสละเพื่อหวังสวรรค์อย่างเดียวกันอีก, เช่นนี้จะไปสวรรค์ได้อย่างไร. สิ่งที่สองในปัญหานั้น ก็คือ พระนิพพานอยู่แล้วเขายังไม่ต้องการ, แต่ต้องการบันไดสำหรับพาดขึ้นชั้นพระนิพพาน. ข้าพเจ้ารู้สึกสลดใจในการที่เขาทั้งหลายมีความอยากไปนิพพาน ทั้งไม่รู้จักพระนิพพาน, หรือรู้น้อยเกินไปเพียงสักว่าชื่อศักดิ์สิทธิ์ชนิดหนึ่งซึ่งทุก ๆ คนว่าดีที่สุด เท่านั้น. และได้เห็นชัดทีเดียวว่าสำหรับผู้ที่ยังไม่รู้จักพระนิพพาน จะต้องถือว่ามีตัวมีตน และสิ่งที่ตนยึดถือไปก่อน, มิฉะนั้นก็จะวาง ๆ จับ ๆ อยู่แต่ในสิ่งที่ตนสงสัยนั่นเอง และเต็มไปด้วยความว้าเหว่หรือความกลัวอันเป็นความทุกข์ และในที่สุดก็ตายเปล่า, หรือกลับช้ากว่าผู้ที่ยึดถือสาวคืบหน้าไปข้างหน้า, ตามลำดับๆ, –ประโยชน์โลกนี้, ประโยชน์โลกหน้า, ประโยชน์สูงสุด คือพระนิพพาน. ทั้งนี้ก็เพราะเขาไม่สามารถเข้าใจพระนิพพานอันมีนัยลี้ลับ เช่นว่าไม่มีการเกิดขึ้น แต่มีอยู่ตลอดอนันตกาลดังนี้เป็นต้น, จนกว่าเมื่อไรเขาจะได้บรรลุพระนิพพานนั้นเข้าจริง ๆ. การรู้จักพระนิพพานโดยอนุมาน หรือโดยอุปมาน ไม่อาจมีได้เลยสำหรับผู้ที่ปัญญาหรือมีอุปนิสัยเช่นนี้

....

ในที่จวนจะจบลงนี้ ขอสรุปกล่าวอย่างสั้น ๆ อีกแนวหนึ่งว่าพระนิพพานเป็นจุดปลายทางของทุกคน ความดึงดูดเข้าหาสถานะแห่งพระนิพพาน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือสัญชาตญาณของความอยากเป็นอิสระย่อมมีอยู่เสมอ แต่ถูกอำนาจแทรกแซงบางอย่าง เช่นผลกรรมเป็นต้น คอยเหนี่ยวออกนอกทางอยู่เสมอเหมือนกัน, เพราะตนเป็นผู้ตาบอด ไม่รู้จักทำความปลอดภัยแก่ตัวเอง หรือการเดินทางของตน.

กายเปรียบเหมือนลำเรือ, ใจเปรียบเหมือนนายเรือ, สังสารวัฏเปรียบกับทะเลหลวง, โลกนั้นโลกนี้เปรียบเหมือนท่าเรือสำหรับการค้าขาย, ผลบุญหรือผลบาปในชาติหนึ่ง ๆ ในโลกหนึ่ง ๆ คือการค้าขายของนายเรือ ที่ขาดทุนหรือได้กำไร ที่ท่าเรือแห่งหนึ่ง ๆ, การได้ถึง "เกาะ" แห่งหนึ่ง ซึ่งนายเรือพอใจถึงกับหยุดการท่องเที่ยวไป ในทะเลอย่างเด็ดขาดนั้นคือ พระนิพพาน.

เราทุกคน คือเรือรวมทั้งนายเรือ. เมื่อเราหรือโลกพากันสาละวนแต่เรื่องรูปหรือลำเรือ จนลืมใจหรือนายเรือ นายเรือก็จะตายเสียก่อนที่จะนำเรือไปพบเกาะที่ว่านั้น, แต่ถ้าสนใจในนายเรือหรือจิต จนลืมลำเรือเสียทีเดียว เรือก็จะเปื่อยพังทำลายลงเสีย ก่อนที่นายเรือจะได้ใช้อาศัยไปถึงเกาะที่กล่าวนั้น. เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ดำเนินสายกลางอันเป็นสายแห่งปัญญาไม่ประมาท ไปในฝ่ายตึงหรือฝ่ายหย่อน.

ความจริงตัวเราไม่มี. ที่มีก็คือเบญจขันธ์หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "กาย กับ จิต" หรือ เรือ กับ นายเรือ เท่านั้น. นายเรือก็ไม่ใช่เรา, เพราะแม้จะได้ถึงเกาะคือพระนิพพานนั่นหรือไม่ก็ตาม มันยังคงไม่อยู่ในอำนาจของใคร, รังแต่จักแตกดับไปเป็นธรรมดาของมันเท่านั้น. เกาะหรือพระนิพพานนั้นเล่า ก็สักว่าเป็นเกาะหรือพระนิพพานของตัวสิ่งนั้นเอง, รับรู้กับใครไม่ได้, เหมือนแสงสว่าง เมื่อเราเปิดหน้าต่างมันก็เข้ามาสว่างให้เรา, ปิดเสียก็มืดอีก, แต่แสงสว่างนั้นคงเป็นแสงสว่างอยู่นั่นเอง.

ถ้าสิ่งใดควรถือว่าเป็นตัวตน. สิ่งนั้นนอกจากจะต้องไม่รู้จักแตกดับ ไม่อาศัยผู้อื่นหรือสิ่งอื่นแล้ว, ยังจะต้องอยู่ในบังคับและรับรู้อะไรกันได้. นี่ ! เมื่อมีแต่สิ่งทั้งหลายซึ่งล้วนแต่เป็นไปตามเรื่องของต้นเหตุของตัวมันเอง; หรือไม่อยู่ในอำนาจของใครและรับรู้อะไรกะใครไม่ได้ดังนี้ มันก็ไม่มีตัวตน แม้กระทั่งพระนิพพาน. ถ้าขืนมีเพราะอำนาจความรู้สึกบางชนิด

มันหาใช่ตัวตนอันแท้จริงไม่, ยังเป็นฝักฝ่ายแห่งอวิชชาอยู่ดี. การลุถึงพระนิพพานจึงเป็นจุดปลายทางของทุกคนเท่านั้น.

เบญจขันธ์ คือกายกับใจ กลุ่มใด ยังมีอวิชชาอยู่ภายในมัน เบญจขันธ์กลุ่มนั้นก็มีอุปาทานอันเป็นเหตุให้ยึดถือตัวเองว่าเรา, เราเป็นเรา, ฉันเป็นฉัน ฯลฯ เป็นต้น. "เรา" จึงคงอาศัยมีอยู่ได้แต่เพียงในเบญจขันธ์ที่ยังมีอุปาทานอยู่ภายใน. และเบญจขันธ์ชนิดนี้ยัง "สัมผัส" กันไม่ได้กับพระนิพพาน จึงต้องเต็มไปด้วยทุกข์และกลิ้งเกลือกไปในวัฏฏสงสารอันสูง ๆ ต่ำ ๆ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ระเกะระกะไปด้วยสิ่งเสียบแทงเผาลน.

เบญจขันธ์ใด ภายหลังจากที่ได้ช่วยตัวมันเอง ด้วย **การปฏิบัติธรรม** เป็นเบญจขันธ์ที่อวิชชาและอุปาทานตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว ก็ไม่มีเรา ในเบญจขันธ์นั้น. เบญจขันธ์นั้นเพราะพอสำหรับการสัมผัสกันเข้ากับพระนิพพาน, มันจึงได้รับรสคือความเยือกเย็นแสนที่จะเย็นของพระนิพพาน จนกว่ามันจะแตกดับไปอย่างไม่เหลือเชื้ออะไรไว้ สำหรับการเกิดอีกเช่นเบญจขันธ์ ที่ยังมีอวิชชาหรือมี 'เรา,' มีความสำคัญว่า 'เรา'.

เบญจขันธ์ที่หมดอวิชชา แต่ยังไม่แตกดับ ยังดื่มรสพระนิพพานอยู่นั้น, ภาวะอันนี้ เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน,[๑] **หรือ นิพพานเฉย ๆ. เมื่อใดเบญจขันธ์นั้นทำการแตกดับลงอย่างหมดเชื้อ, ภาวะอันนี้เราเรียกกันว่าอนุปาทิเสสนิพพาน, หรือปรินิพพาน. การปฏิบัติธรรมหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อริยมรรคมีองค์แปด นั้นเป็นตัวทางให้ถึงพระนิพพานนั้น.** ข้าพเจ้าหรือท่านผู้อ่านทุกคน จะยังอยู่ห่างไกลต่อพระนิพพานเพียงใด นั่นยากที่ผู้อื่นจะรู้แทนกันได้ นอกจากตัวเอง. เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้อย่างน่าจับใจว่า ธรรมทั้งหลาย กระทั่งถึงพระนิพพานเป็นที่สุดนั้น เป็นสันทิฏฐิโก คือ **ของใครใครเห็น**, ดังนี้. สำหรับข้าพเจ้า, สามารถเพียงแต่ขอยืนยันว่า ทุกคนมีจุดหมายปลายทางอยู่ที่พระนิพพานเท่านั้น.

๓๐. สิงห์. ๗๙

เรื่องนี้อุทิศแด่ "ผู้ละนองธรรม"

---

๑. เรียกโดยโวหารที่ใช้เรียกกันอยู่ทั่ว ๆ ไป ในเวลานี้ ด้วยการบัญญัติความหมายกันไว้เช่นนี้ ในวงการศึกษาในประเทศไทยเรา. แต่ที่จริงคำ ๆ นี้ ยังเป็นปัญหา ที่ต้องวินิจฉัย กันอยู่บางอย่าง.

มัคคุเทสก์ของวิญญาณ

(Spiritual Gutde)

วิญญาณที่ยังเป็นทุกข์ หมายความว่า ยังกำลังเดินผิดทางอยู่, หรือกำลังมีภาวะต้องเดินทางอันกันดารอยู่. ฉะนั้นวิญญาณที่เป็นทุกข์ จึงมืดมนและต้องการมัคคุเทสก์ เป็นผู้นำ หลักแห่งศาสนาทุกศาสนาล้วนแต่เป็นมัคคุเทสก์ของวิญญาณในด้านทฤษฎีด้วยกันทั้งนั้น. แต่ว่าการนำไปของศาสนานั้น ๆ ย่อมนำไปได้ใกล้ไกลกว่ากัน สูงต่ำกว่ากัน. พุทธศาสนาจะนำท่านไปได้เพียงไร และอย่างไร เรื่องต่อไปนี้อาจให้คำอธิบายแก่ท่านได้บ้าง,

มัคคุเทสก์ของวิญญาณทั้งหลาย ก็คือวิญญาณที่ได้ผ่านการศึกษามาแล้วอย่างทั่วถึง มีความเจนใจในทุก ๆ สิ่งเต็มตามที่ที่ควรจะรู้ จนเพียงพอสำหรับการที่จะรู้ว่า ควรทำอย่างไรกับวิญญาณของตัวเอง จึงจะได้รับผล คือความเยือกเย็นไม่รู้จักสิ้นสุด และตนก็กระทำจนได้รับผลเช่นนั้นมาแล้วอย่างเด็ดขาดจริง ๆ. จิตหรือวิญญาณที่สมมติว่า เป็นชั้นพระอรหันต์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เป็นตัวอย่างแห่งวิญญาณที่หลุดพ้นแล้วจากสิ่งที่พัวพันห่อหุ้ม อันจะทำให้เศร้าหมอง ให้มืดมิด ซึ่งทำให้หลงใหล วนเวียนอยู่ในการเกิดท่องเที่ยวไปไม่รู้สุด. วิญญาณทุก ๆ ดวงควรจะได้เช่นนั้น และถ้ามันรู้ความจริงในเรื่องนี้ มันจะปรารถนาที่จะเป็นเช่นนั้นอย่างเต็มที่. แต่มันเป็นเช่นนั้นไม่ได้ หรือโดยมากที่สุดเป็นไม่ได้. ทั้งนี้เพราะมันมืดมัวไม่รู้เหนือใต้ ทั้งขาดผู้นำนั่นเอง.

ดวงวิญญาณที่รุ่งเรือง ลุกโพลงสว่างไสว ไม่รู้จักดับหรือแม้แต่หรี่อีกต่อไปนั้นไม่มี, เพราะวิญญาณเป็นสังขตธรรม. แต่มีสภาพอันหนึ่งที่รุ่งเรืองสว่างไสวอยู่เสมอ ไม่รู้จักดับหรือแม้แต่หรี่ลง อันเป็นที่ซึ่งวิญญาณจะต้องเข้าไปให้ถึง และดับตัวเองเสียในที่นั้น จึงนับว่าเป็นการรอดพ้น หรืออิสรภาพของวิญญาณ ซึ่งหลุดพ้นแล้วจากการผูกมัดของโลกิยธรรม ที่เป็นมายาทั้งปวง. วิญญาณที่เคยรู้สึกว่ามีตัวของตัว หรือตัวมันเองเป็นต้น ได้มาถึงสถานะอันสูงสุดและเป็นที่จบสิ้น และหมดความรู้สึกว่าเป็นตัวลงโดยสิ้นเชิงที่นี่. วิญญาณต้องการมาให้ถึงที่นี้ อันเป็นที่จบ ที่สิ้นสุดของปวงทุกข์แต่มันมาไม่ได้ เพราะขาดผู้นำ.

บรรดาผู้นำหรือผู้อ้างตัวเองว่าเป็น สบิริตจวล ไกดฺ ทั้งหลาย มีจุดที่ตนจะนำไปสู่ต่าง ๆ กัน. บางท่านว่าจะนำดวงวิญญาณไปแนบไว้หรืออยู่ร่วมกันกับพระเป็นเจ้าในสวรรค์

ซึ่งเป็นสุขนิรันดร; บางท่านว่าจะนำดวงวิญญาณให้สูงขึ้น จนถึงขั้นที่ตัวมันเองจะรุ่งเรืองไม่รู้จักมัวหมองและดับลงอีกต่อไป คือถึงสถานะที่อะไรมาทำให้วิญญาณเกิดการเปลี่ยนแปลงอีกไม่ได้ และ **บางท่านว่า จะนำดวงวิญญาณให้เข้าถึงสถานะที่ตัววิญญาณเอง จะได้ดับลงสนิท ไม่ต้องลุกโพลง ๆ ขึ้นว่ายเวียนในวัฏฏสงสารอีกต่อไป ยังคงอยู่ตลอดอนันตกาลก็แต่นิพพาน ซึ่งเป็นสภาพหรือแดนอันเป็นที่เข้าไปดับของวิญญาณทั้งหลาย** เราต้องวินิจฉัยกันอย่างละเอียดลออ เปรียบเทียบกันดูเถิดว่า ผู้นำประเภทไหน จะเป็นผู้นำที่นำไปถึงขั้นสูงสุดได้จริง. หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่า เขตแดนอันนั้นเป็นสถานะที่สูงสุด ไม่มีสถานะอันอื่นสูงกว่าต่อไปอีกแล้ว. แต่ควรเข้าใจว่า ทั้งนี้มิใช่เพื่อเกี่ยงแย่งแข่งดีหรือชิงดีกัน แต่เป็นไปเพื่อการเลือกเอาสักอย่างหนึ่งหรือแนวหนึ่ง สำหรับเป็นแนวเครื่องดำเนินของตัว เพราะความอยากจะหลุดพ้นจริง ๆ เท่านั้น.

พวกที่หนึ่ง ถือว่าวิญญาณของผู้ที่ได้ทำความดีจนเป็นที่พอพระทัยพระเป็นเจ้าแล้ว จะได้รับการต้อนรับของสวรรค์ และอยู่กับพระเป็นเจ้าตลอดกาลไม่รู้สิ้นสุด. พวกนี้เป็นฝ่ายมีตัวที่ถาวรมาแต่เดิม มีตัวที่แม้ทำอย่างไรเสียก็ไม่ดับสูญไปไหน สำหรับจะได้ไปทนทุกข์ในนรกนิรันดร หรือรับสุขในสวรรค์นิรันดร, เป็นการยึดถือเต็มที่ในข้อที่ว่า เราเกิดมาโดยพระเจ้าสร้าง แล้วก็กลับไปรวมกับพระเจ้าได้. แต่ข้อที่ต้องถูกแยกหรือสร้างขึ้นโดยพระเป็นเจ้านั้นเป็นปัญหาอยู่. ถ้าเป็นเพียงการแยกออกมาจากพระเจ้าก็ย่อมไม่มีเหตุผลอันใด ที่จะไม่ทำให้ถูกแยกออกอย่างเดิมอีก เพราะเหตุว่าก่อนแต่ที่จะถูกแยกก็เคยรวมอยู่กับพระเจ้า ซึ่งหมายความว่าบริสุทธิ์อยู่แล้วก็ยังถูกแยกออกมาให้เที่ยวก่อกรรมทำเข็ญต่าง ๆ นานา จนกว่าจะได้กลับเข้าถิ่นเดิม. นี่ไม่น่าจะไว้ใจว่าเป็นอิสระ หรือกล่าวโดยตรง ก็คือยังเป็น "เครื่องเล่น" ของพระเจ้าอยู่นั่นเอง. ไม่ว่าพระเจ้าในที่นี้หมายเอาพระเจ้าที่เป็นตัวบุคคล หรือที่เป็นเพียงตัวกฎธรรมชาติ หรือกฎแห่งกรรมก็ตาม, ผู้นั้นยังหาพ้นจากอำนาจของกรรม หรือธรรมชาติไม่; ยังไม่ใช่แดนหลุดพ้นที่สูงสุดจริงๆ. ทีนี้ถ้าหากเป็นไปในทางที่ว่าคนเรามิใช่ส่วนที่แยกออกมาจากพระเป็นเจ้า แต่เป็นสิ่งที่พระเป็นเจ้าสร้างขึ้นใหม่ต่างหาก เมื่อทำดีถึงที่สุดแล้ววิญญาณนั้นจะได้เข้ารวมกับพระเป็นเจ้า ดังนี้ ก็ย่อมชวนให้คิดว่ายิ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระเจ้ามากขึ้น และเป็น "เครื่องเล่น" ของพระเจ้ามากกว่าอย่างแรก และย่อมจะพึ่งไม่ได้ว่าพระเจ้าผู้

บริสุทธิ์จะสร้างสิ่งสกปรกขึ้นมา. และพระเจ้าสร้างขึ้นให้สกปรกแล้ว ให้สัตว์สร้างความบริสุทธิ์เอาเอง เพื่อเข้าอยู่กับพระเจ้าดังนี้ มิใช่แบบแห่งความยุติธรรม. การยึดถือว่าตัวของเรา ตัวของพระเจ้า มีการกระทำต่อกันและกันเช่นนี้ ๆ เป็นการยึดถือชนิดหนึ่ง ซึ่งยังมีอยากอย่างนั้นอยากอย่างนี้ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือเกิดมาจากความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างเช่นอยากจะได้ของชอบใจจากพระเจ้า อยากได้อยู่หรือได้เป็นส่วนหนึ่งกับพระเจ้า และในที่สุดอยากเพื่อไม่ให้หลุดหรือพรากไป จากพระเจ้า ซึ่งความอยากเหล่านี้ล้วนแต่สร้างความยึดถือขึ้น อันจะทำให้ว่ายเวียนอยู่ในทะเลแห่งความรู้สึกและความปรารถนา หรือความเพลิดเพลินในที่สุด น่าจะไม่ใช่ที่สุดของความทุกข์อันเด็ดขาดแท้จริง และเป็นเรื่องค่อนไปข้างวัตถุมากกว่าเรื่องของวิญญาณแท้.

พวกที่สอง ไม่ถือว่ามีพระเจ้าผู้สร้างหรือผู้เผด็จการเช่นนั้น ถือว่ามีสิ่งที่เป็นเพียงธรรมชาติที่มีอยู่เองชนิดหนึ่ง ซึ่งบัญญัตินามให้ว่าเป็นตัววิญญาณ หรืออาตมัน (หรืออัตตา) หรือเจตภูตในเมื่อเรียกตามภาษาไทยเป็นตัวธรรมชาติที่ยืนโรงสำหรับให้สิ่งต่างๆ เข้าเกาะอาศัยเป็นไปเช่นรูปกายและนามธรรมหรือจิตใจ ซึ่งเป็นเหมือนตัวเรือนและเครื่องเรือนของวิญญาณนั้น. สิ่งแวดล้อมและหุ้มห่อเหล่านี้ เรียกว่าโลกิยธรรม หรือโลกซึ่งเป็นตัวห่อหุ้มดวงวิญญาณหรืออาตมัน หรือจิต ที่ไม่รู้จักตายไว้. ครั้นประชุมแห่งสิ่งทั้งหมดนี้ได้รับการศึกษา มีความรู้มากถึงที่สุด โลกิยธรรมก็จะหลุดออกจากจิต หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาตมันเป็นอิสระจากสิ่งที่ห่อหุ้ม แล้วก็เป็นของสว่างรุ่งเรืองไม่มีทุกข์ คงอยู่ในสภาพเช่นนั้นตลอดอนันตกาลสืบไป. และอาตมันนั้น เมื่อหลุดเป็นอิสระออกมาแล้ว จะเป็นของใครผู้ใดก็ตามเป็นอันเดียวกัน หรือเหมือนกันหมด ไม่มีเจ้า ไม่มีไพร่ มีดี มีชั่ว ในอาตมัน. เปรียบเหมือนอากาศที่อยู่ในภาชนะต่าง ๆ ถูกภาชนะกั้นไว้เป็นส่วนหนึ่งจากอากาศส่วนใหญ่ในท้องฟ้าและพื้นโลก ครั้นต่อยภาชนะนั้น ๆ เสีย อากาศนั้นซึ่งไม่มีเครื่องห่อหุ้มกีดกั้นแล้ว ก็คืออากาศอันเดียวกันกับอากาศส่วนใหญ่. พวกที่ถืออย่างนี้ก็เป็นพวกที่ถือให้มีตัว เพราะอยากมีตัวเหมือนกัน ไม่อยากดับหายไปเสียเป็นความยึดถือขั้นสุดท้าย เพื่อให้ยังคงมีจิต หรือวิญญาณ หรืออาตมันเป็นตัวยืนโรงที่บริสุทธิ์เหลืออยู่. ปัญหาย่อมมีว่า ธรรมชาติจิตหรือวิญญาณหรืออาตมันที่บริสุทธิ์แท้มาก่อน ทำไมจึงให้โลกิยธรรมซึ่งสกปรกเข้าห่อหุ้มได้. อาตมันนั้นจะเป็นสิ่งที่มีความนึกคิดได้ หรือไม่คิดนึกได้ก็ตาม ทำไมจึงไม่สามารถกันเอาโลกิยธรรมออกไปเสียแต่

แรก. ถ้าว่าอาตมันไม่มีความรู้สึกอย่างใด อวิชาเป็นโลกิยธรรม เข้าห่อหุ้มอาตมันทำให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ จนกระทั่งได้รับการศึกษาเพียงพอ ทำอวิชชาให้หลุดออกไปเสียได้และอาตมันเป็นอิสระดังนี้ การเข้าห่อหุ้มและการกลับละลายหลุดออก ก็หาใช่งานของอาตมันไม่ เป็นงานของโลกิยธรรมแต่ฝ่ายเดียวนั่นเอง, เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำไมโลกิยธรรมที่หลุดออกไปแล้วจะไม่สามารถกลับติดและห่อหุ้มอาตมันนั้นได้เล่า, เมื่อกลับห่อหุ้มได้อีก ก็ย่อมแปลว่า ความหลุดพ้นอันนั้น ยังไม่ใช่ความหลุดพ้นอันเด็ดขาด ยังไม่เป็นอิสระไม่ปลอดภัย. ถ้าจะว่าอาตมันนี้เป็นตัวรู้ ก็น่าจะรู้เสียตั้งแต่แรก และไม่ยอมให้โลกิยธรรมเข้าห่อหุ้มดังกล่าวแล้ว. ถ้าหากว่าในครั้งนั้นยังมีแต่ความรู้สึกผิด ๆ นั่นย่อมแปลว่า ในอาตมันมีเชื้ออวิชชาหรือสภาพที่เป็นเชื้อของอวิชาประจำมาแต่เดิมแล้ว ไม่ต้องสงสัยว่า เมื่อได้ทำให้โลกิยธรรมหลุดไปในครั้งหลังแล้ว จะไม่มีเชื้อเดิมนั้นเหลืออยู่. ถ้าไม่เหลืออยู่ ก็แปลว่าอาตมันนั้นได้เปลี่ยนสภาพผิดไปจากเดิม และมันจะกลับรวมเข้ากับอาตมันใหญ่ซึ่งยังมีสภาพอย่างเดิมอยู่อย่างไรได้. เราจึงมองไม่เห็นที่สุดของทุกข์ในอาตมัน !

พวกที่สาม ซึ่งเป็นพวกตรงกันข้าม ไม่ยอมถือว่ามีตัวตนหรือตัวยืนโรงเช่นนั้น. ชีวิตนี้ลุกขึ้นมาจากตัวความไม่รู้หรือสภาพที่มิใช่ความรู้ มีสิ่งข้างเคียงเป็นตัวสนับสนุนหรือปัจจัย, สภาพที่เรียกว่าวิญญาณที่เป็นตัว จุติปฏิสนธินั้น ไม่มีตัวของมันเองที่แท้จริง เป็นแต่เพียงกลุ่มของปฏิกิริยาต่าง ๆ ซึ่งเกิดทอยกันขึ้นมาตามอำนาจแห่งเหตุ มีขณะแห่งตัวมันเพียงสั้น ๆ เพราะอำนาจการเกิดดับที่ยืนอยู่ตามธรรมชาติของสิ่งที่เป็นเหตุ. ครั้นได้กายเป็นที่อาศัย ก็เป็นทางให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดวิวัฒน์ ขึ้นในตัวสิ่งนั้นเอง เป็นลำดับ ๆ มาตั้งแต่มันเริ่มก่อตัวขึ้น คือมีจิตใจอย่างเลว ๆ จนกระทั่งมีจิตใจอันประณีต. วิญญาณเองจึงไม่มีตัวของตัว นอกจากเป็นเพียงสายสืบอันยาวยืดของวิวัฒน์ ในขณะที่ยังไม่ขาดตอน เหมือนลูกหนังที่มีคนหลาย ๆ คนคอยตบไว้ไม่ให้ตกลงหรือหยุดกระดอนได้ เรียกว่ามันท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏแห่งการเกิดดับ. การเกิดในที่นี้ หมายถึงขณะที่มีรูปกายเข้าประกอบกลมเกลียวกัน การตายหมายถึงขณะที่ปราศจากรูปกาย หรือปราศจากเครื่องมือแสดงตนให้ปรากฏเป็นตัววัตถุชัด ๆ. ตลอดเวลาที่วิญญาณยังถูกส่งไว้โดยเหตุปัจจัยต่าง ๆ เช่น ตัณหาอุปาทาน เป็นต้นแล้ว มันก็ต้องแสดงอาการโพลงคล้ายกับเป็นตัวยืนโรงอยู่ได้. วิญญาณเป็น

สิ่งที่คลอดออกมาจากความไม่รู้หรืออวิชชา จะเป็นตัวตนของเราหรือของใครอย่างไรได้. แต่เมื่อมันได้มีกายเป็นเครื่องมือติดต่อ ย่อมเป็นทางให้ได้รับการศึกษาหรือได้ความรู้ที่เรียกว่าญาณ อันจะเป็นเหมือนเครื่องมือที่สามารถทำลายตัวเองพร้อมทั้งปัจจัยเครื่องสนับสนุนแวดล้อมรอบข้าง ให้หมดความสามารถหรืออำนาจลง คือให้หยุด ให้หมดความรู้สึกที่อยากได้อยากเป็น อยากไม่ให้เป็น โดยสิ้นเชิง. มายาที่ลุกโพลงขึ้นเหล่านั้น จึงดับสนิทลงไปได้ ไม่มีอะไรมาบังคับวิญญาณกลุ่มนี้ให้แสดงละครอีกต่อไป. สิ่งที่เรียกว่าจิตหรือวิญญาณเป็นเพียงมายา ดังนี้. ตัวสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร ก็คือเขตแดนหรือสถานะอันเป็นที่เข้าถึงและดับของวิญญาณนั่นเอง ซึ่งจะเป็นวิญญาณสายไหนก็ตามเมื่อเข้าถึงเขตนี้แล้ว จะต้องดับลงสนิทไม่มีเชื้อเหลือ. คนเราจึงเป็นเพียงของมายา แต่ในตัวมายานั้น มีความรู้สึกคิดนึกได้ประณีต ได้แก่ความรู้สึกคิดนึกของเราท่านทั้งหลาย ที่กำลังอ่านและกำลังคิดนึกกันอยู่ในบัดนี้. ความคิดนึกเหล่านี้เป็นผลสืบ ๆ มาของสิ่งหลายสิ่งที่เป็นมาแล้วแต่หลัง ซึ่งมีแอ่งรวมอยู่ที่ตัวที่เราเรียกนามมันว่าวิญญาณ หรือ อินดิวิดวลลิตี้ในที่นี้. วิญญาณเกิดขึ้นมาท่ามกลางความมืดบอดตามกฎแห่งสังขตธรรม. ทุก ๆ สิ่งที่เป็นไปตามธรรมชาติ ทำนองเดียวกับลักษณะวิวัฒน์ของสิ่งที่มีชีวิตอย่างอื่น ที่เป็นของหยาบ ๆ เห็นได้ง่าย ๆ ตามกฎแห่งชีววิทยา หรือ ไบ โอ โลยี. แต่ครั้นวิวัฒน์มาถึงขั้นสูง ก็เกิดสิ่งที่เป็นข้าศึกของตัวเอง คือวิชชาเกิดขึ้นเป็นข้าศึกต่ออวิชชา เช่นเดียวกับสนิมเหล็ก แม้เกิดจากเหล็ก ก็กลับเป็นข้าศึกต่อแท่งเหล็กที่เป็นมารดาของมันเอง โดยกัดให้กร่อนและหมดสิ้นไป ฉันใดก็ฉันนั้น. ครั้นวิชชาทำลายอวิชชให้หมดสิ้นไปตามกฎที่ว่า เมื่อแสงสว่างเกิดขึ้น ความมืดก็ต้องหายไปดังนี้ ตัววิญญาณก็พลันถึงการขาดเหตุขาดปัจจัยครั้นขาดเหตุขาดปัจจัยก็ดับลงได้และดับสนิท อันเรียกโดยโวหารสมมติว่า วิญญาณนั้นเข้าสู่นิพพาน เป็นความพ้นที่เด็ดขาดไม่มีอะไรตามไปย่ำยีได้ ไม่มีใครค้นหาพบเป็นที่ที่ความทุกข์ตามไปไม่ถึง เพราะความทุกข์เป็นเพียงสิ่งที่เนบอยู่กับวิญญาณเท่านั้น หรือโดยจำกัดความก็เป็นเพียงปฏิกิริยาชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำขคงวิญญานเอง อันเรียกว่าผลกรรม. แต่เมื่อวิญญาณเข้าสู่สภาพที่ไม่ทำกรรมอีกต่อไป เพราะบัดนี้ไม่มีตัณหาอันเป็นเหตุให้ทำกรรมอีกต่อไปแล้ว ก็ย่อมเป็นอิสระเหนือกรรมอยู่เหนือฐานะแห่งการกระทำกรรมและการได้รับผลของกรรม ไม่อยู่ในอำนาจของพระเป็นเจ้าหรือของใครๆ แม้ที่สุดแต่ธรรมชาติ เพราะมันได้เข้าถึง **ธรรมชาติซึ่งเป็นที่ดับสนิทของสิ่งทั้งปวง,** วิญญาณที่ยังไม่เข้าถึงแดนเป็นที่ดับอันนี้

ยังมีความคิดนึกเช่นนั้นเช่นนี้รู้สึกเช่นนั้นเช่นนี้ เช่นอยากอยู่กับพระเป็นเจ้า หรือรู้สึกสบายเพลิดเพลินในการอยู่กับพระเป็นเจ้า ถ้าหากได้เป็นเช่นนั้นจริง, จึงยังเป็นวิญญาณที่ไม่เป็นอิสระไปจากความรักหรือความพอใจ ซึ่งเป็นเหตุให้มัวเมาอยู่ และกลัวว่าสิ่งนั้นจะหายไปเสียจากตน หรือตนจะตายไปเสียจากสิ่งนั้น หรืออย่างน้อยที่สุดก็มีความอยากมีอยู่อยากเป็นอยู่ คือให้มีตัวของตัวอยู่ ซึ่งยังไม่เป็นอิสระไปจากอำนาจของสิ่งที่ต้องประสงค์ให้อำนวยสิ่งที่ตนต้องการ ยังคงแบกตัวเองไว้โดยไม่รู้สึกว่าแบกหนักเต็มที่ทั้งไม่รู้สึกว่าหนัก. ส่วนวิญญาณที่วางสิ่งเหล่านั้น ทั้งหมดเสียสลัดกระสอบหินหนักโยนทิ้งออกไปเสียได้ และไม่หยิบเอาอะไรขึ้นมาแบกถือไว้อีกต่อไปนั้น ย่อมมีอิสระที่จะดับได้ตามความต้องการของญาณ หรือปัญญามีอิสระที่จะเดินลอยนวลออกไปเสียจากความทุกข์ทั้งมวล เข้าสู่ความดับที่เงียบสงบตลอดอนันตกาล ซึ่งเป็นภาวะที่วิญญาณอันยังยึดถือในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ หรือแม้ที่สุดแต่ตัวเอง หาสามารถจะทำให้เมือนได้ ไม่. **มันเป็นวิญญาณที่ได้ผ่านการอยู่ กับพระเป็นเจ้ามาแล้วจึงสามารถทำเช่นนั้นได้โดยง่ายดาย, และเป็นวิญญาณที่ได้ผ่านการมีตัวมันเองอย่างบริสุทธิ์มาแล้ว จึงเลื่อนขึ้นมาสู่ขั้นที่ดับสนิทอีกครั้งหนึ่ง หรืออีกชั้นหนึ่งอันเป็นขั้นสุดท้ายและเป็นอิสระแท้จริง** และซึ่งวิญญาณสองประเภทข้างต้นยังต้องทนแบกตัวของตัวเอง หรือรวมทั้งตัวของพระเป็นเจ้าอยู่ ซึ่งในไม่ช้าเมื่อเบื่อเข้า ก็จะต้องสลัดทิ้งตามอย่างอย่างเดียงกัน.

แน่นอน, วิญญาณต้องการผู้นำหรือมัคคุเทสก์ เพื่อให้ถึงจุดหมายปลายทางเร็วเข้ากว่าที่จะมัวคลำมัวค้นไปตามลำพังตัว กว่าจะพบได้ ก็ต้องทนวนเวียนอยู่ในกลางกองแห่งไฟทุกข์นานเกินไปซึ่งมันเป็นการซื้อที่แพงมาก และใคร ๆ ก็อยากซื้อของถูก. ถ้าอาจหามัคคุเทสก์ที่ดีได้ เขาย่อมยอมเสียค่านำทางที่แพง ดีกว่าที่จะต้องต่อสู้อุปสรรคให้เนิ่นช้า พระพุทธองค์ทรงสอนมติสุดยอดของปรัชญาทั้งปวง คือ มติแห่งอนัตตา ปัดอัตตาทิ้งให้หมดเป็นครั้งสุดท้าย ย่อมเป็นเสมือนมัคคุเทสก์ที่สูงสุด และทั้งไม่ทรงเรียกค่านำทางอย่างใดเลย.

ทำไมจึงกล่าวว่า มติแห่งอนัตตา เป็นยอดสุดแห่งปรัชญาทั้งปวง ? ทั้งนี้เพราะว่ามติอัตตาหรือยังมีตัวมีตนนั้น ยังมีตัวที่ติดพันอยู่ในความดีความชั่ว. ในฝ่ายข้างดีนั้นแม้ถึงที่สุดหรือสมประสงค์ทุกอย่างแล้ว หรือถึงกับเป็นพระเป็นเจ้าเสียเองได้แล้ว ก็ยังมีความรู้สึกชนิดที่ติดตัวเองอยู่หรือแบกตัวเองอยู่ด้วยความยึดถือในความดีของตัวเอง ยังมีเขามีเราซึ่งเป็นเหตุแห่งการเปรียบเทียบ หรือให้เกิดความรู้สึกนานาประการ. นานเข้าก็เบื่อต่อความ

เป็นเช่นนั้นได้เหมือนตอนแรกที่ถือของมีน้ำหนัก ยังไม่รู้สึกหนัก ครั้นนานเข้าของนั้นเอง โดยไม่ต้องเพิ่มอะไรขึ้น จะแสดงน้ำหนักออกมาให้เห็นและรู้สึกหนักครั้นนานอีกหน่อยหนักจนต้องวางทิ้ง แม้ในที่สุด มือของตัวเองก็หนัก. เมื่อรู้จักความดีคืออะไรมากพอเข้าดังนี้ก็รู้ว่าแม้ความดีก็เป็นสิ่งที่ต้อง "หาบคอน" ไว้เหมือนกัน. แต่สำหรับคนที่ยังต่ำอยู่ หรือยังเมาในความดีอยู่ อาจไม่รู้สึกว่าตนกำลังหาบคอนทั้งที่หาบอยู่เต็มหนัก จึงมีการสอนว่าความดีไม่หนัก และไม่ต้องหาบคอนไป. แต่แท้ที่จริงความดีเป็นสิ่งที่แม้ว่าจะตรงกันข้ามกับความชั่วก็จริงถึงกระนั้นก็เป็นสิ่งที่มีสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้น ต้องเป็นไปตามอำนาจแห่งเหตุเช่นมีเหตุก็ยังอยู่ได้ ครั้นขาดเหตุก็ดับไปเช่นเดียวกับความชั่วเหมือนกัน ซึ่งทำให้เกิดภาระในการที่จะต้องสร้างเหตุของมันเพิ่มเติมเข้าไว้เสมอไม่มีที่สิ้นสุด, เพราะฉะนั้นจึงมีอีกแนวหนึ่งต่างหาก ซึ่งสูงขึ้นไปกว่าคือการไม่อยู่ในอำนาจเหตุปัจจัยเป็นสิ่งที่เหตุปัจจัยอะไรปรุงแต่งไม่ได้, และสิ่งนั้น คือสภาพที่อยู่เหนือหรือพ้นขึ้นไปเสียจากความดีและความชั่ว. พระพุทธเจ้าเป็นยอดสุขของมุนีหรือปราชญ์ผู้รอบรู้ ได้ทรงบัญญัติกฎเกี่ยวกับความดีและความชั่วไว้ว่า

ขั้นที่หนึ่ง จงเว้นความชั่วเสีย

ขั้นที่สอง จงทำความดีให้เต็มเปี่ยม

ขั้นที่สาม จงชำระจิตให้หมดจดเสียจากความยึดถือ ทั้งในสิ่งที่ดีและชั่ว.

เรื่องนี้ผู้อยู่ในภูมิต่ำจะพึงไม่เข้าใจ และเห็นไปว่าเป็นคำที่กลับกลอกหรือสอนให้สร้างแล้วกลับสอนให้ทำลายเสีย. แต่ที่แท้ไม่เป็นเช่นนั้น. ภูมิหรือสถานะแห่งจิตมนุษย์เรามีเป็นชั้น ๆ และมีชั้นของตัวเอง ทั้งเป็นการยากอย่างยิ่งที่จะเข้าใจถึงภูมิที่สูงกว่า ที่ตัวยังไม่ลุถึง เช่นเดียวกับเด็กทารกไม่อาจเข้าใจได้ว่า กีฬาที่เป็นของชั้นผู้ใหญ่จะมีความสนุกอย่างไรสู้เล่นหุงข้าวหุงแกงของตนก็ไม่ได้ฉันนั้น. ในหมู่มนุษย์ที่มีภูมิอันต่ำสุด ย่อมทำชั่ว พวกนี้จึงต้องการเพียงให้เว้นชั่ว, พวกที่สูงขึ้นมาหรือชั้นกลาง ตามธรรมดาก็ไม่ค่อยจะทำชั่วหรือไม่ทำอยู่แล้ว พวกนี้ต้องการชั้นที่ให้ทำดีให้เต็มเปี่ยม กระทั่งถึงเป็นความดีชั้นพระเป็นเจ้า. ส่วนพวกสุดยอดนั้น ต้องการจะพ้นออกไปอีก เพื่อไม่ "แบกตัวเอง" ไว้ดังกล่าวแล้ว จึงมีการหลุดลอยขึ้นไปอยู่เสียเหนือความดีและความชั่วทั้งมวล ซึ่งยากที่คนชั้นที่ยังติดดีติดชั่วจะเข้าใจได้ว่าจะเป็นไปได้อย่างไร หรือดีกว่าสูงกว่าอย่างไร. แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อเขาได้ลุถึงยอด

สุดของความดีแล้ว ก็จะมองเห็นทางไปต่อไปอีกได้เอง หรืออย่างน้อยที่สุดจะต้องซึมซาบด้วยตนเองว่า **การติดอยู่ในความดีนั้น มิใช่ความรอดพ้นหรือความอิสระที่เด็ดขาดจริง ๆ มันเพียงแต่รอดไปจากโทษของความชั่วหรืออิสระจากสิ่งที่ชั่วเท่านั้น** แต่ยังคงติดในความดีอยู่ ซึ่งเป็นการติดชนิดที่รู้ยาก ไม่แสดงการเจ็บปวด หรืออาการหยาบ ๆ อย่างใดเลย,ต้องอาศัยปรีชาในชั้นสูง จึงจะมองเห็น.

ที่แท้จริง ความต้องการให้เลื่อนขึ้นไปเสียอีกชั้นหนึ่ง คือให้พ้นจากดีและชั่วนี้ ก็เป็นความต้องการของธรรมชาติ หรือเป็นไปตรงตามกฎธรรมชาติเหมือนกัน แต่เป็นขั้นสุดยอด. วิวัฒน์ของธรรมชาติตามที่เห็นกันอยู่ได้ทั่วไปนั้น ก็เห็นกันอยู่แล้วว่าสิ่งทั้งปวงจะค่อยดีขึ้น ๆ จะดีที่สุด. แต่ว่าเมื่อดีที่สุดแล้ว จะไปข้างไหนอีก. การที่จะกลับย้อนมาเลวใหม่นั้น ก็เป็นการวนไปอย่างไม่มี ที่สิ้นสุด ที่เราเรียกกันว่า วัฏฏสงสาร. ถ้าจะให้หลุดไปจากโซ่ตรวนอันนี้เล่า เราจะทำอย่างไร. ครั้นแรกที่เราจะนึกได้ตามความคิดที่ง่าย ๆ แต่ถูกต้องที่สุด ก็คือว่า ออกไปนอกวงเสีย อย่าอยู่ในวงที่จะวนเวียนอยู่ในความดีและความชั่ว. มนุษย์เราทุก ๆ คนจึงมีนิพพานเป็นจุดปลายทาง จะต่างกันบ้างก็แต่ที่จะถึงจุดนี้ช้าหรือเร็วกว่าเท่านั้น. การที่จะลุถึงจุดปลายทางอันนี้ ก็ต้องผ่านมาแล้วทั้งดีและชั่ว จนรู้จักมันดีเต็มที่ทั้งสองอย่าง และถอนตนออกมาเสียให้เป็นอิสระ ความชั่วเหมือนของขม ความดีเหมือนของหวานแต่ทั้งสองอย่างไม่ใช่ของปลอดภัย เพราะความขมทำให้ไม่พอใจ. ความหวานทำให้พอใจหรือหลงติด เมื่อยังพอใจก็ไม่พ้นไปจากความยึดถือหรือหลงติด. ความเสื่อมกับความเจริญ, ความแพ้ กับ ความชนะ,เหล่านี้ ก็เป็นไปทำนองเดียวกัน มันหาใช่ความรอดพ้นหรืออิสระชั้นสูงสุดไม่. ต่อเมื่อได้ข้ามพ้นไปเสีย ไม่มีเสื่อม ไม่มีเจริญไม่มีแพ้ ไม่มีชนะนั่นแหละ จึงจะเป็นยอดสุดของความพ้น และเป็นความบริสุทธิ์แท้จริง. แต่เมื่อเราไม่มีคำอื่นนอกจากคำว่า ดี คำนี้มาใช้เป็นชื่อเรียก เราก็ต้องใช้คำว่า "ดี" นั้นเองเรียกซ้ำลงไปอีก ทำให้ฟังยาก. และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตามโวหารชาวบ้าน เรามีแต่คำว่า "ดี" กับ "ชั่ว" เท่านั้น. เมื่อพูดว่า ยังมีดีอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งพ้นหรือนอกออกไปเสียจากความดี ดังนี้ยากที่จะฟังเข้าใจ.

อย่างไรก็ตามในที่สุดเราจะจับใจความได้อย่างหนึ่งว่าดี กับ ชั่วสองอย่างนี้ มันมีได้เฉพาะในเมื่อยังมีตัวเรา หรืออัตตาที่เป็นตัวเราเท่านั้น. **ความดีและความชั่ว ตั้งอาศัยอยู่บนตัวเรา.** เพราะฉะนั้นปรัชญาที่ยังมีตัวเรา จึงเป็นปรัชญาที่ยังมีเชื้อแห่งความยึดตัวของตัว เหลืออยู่เพราะความอยากมีตัวเรา เพื่ออยู่เป็นสุข หรือดี หรือเจริญ อยู่ตลอดอนันตกาลนั่นเอง. ถึงแม้จะเอาเป็นว่าตัวเราหรืออัตตาตัวนั้น มิได้เป็นผู้หรือสิ่งที่มีความรู้สึก, แต่ความรู้สึกของผู้ที่บัญญัตินั่นเอง ยังมีความหลงยึดถือในตัวเราที่เคยยึดถือมาแต่เดิมเหลืออยู่บางส่วน ทำให้คอยจ้องจะตะครุบเอาสิ่งที่ตนเห็นว่าดีที่สุดมาเป็นตัวเราเสมอ. และอันนี้เอง เป็นเหตุให้เกิดความยึดถืออันใหม่หรืออันสุดท้าย ยึดเอาสภาพที่พ้นจากความดีความชั่ว หรือที่เป็นแดนที่เข้าไปดับของความดีความชั่ว ว่าเป็นตัวเรา หรืออัตตาของเรา ขึ้นมา. แต่แท้ ที่จริงเมื่อกล่าวด้วยแนวแห่งการปฏิบัติจริง ๆ แล้ว ย่อมขัดอยู่ในตัวเองคือ ถ้าผู้ใดก็ตาม เป็นผู้มีจิตหลุดไปจากความดีความชั่วแล้วจริง ๆ เขาย่อมจะไม่กล่าวเอาสภาพอันนั้นว่าเป็นตัวตนได้, **โดยทำนองเดียวกัน เมื่อเขายังกล่าวได้ เขาก็ยังไม่ใช่ผู้พ้นไปจากความดีความชั่ว เป็นแต่กล่าวอนุมานเอา และกล่าวด้วยอำนาจความยึดถือที่เหลืออยู่เป็นชั้นสุดท้ายนั่นเอง.**

จะอย่างไรก็ตาม เราเห็นกันอยู่แล้วว่า ตามประวัติศาสตร์นั้น พุทธปรัชญาแห่งความไม่มีตัวตนหรืออนัตตานี้ เกิดขึ้นภายหลังปรัชญาอันว่าด้วยตัวตน หรืออาตมันของอุปนิษัท ในอินเดีย. ปรัชญาอุปนิษัทก็เกิดขึ้นมาภายหลังลัทธิถือพระเป็นเจ้า และความเข้าอยู่กับพระเป็นเจ้าในแดนสวรรค์. และลัทธิถือพระเป็นเจ้าเหล่านี้ เกิดขึ้นหลังจากลัทธิถือวัตถุตามธรรมชาติ ที่น่ากลัวเช่น ไฟ พายุ ฟ้า เป็นต้น อีกต่อหนึ่ง. เมื่อย้อนกลับขึ้นไปกล่าวจากเบื้องต่ำตั้งแต่สมัยป่าเถื่อนของโลก คนป่ารู้จักกันอย่างสูงก็แต่กลัวฟ้าร้องฟ้าผ่า ดวงวิญญาณของเขา ถูกคุกคามอยู่ด้วยความกลัว จึงพากัน **อ้อนวอน** และ**นับถือ**ตามที่จะนึกได้. แม้กระทั่งต่อมาถึงยุคที่เกิดเชื่อว่ามีเทวดาประจำสิ่งต่าง ๆ เช่น ไฟ ลม น้ำ เป็นต้นเหล่านั้น และอ้อนวอนมุ่งตรงไปยังเทวดาเหล่านั้นแล้ว ก็ยังไม่แตกต่างกัน, ล้วนแต่เป็นเพียงลัทธิที่เป็นไปตามอำนาจความกลัว หรือลัทธิศาสนาขั้นที่ยังเป็นทารกของโลก. ครั้นต่อมามีความรู้สูงขึ้นเลิกความเชื่อในวัตถุและบุคคลสมมติเหล่านั้นเสียแล้ว ยึดเอาตัวธรรมะเป็นเครื่องจูงวิญญาณ เพื่อให้มันลุถึงสภาพที่พ้นทุกข์ ก็ทำกันไปได้ตามที่จะมองเห็นและเจริญขึ้นเป็นลำดับมา ตั้งต้นแต่รู้ว่าสำคัญอยู่ที่ใจ. ครั้งแรกค้นพบ**ความสงบอารมณ์** ว่าเป็นเครื่องพ้น

ทุกข์ ก็เกิดมีการเจริญฌาณ หรือสมาธิกันยกใหญ่. ครั้นต่อมาค้นพบว่า ต้องเป็น ความรู้ของใจ จึงจะพ้นทุกข์เพียงแต่ความบริสุทธิ์เพราะสงบนั้น ยังไม่ใช่ที่สุด จึงเกิดมีการเจริญปัญญาหรือวิปัสนาที่ค้นคว้าหาหลัก และเกิดหลักปรัชญาขึ้นตามหลักแห่งเหตุผล. ใจความของปัญหามีอยู่แต่เพียงว่ารู้หรือแจ่มแจ้งในใจอย่างไร หรือตามที่เป็นจริงอย่างไร จึงจะไม่ทุกข์. มีผู้ค้นพบคำตอบต่าง ๆ กัน. บางพวกว่าป่วยการคิดอย่างอื่น. คิดว่าไม่มีอะไรเสียเลยก็แล้วกัน ทำหรือคิดอย่างไรก็ไม่เป็นอันทำ; บางพวกว่าชีวิตหรือวัฏฏสงสารนี้มันหมุนไปหาที่สุดจบของมันเอง อย่าดิ้นรนขวนขวายเลย มันจะเร็วหรือช้ากว่ากำหนดของมันไปไม่ได้ เช่นเดียวกับด้ายที่เราจับปลายไว้ข้างหนึ่งแล้วขว้างไป มันคลี่ไปพลางกลิ้งไปพลาง ครั้นหมดกลุ่มเข้ามันก็หมดเองฉันใด สงสารวัฏหรือความเวียนว่ายของชีวิตก็ฉันนั้น. และยังมีลัทธิซึ่งมีมติอื่น ๆ อีกมากมาย. จวนจะถึงสมัยพุทธกาล มีมติอุปนิษัทเกิดขึ้นค้นพบอาตมัน หรือธรรมชนิดหนึ่งซึ่งไม่มีปรากฏการณ์ เข้าใจยากเพราะตรงกันข้ามกับโลก ไม่มีอะไรสร้างหรือปรุงแต่งอาตมันนี้ได้ แต่คงมีอยู่ทุกข์เมื่อ และสิงอยู่ในที่ทั่วไป เป็นเสมือนหนึ่งดวงวิญญาณของสากลโลก และสอนว่าถ้าใครทำจิตให้หมดจดจากอวิชชาแล้ว จะมองเห็นอาตมันนี้ด้วยปัญญาจักษุ และในขณะนั้นใจของผู้นั้นก็เป็นสุขถึงที่สุดด้วย. แต่ในที่สุดพระพุทธเจ้าได้เกิดขึ้นและตรัสรู้ ทรงพบหลักสืบไปว่า ธรรมชาติที่เขาเรียกว่าอาตมันกันนั้น เป็นธรรมชาติที่มีอยู่จริงแต่หาใช่สิ่งที่ควรเรียกอัตตา หรืออาตมันไม่ เพราะมันเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวผู้ หรือตัวกรรตุการกที่จะทำนั่นทำนี่ได้ หรือตัวกรรมการกที่จะถูกใครทำอะไรให้ได้ มันเป็นธรรม-หรือธรรมชาติล้วน ๆ เช่นเดียวกัน อย่าไปสำคัญเอาว่ามันเป็นตัวตนเลย. การเพ่งจ้องหรือมุ่งหาอาตมันเช่นนั้น เป็นการมุ่งด้วยความยึดถือ หรืออุปาทานอันหนึ่งเกินไป ให้เพ่งจ้องหาเพียงว่าใจของตนปล่อยวางสิ่งทั้งปวงแล้วหรือยัง หมดความยึดถือว่าตัวตนในสิ่งทั้งปวงแล้วหรือยัง, ถ้าหมดแล้วก็จะไม่อยากอย่างใดหมด จะเป็น อยากได้ อยากมี อยากเป็น หรืออยากไม่ให้มีไม่ให้เป็นก็ตาม. ทุกคนจงคอยกำหนดใจของตัวเอง ว่าใจของตนถึงสถานะอันนี้แล้วหรือยัง ถ้ายังไม่ถึง ก็ดำเนินตามหลักแห่งอัฏฐังคิกมรรคให้มากขึ้นจนกว่าจะถึงเท่านั้น. โยคาวจรในพุทธศาสนาทุก ๆ ท่าน จึงมีจุดที่หน่วงเหนี่ยวคือนิพพานอันเป็นที่ดับของความยึดถือว่าตัวตนที่ดับของกิเลส หรือความทุกข์ อย่างเดียวเท่านั้น. ครั้นทุกข์ดับหมดก็รู้ได้เองทั้งรู้จักสภาพอันเป็นที่ดับของความทุกข์นั้นด้วย แต่มิได้ยึดถือหรือสำคัญเอาว่าสภาพอันนั้น

เป็นตัวตนหรืออาตมันแต่อย่างใด เป็นธรรมชาติล้วน ๆ ที่ใครก็ไม่ควรยึดถือ เช่นเดียวกับสิ่งอื่นที่ได้ปล่อยวางมาแล้วโดยลำดับ. สิ่งนี้มีอยู่เองแล้ว เมื่อเราพบเข้า เราก็ไม่ยึดถือมันเท่านั้น ถ้าไปยึดถือเข้าใหม่อีก ก็ยังไม่ได้หลุดพ้นเด็ดขาด จะต้องปล่อยวางอีกครั้งหนึ่ง. สำหรับข้อนี้มีหลักพุทธภาษิต "วางภาระหนักเสียแล้ว ไม่จับฉวยเอาสิ่งอื่นขึ้นมาถือเป็นภาระอีกต่อไป. ถอนตัณหาเสียได้พร้อมทั้งรากเง่า ก็เป็นผู้ดับเย็นสนิท"[๑] และสำหรับการปฏิเสธทุก ๆ สิ่ง ว่ามิใช่อัตตา หรือควรถือว่ามันเป็นอัตตานั้น มีพุทธภาษิตว่า "ธรรมหรือสิ่งทั้งปวงมิใช่อัตตา"[๒] และว่า "ธรรมทั้งปวงเป็นสิ่งที่ไม่ควรเข้าไปยึดถือเอา"[๓] และคำว่าธรรมย่อมหมายถึงทุก ๆ สิ่ง ทั้งที่เป็นประเภทที่มีสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้น และประเภทที่มีอยู่ได้เองโดยไม่ต้องมีอะไรปรุงขึ้น เช่นพระนิพพาน หรือสภาพอันเป็นที่ดับสิ้นของความทุกข์นี้ด้วย.

กล่าวโดยเฉพาะ มติแห่งอุปนิษัทมีอาตมัน และบรรยายลักษณะไว้เป็นอสังขตะคล้ายกับนิพพานของพุทธศาสนา ทั้งนี้ก็เพราะว่าปรัชญาสายนี้ได้ไต่มาตามหลักที่ถือว่าต้องมีตัวเรา. เมื่อค้นพบเป็นครั้งแรกว่า กายกับใจนี้ไม่ใช่ตัวเราเสียแล้ว ก็อัศจรรย์และกระตือรือร้นว่า ถ้าดังนั้นตัวเราอยู่ที่ไหนเล่า. ก็การที่หาว่าร่างกายและใจมิใช่ตัวเรานั้น ก็เพราะมันเป็นเพียงของที่ถูกปรุงขึ้นจากส่วนย่อย ๆ ต่าง ๆ และเป็นมายาเกิดมาจากสิ่งอื่น. การค้นหาต่อไปจึงมีประเด็นหนักไปในทางที่ว่า อะไรเล่าคือตัวเราหรืออาตมัน. ต่อมาค้นไปพบธรรมประเภทที่เป็นอสังขตะ ซึ่งอาจทราบได้แม้โดยอนุมานว่า มันมีลักษณะตรงกันข้ามจากร่างกายและใจ ซึ่งเป็นมายาทุก ๆ อย่าง และสิ่งที่ว่านี้มีอยู่ในที่ทั่วไป เพราะว่าอาจค้นพบได้ในที่ทุกแห่ง จึงปลงความเชื่อลงอย่างเด็ดขาดว่า นี้แล้วคืออาตมันหรือตัวเรา. "**ตัวเราอย่างใด ท่านก็อย่างนั้น, พรหมอย่างใด เราก็อย่างนั้น,**" ซึ่งหมายความว่าเรามีตัวเราตัวเดียวกันหรืออย่างเดียวกัน. พรหมนั้น หมายถึงอาตมันในที่ทุกแห่งนั่นเอง. มติอันนี้คล้ายกับพุทธศาสนาที่สุด ต่างกันก็แต่ว่าเขามีตัวอาตมันเป็นผู้ถูกสิ่งต่าง ๆ เช่นถูกโลกิยธรรมเป็นต้นหุ้มห่อเอา และในที่สุดหลุดออกมาได้. จิตเป็นผู้รู้จักอาตมันที่หลุดออกมาแล้ว. ส่วนพุทธศาสนา ไม่มีตัวอาตมันเช่นนั้น มีแต่จิตที่ถูกกิเลสหุ้มห่อ และหลุดพ้น และจิต

---

๑. นิกฺขิปิตฺวา ครุํ ภารํ อญฺญํ ภารํ อนาทิย, สมูลํ ตณฺหํ อพฺพุยฺห นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต.

๒. สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา.

๓. สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย.

รู้จักตัวมันเองว่าพ้นแล้ว (คือไม่มีตัวเรา หรือ อาตมันไหนอีกเป็นผู้หลุดพ้น), และหลุดพ้นหมายถึงมันพบกับนิพพาน ซึ่งและแล้วจิตเองจะได้ดับความรู้สึกว่ามีตัวเองสนิทไป, ไม่มีทุกข์เกิดขึ้นได้อีก, (มิใช่มีอาตมันเป็นตัวคงอยู่ตลอดอนันตกาล เหมือนมติของอุปนิษัท).

ตามหลักแห่งพุทธศาสนา ตัวเราที่แท้จริงนั้นไม่มี มีแต่สมมติเรียกกันขึ้นเองตามอำนาจสัญชาตญาณของสัตว์ ที่ยังมีอวิชชา คือ ความไม่รู้จักสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง. ตลอดเวลาที่พูดกันว่า เรา เขา นายนั้น นายนี่ แม้ที่สุด แต่ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า "ตนเป็นที่พึ่งของตน" ดังนี้ก็ดี ย่อมหมายเอาตน แห่งมายานี้เท่านั้น เพื่อให้ตนแห่งมายานี้รีบช่วยตัวของตัวนั่นเอง. ตัวเราโดยสมมติหรือมายานี้ คือความลุกโพลง ๆ ขึ้นมาด้วยอำนาจความประชุม พร้อมกันของสิ่งหรือธรรมประเภทที่เป็นตัวเหตุ และที่เป็นตัวปัจจัยสนับสนุน. ถ้าจะถามว่าเหตุอันแรกที่สุดนั้นมาจากไหนเล่า เช่นนี้ ก็เป็นปัญหายุ่งยากเช่นเดียวกับที่เราจะถามพวกอุปนิษัทว่า ก็อาตมันนั้นมาจากไหนเล่า. พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่เลยเหตุอันแรกนั้นไป จัดว่าเป็นสิ่งที่เกินไปกว่าสิ่งที่ควรจะรู้เสียแล้ว เรารู้เพียงเท่าที่จะทำความทุกข์ ที่ลุกขึ้นมานี้ ให้ดับสนิทไปได้ก็พอ. แต่คำตอบที่ง่ายที่สุดเราพอจะหาได้ว่า ความมืดมิดเพราะไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงดาว และอื่น ๆ ทั้งหมดในสากลจักรวาลนี้ ซึ่งมันมีอยู่เองตามธรรมชาตินั้นมันมาจากไหนเล่า. สมมติว่าถ้าอย่ามีอะไรทั้งหมดในโลกนี้ ให้มีความว่างอย่างเดียวแล้วความมืดเพราะไม่มีแสงสว่างนั้นเราก็รู้ไม่ได้ว่ามันมาจากไหน; ข้อนี้ฉันใด ความมืดในทางจิตคืออวิชชาหรือสภาพอันปราศจากความรู้ก็ฉันนั้น : เรารู้ได้แต่เพียงว่าถ้ามันไม่มีความรู้มันก็ต้องว่างความรู้หรือไม่รู้, และสภาพอันนี้เอง เป็นเหตุอันแรกที่สุดของสิ่งทั้งปวงบรรดาที่วิวัฒน์งอกงามเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ขึ้นมา ซึ่งมีกาลเวลาเป็นส่วนช่วยอันสำคัญส่วนหนึ่งด้วย.

วิญญาณที่หลุดแล้วจากการหุ้มห่อของอวิชชา จึงสามารถเป็นผู้นำของวิญญาณอื่น ๆ ที่ยังไม่หลุด, และนำไปสู่ความหลุดจากอวิชชาอันเป็นกรงขัง หรือแดนจำกัดเขตของวิญญาณที่ยังมืดมนนั่นเอง.

พุทธทาส

๑๐ พ.ค. ๘๕

ปัญหายุ่งยาก
เกี่ยวกับการถือพระรัตนตรัย

บรรยายโดย พุทธทาสภิกขุ

คำว่าพระไตรรัตน์ หรือพระรัตนตรัย ซึ่งแปลว่า แก้วทั้งสาม นั้นในวงพุทธศาสนาเรา ใช้หมายเอาวัตถุที่สำคัญที่สุดสามอย่างคือ พระพุทธเจ้า, พระธรรม, พระสงฆ์. ที่ได้เรียกว่าแก้วก็เพราะว่า ใครมีไว้ด้วยความรู้จักหรือเข้าใจ ย่อมจะนำความยินดีอิ่มเอิบมาสู่ผู้นั้น เช่นเดียวกับผู้ที่รู้จักค่าของเพชรพลอย มีเพชรพลอยก็อิ่มเอิบว่าตนเป็นผู้ร่ำรวยและมีความสุขดุจกัน, แต่มิได้หมายความว่ามีไว้อย่างกะไก่ได้พลอย แห่งนิยายอีสป.

เมื่อสังเกตตามที่เรารับถือกันอยู่ในทุกวันนี้ ดูเหมือนว่าสิ่งที่เรียกว่าพระรัตนตรัยนั้น ถูกแบ่งออกเป็นสองประเภทเสียแล้ว ทั้งที่ผู้แบ่งเองก็ไม่รู้สึก, จึงเกิดมีพระรัตนตรัยชนิดที่เป็นส่วนเปลือกผิว และพระรัตนตรัยที่เป็นเนื้อแท้ขึ้น. แต่ถึงอย่างไรก็ตามนับว่า เป็นคุณประโยชน์ด้วยกันทั้งสองอย่าง, ทั้งนี้ก็เพราะว่า คนเรามีทั้งที่โง่และฉลาด ทั้งที่ชอบลวงตัวเองและไม่ชอบ; จึงเป็นอันว่าเปลือกของพระรัตนตรัยนั้น มีไว้สำหรับเด็ก ๆ หรือผู้ใหญ่ที่มีมันสมองอย่างเด็ก, แต่ต้องยอมให้เขาเรียกว่าองค์พระรัตนตรัยเหมือนกัน จะเรียกว่าเปลือกพระรัตนตรัยไม่ได้เป็นอันขาด. ส่วนเนื้อแท้ของพระรัตนตรัยนั้น เรามีไว้สำหรับผู้ใหญ่ที่ลืมตาแล้วโดยทั่วไป และโดยเฉพาะสำหรับผู้ที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ เหมือนกันกับพวกแรก. เพราะว่า **ผู้ที่เป็นพระอรหันต์เสียแล้ว ย่อมหาต้องการพระรัตนตรัยไม่.**

ที่จัดเป็นส่วนเปลือกนั้น หมายถึงวัตถุ ที่ผู้มีปัญญาตื้น ๆ เข้ายึดถือเอาว่าเป็นองค์พระรัตนตรัย : สำหรับพระพุทธเจ้า เปลือกก็คือรูปกายที่เป็นเนื้อหนังของพระองค์นั้นเองตลอดลงมาถึงพระพุทธรูปพระบรมธาตุ แม้ที่สุดแต่ต้นโพธิ์เป็นต้น, สำหรับพระธรรม ได้แก่เสียงที่คนเราสวดพระธรรม, ตู้พระธรรม ตำราพระไตรปิฎกและวัตถุอื่น ๆ ที่พากันกราบไหว้แทนพระธรรม, สำหรับพระสงฆ์ ก็ทำนองเดียวกัน ได้แก่รูปกายของผู้ที่บวชเป็นนักบวชตลอดถึงสิ่งอื่น ซึ่งเป็นเครื่องหมายของนักบวช.

ที่เป็นส่วนเนื้อแท้ นั้น หมายถึงตัวสิ่งนั้นจริง ๆ อันนักศึกษาจะมองเห็นได้ด้วยปัญญาจักษุ: สำหรับพระพุทธเจ้า คือตัวปัญญาหรือความรู้ที่ทำเราให้หมดทุกข์ หมดเศร้าหมอง หมดสงสัย ร่าเริงเป็นสุขอันแท้จริงได้ไม่ว่าจะเป็นตัวปัญญาที่มีอยู่ในพระพุทธเจ้าองค์นี้ หรือองค์ไหนย่อมเหมือนกันหมด. สำหรับพระธรรม คือตัวความจริง หรือกฎอันยุติธรรมแท้ของวิธีดับทุกข์บรรลุสุขนั้น ๆ, อันพระพุทธเจ้าได้ค้นพบ. สำหรับพระสงฆ์ คือ ดวงปัญญาของผู้ที่ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว รู้แจ้งความพ้นทุกข์เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า แปลกกันเพียงที่ไม่ได้ค้นพบด้วยตนเองเหมือนพระพุทธเจ้า, หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งอย่างสั้น ๆ ว่า ดวงจิตที่กำลังประกอบด้วยปัญญา เครื่องค้นพบความจริงอันประเสริฐโดยตนเองนั่นเป็นพระพุทธเจ้า, ตัวความจริงนั้น คือพระธรรม, และดวงจิตของผู้ที่รู้ตามพระพุทธเจ้ากำลังประกอบด้วยปัญญาเป็นส่วนเครื่องพ้นทุกข์อย่างเดียวกันนั่นพระสงฆ์, และพึงเข้าใจว่านามว่าพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เหล่านี้ เป็นคำซึ่งสมมติขึ้นเพื่อใช้เรียกสิ่งสำคัญทั้งสามอย่างนั้น, และสมมติขึ้นโดยผู้ที่รู้จักหรือเข้าใจในสิ่งทั้งสามนั้น เป็นอย่างดี.

ที่เป็นส่วนซึ่งยังรวมกันอยู่ คือ ที่ยังไม่ได้แยกเปลือกและเนื้อออกจากกันก็คือความที่สิ่งนั้น ๆ ถูกเพ่งมองอย่างรวม ๆ กันไปทั้งตัวจริงของสิ่งนั้นและวัตถุที่สิ่งนั้นเข้าตั้งอาศัย, เป็นการมองของผู้ที่อยู่ในระดับกลาง ไม่เพ่งไปแต่ฝ่ายรูปหรือฝ่ายนาม เพียงด้านใดด้านหนึ่ง, เหมาะทั้งคนธรรมดาและคนฉลาดจะมองตามเห็นตามได้ง่าย ๆ. สำหรับการมองทำนองนี้ พระพุทธเจ้าก็คือองค์พระพุทธเจ้ารวมหมดทั้งจิตใจ หรือปัญญาซึ่งแนบเนื่องอยู่ในกายนั้น, พระธรรมก็คือตัววัตถุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง อันเป็นเครื่องสะดุดตา สะดุดใจคนผู้พบเห็น ช่วยให้เขาเข้าใจต่อกฎความจริงของความพ้นทุกข์ รวมทั้งตัวความจริงอันเขาจะพบได้โดยอาศัยสิ่งนั้น, แม้ที่สุดแต่ความจริงส่วนใดส่วนหนึ่งซึ่งเขาจะค้นพบได้ในการงานที่เขาเคยกระทำมาแล้ว, หรือในการศึกษาปริยัติของเขาก็ตาม, และพระสงฆ์ ก็คือรูปกายพร้อมทั้งจิตอันบริสุทธิ์และปัญญาอันมีอยู่ในกายนั้น ของผู้ที่รู้ธรรมตามอย่างพระพุทธเจ้า, ตามที่รับปฏิบัติมาจากพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องค้นเอง.

ทั้งที่ความจริงนั้น มีอยู่ว่าเปลือกนั้นเป็นอย่างหนึ่ง เนื้อแท้เป็นอีกอย่างหนึ่งก็ตาม เรามักเรียกสิ่งนั้นทั้งสองสิ่ง รวมเป็นสิ่งเดียวกัน, คือเรียกรวมทั้งเปลือกและเนื้อของ

มันว่า เป็นสิ่งนั้น ๆ เช่นเราเรียกทั้งเปลือกและเนื้อของมันว่า ทุเรียน เป็นต้น, หากให้ชี้ถึงคุณสมบัติ ที่ควรจะได้รับเกียรติเป็นเจ้าของชื่อนั้นแล้ว ใครก็ตามจะต้องชี้ ที่เนื้อทุเรียนซึ่งรับประทานได้นั่นเอง. แต่เพื่อเข้าใจง่าย ๆ เรารวมเรียกทั้งหมดนั้นว่าทุเรียน ซึ่งแปลกว้างไปถึงต้นทุเรียนก็ได้ ปล่อยให้ผู้มีดวงตา ค้นหาหัวใจของคำว่าทุเรียนเอาเอง, และทุกคนแม้จะมีปัญญาต่ำเพียงไร เขาก็ย่อมอยากที่จะให้ส่วนที่กินได้นั้นแหละเป็นหัวใจของคำว่าทุเรียนแท้, ความเข้าใจของคนทุกคนย่อมลงรอยร่วมกันดังนี้แม้ที่สุดแต่กระรอกกระแต ก็คงเหมือนกันหมด.

สำหรับพระรัตนตรัยนั้น หัวใจที่แท้มีเพียงอันเดียว, หมายความว่าทั้งสามนั้น เป็นอันเดียวกัน ตรงกันกับลักษณะ ตรีเอกานุภาพ (Trinity) ของคริสตศาสนา. ของที่ว่ามีสิ่งเดียวนั้น คือ พระธรรม. คนเป็นพระพุทธเจ้าได้ ก็เพราะธรรมซึ่งมีอยู่ในตน และตนค้นพบด้วยตน, พระธรรม คือ สภาพที่มีอยู่เองทั่วไป ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด, ไม่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบันกะใครได้, เพราะเป็นเพียงตัวกฎความจริงที่ครอบงำโลกอยู่โดยทั่วไป เท่านั้น เข้าไปสิงอยู่ในบุคคลผู้ใดผู้นั้นก็แปรรูปจากเดิมทันที, พระสงฆ์เล่า เป็นพระสงฆ์ ขึ้นมาได้ ก็เพราะพระธรรมที่ตนน้อมนำมาใส่ตน ตามวิธีที่พระพุทธเจ้าสอนให้เช่นกับที่พระองค์ทำแก่พระองค์เอง. จึงไม่มีอะไรแตกแยกออกไปจากกันได้ ทั้งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์โดยหัวใจ.

แต่เพื่อให้เห็นชัดเจน เข้าใจง่าย ยึดถือเอาได้ง่าย ๆ สำหรับผู้ที่จะเข้ามาถือพระรัตนตรัย ซึ่งยังใหม่อยู่ จึงมีการแยกชี้ให้เห็นชัด ๆ เป็นสามอย่าง, ให้แตกต่างกันออกไปโดยวัตถุที่ตั้ง อันเป็นฝ่ายรูปธรรม (Material), ทั้งที่สามสิ่งนี้เป็นอันเดียวกันโดยความจริงอันสูงสุด (Ultimate Truth). และแม้จะได้แยกออกเป็นสามอย่างเพื่อให้เป็นการง่ายแก่ผู้ที่ยังใหม่ในการที่จะเข้ามารับถือ ชั้นหนึ่งแล้วก็ตาม นั่นยังไม่เพียงพอ, ยังต้องมีการแสดงด้วยเปลือกเป็นขั้นแรกแสดงด้วยเนื้อแท้ เป็นขั้นหลัง อีกชั้นหนึ่งด้วย, เพราะฉะนั้น **กว่าเราจะมีการเข้าใจในพระรัตนตรัย โดยผ่านเปลือกเข้าไปถึงเนื้อแล้วรู้จักทำเนื้อทั้งสามนั้นให้รวมเป็นอันเดียวกันได้ เป็นตัวพระธรรมตัวเดียว, ตัวซึ่งมีรัศมีแผ่ซ่านครอบงำทั่วโลก อยู่คู่กับโลก มีอานุภาพบันดาลให้สิ่งทั้งหลายเป็นไป ตรงตามกฎแห่งความจริงอย่างเดียว, นั้นมันไม่ใช่สิ่งที่เราคนเราโดยทั่วไปจะทำได้ง่าย ๆ เลย.**

"ผู้ใดไม่เห็นธรรม ผู้นั้นไม่เห็นตถาคต, ทั้งที่แม้ว่าเขาจะจับมุมจีวรของเราเที่ยวไปไหนไปด้วยกันทุกวัน ก็ตาม" นี่เป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระวักกลิ อันแสดงเนื้อความว่า ผู้ที่เห็นเปลือก (คือร่างกาย) ของพระองค์นั้น หาชื่อว่าเห็นพระองค์ไม่. ผู้ใดเห็นธรรม (คือสิ่งที่ทำพระสิทธารถให้กลายเป็นพระพุทธเจ้า) ผู้นั้น จึงจะชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า. โดยนัยนี้เราจะเห็นได้ชัดทีเดียวว่า การที่จะเห็นธรรมนั้น มันมีทั้งเห็นเปลือก และเห็นเนื้อแท้จริง ๆ. แม้การเห็นพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นส่วนที่ได้กระจายออกไปจากตัวพระธรรมก็เช่นนั้นดุจกัน. การที่พระองค์ตรัสว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต. ผู้ใดเห็นตถาคตผู้นั้นเห็นธรรม" ดังนี้ ย่อมแสดงว่า พระพุทธเจ้ากับพระธรรมเป็นอันเดียวกัน. ส่วนรูปกายนั้น ไม่ใช่ทั้งธรรม แต่ตถาคต, เป็นเพียงเปลือกของธรรมหรือของตถาคต. การเห็นเปลือกและเห็นเนื้อแท้จึงไม่ใช่อันเดียวกัน และแยกกันได้อย่างเด็ดขาด.

แต่แม้ว่า การเห็นเปลือกกับเห็นเนื้อ จะเป็นคนละอันเช่นนั้นก็ตาม, ในวงศีลธรรมแห่งพระพุทธศาสนา ต้องมีคู่กันทั้งเห็นเปลือกและเห็นเนื้อ, และในส่วนตัวพระธรรมเอง ก็ต้องมีทั้งเปลือกและเนื้ออาศัยกัน จึงจะเป็นประโยชน์แก่โลกได้. หน้าที่ของเราทั้งหลายจึงมีว่า เราจะต้องเห็นให้ถูกให้ตรงตามที่เป็นจริง เป็นอย่าง ๆ ไปเท่านั้นเอง. ถ้ามิฉะนั้นก็จะเกิดการเกี่ยงแย่งหรือดูหมิ่นกันขึ้น เพราะต่างฝ่ายต่างจะถือรั้วว่า ฉันเห็นถูก ท่านเห็นไม่ถูก, ซึ่งล้วนแต่มีเหตุผลกันคนละทาง ทั้งสองฝ่าย.

ข้อที่ว่าจำเป็นจะต้องมีทั้งเปลือกและเนื้อนั้น คิดดูง่าย ๆ ก็เห็นจะได้ว่าถ้าหากว่าความหวานไม่ได้อาศัยน้ำอ้อยหรือน้ำตาล เป็นที่ตั้งอาศัยแล้ว มันจะปรากฏแก่ลิ้นมนุษย์ได้อย่างไร, ถ้าไม่มีตุ่มหรือขวดใส่ เราจะเก็บน้ำไว้ได้อย่างไร, แม้ที่สุดแต่การที่เราจะเก็บมังคุดไว้รับประทาน มันจะเป็นไปไม่ได้เลย ถ้าจะปอกเปลือกออกทิ้งเสียก่อนแล้วเก็บเนื้อล้วน ๆ ไว้.

เด็ก ๆ ไม่รู้แม้แต่เพียงว่า ในตัวเองมีสิ่งซึ่งเขาเรียกว่าจิต อันเป็นนามธรรม, จึงไม่อาจรู้จักตัวปัญญาหรือตัวความบริสุทธิ์ซึ่งเราจะบอกว่าเป็นองค์พระพุทธเจ้าที่แท้ แต่ถ้าบอกว่าองค์พระพุทธเจ้า ซึ่งมีประวัติเป็นเช่นนั้น ๆ หรือจะชี้ที่พระพุทธรูปสำคัญ ๆ ในโบสถ์ ว่าเป็นพระพุทธเจ้าไปก่อน ก็ยังเป็นการดีกว่าที่จะไม่บอกให้ยึดถืออะไรไว้เสียเลย อยู่นั่นเอง. สำหรับผู้ใหญ่ที่ไม่มีการใช้ความคิดนึก ก็ไม่ต่างอะไรกันกับเด็ก จึงจัดเป็นเด็กในที่นี้ด้วย.

เมื่อเป็นผู้ใหญ่มีความคิดนึกขึ้น ก็จะค่อยรู้จักสิ่งที่เป็นประเภทนามธรรมมากขึ้นอันจะเป็นหนทางให้เขารู้จักพระพุทธเจ้าตัวจริงได้เอง; เช่นเดียวกับที่เมื่อเขาโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ย่อมเข้าใจคำว่า "การมีลูกเมีย" ได้ดีกว่าเมื่อยังมีอายุ ๔-๕ ขวบฉนั้นเหมือนกัน, แม้ไม่มีใครบอกเล่า, เป็นเพียงเขาใช้ความสังเกต หรือการศึกษาประเภทที่เป็นภายใน อยู่เสมอ.

เมื่อเล็ก ๆ คนเราเหมาะที่จะรับคำบอกอย่างง่าย ๆ สำหรับจะได้เชื่อเพื่อป้องกันตัวเองไม่ให้ตกไปฝ่ายต่ำ, ขณะนั้นเราไม่ต้องการเหตุผล เพราะเรายังไม่มีความคิดนึกในทางเหตุผล, ขืนให้เหตุผล หนักเข้าก็จะเห็นเป็นเซ้าซี้ยุ่งยาก เลยไม่เกี่ยวข้องเอาเสียทีเดียว. การให้เด็ก ๆ รับถือพระรัตนตรัยเพื่อเป็นพุทธมามกะก็อยู่ในกฎความจริงอันนี้เราจึงจำเป็นต้องมีการถือประเภททั้งเปลือกเข้าไว้ในวงแห่งศีลธรรมของเราด้วย เพราะต้องการให้เด็กทุกคนถือพระรัตนตรัย เพื่อย้อมน้ำใจไปเสียตั้งแต่แรก. ในครั้งพุทธกาลไม่ปรากฏว่า มีการเกณฑ์ให้ถือพระรัตนตรัย ทั้งที่ผู้นั้นยังไม่รู้จักว่า พระรัตนตรัยคืออะไร แม้จะเป็นผู้ใหญ่แล้วก็ตาม. **เขาถือของเขาเอง และเปล่งวาจาปฏิญาณตนเป็นผู้ถือพระรัตนตรัยออกมาจากหัวใจของเขาเอง จึงไม่จำเป็นต้องมีการถือประเภททั้งเปลือก ซึ่งตรงกับความต้องการของเราในบัดนี้. อันเราทราบกันดีอยู่แล้วว่า หนักไปในทางประเพณี มิใช่เป็นไปเองตามอำนาจจิตใจ.** เพราะฉะนั้น การถือ หรือการได้อานิสงส์ของการถือหรือการประพฤติศีลธรรมนั้น จึงเกิดเป็นมีสองอย่างขึ้นตาม คือได้อานิสงส์ชนิดที่เป็นประเพณีอย่างหนึ่ง อานิสงส์อันแท้จริงอย่างหนึ่ง, เท่าเทียมกันกับการถือ.

ความจริง เนื้อแท้ของพุทธศาสนานั้น เป็นฝักฝ่ายของเหตุผล หรือปัญญา หรือปรัชญา คือเป็นสิ่งที่เหมาะสำหรับคนพวกฉลาด, เช่นการรับถือพระรัตนตรัย ก็ถือกันเฉพาะผู้ที่รู้จักพระรัตนตรัยแล้วด้วยปัญญาอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง ถูกต้องตามที่เป็นจริงเท่านั้น, ครั้นมาบัดนี้เราต้องการให้แปรรูปมาเป็นศาสนาทั่วไป คือเป็นศีลธรรม (Moral) สำหรับคนทุก ๆ คนถือ ถือทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งโง่ทั้งฉลาด หรือปานกลาง, ตัวศาสนาที่เราจะถือ และวิธีถือของผู้ถือ ก็จำเป็นอยู่เองที่จะต้องแปรรูปไปจากเดิม เพื่อผลกว้างขวางที่เราต้องการนั้น.

เมื่อเหตุภายในหรือความจริงเปลี่ยนไปดังนี้ แต่ข้างภายนอกไม่ได้เปลี่ยนไปให้เหมาะสมกัน ก็เกิดการเกี่ยงแย่งโต้เถียงกันขึ้นในหมู่นักคิดค้น, และเกิดการถืออย่างงมงายไร้

ประโยชน์ ขึ้นในหมู่ผู้ที่ไม่รู้จักถือให้ทะลุเปลือกเข้าไปเนื้อแท้ และทำให้เข้ากันไม่สนิทในระหว่างชนสองพวกนี้. การถือพระรัตนตรัย ซึ่งจุดประสงค์ เพื่อเป็นยานพาหนะ เข้าถึงพระนิพพานเปรียบประดุจพ่วงแพสำหรับข้ามมหาสมุทร ก็กลับกลายเป็นถูกจับขึ้นใช้แทนอาวุธสำหรับปราบปรามกันให้พ่ายแพ้ ก่อนแต่จะออกเดินทางนั่นเอง. พวกหนึ่งมีความรู้สูงและอวดดี ก็เหยียบและแสดงอาการขยะแขยงต่อความรู้. และการถือของอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นพวกมีความรู้ต่ำ แต่ถืออย่างยึดมั่นถือมั่นยอมตายกับพระรัตนตรัยทั้งที่ไม่ต้องรู้ว่าพระ-รัตนตรัยนั้นคืออะไรมากไปกว่าที่เขาว่า ๆ กันตามศาลาการเปรียญ ของบุคคลผู้ถือสืบ ๆ กันมาแต่โบราณเท่านั้นในยุคแรก ๆ โน้น ปรากฏในพระบาลีว่า ผู้ที่หลงใหลในพระรัตนตรัยเกินขีดไปก็มีอยู่บ้าง พวกนี้เรียกว่า **มุฑฺปสันนา**,[๑] ยอมถวายเมถุนธรรมแก่ภิกษุบางรูปที่เข้าไปหลอกว่า เมถุนเป็นของหายากสำหรับภิกษุ ถ้าถวายจะได้บุญมาก ดังนี้ก็มี. นั่นก็เพราะความรักพระรัตนตรัย ผิดเนื้อที่แท้ ถูกเปลือกนอก และที่ปลอมด้วย. คนชนิดนี้ถ้าจะเทียบกันในบัดนี้ก็เห็นจะเท่ากับพวกที่ยอมเอาทองหุ้มเจดีย์. หรือทั้งที่เห็นอยู่ว่าเขาต้องเอาไปเททิ้งเพราะมากมายเหลือเฟือ ก็ยังจะถวายอาหารให้ที่วัดนั่นเอง แม้ว่าจะมีเพื่อนบ้านกำลังอดจวนตายกันอยู่, ลงทุนน้ำมันเชื้อเพลิง จุดบูชาพระพุทธรูปหรือพระเจดีย์อย่างรุ่งโรจน์สว่างไสว ทั้งที่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันบางเหล่ากำลังทนลำบากอยู่ในที่มืดเพราะความขาดแคลนและ ฯลฯ. นี่มิใช่ว่าบุคคลประเภทนั้น จะไม่รู้เสียทีเดียวว่า การทำประโยชน์ช่วยเหลือผู้อื่นนั้นเป็นความดี, แต่เป็นเพราะเขาเห็นว่า การที่เขาทำเช่นนั้น ๆ เป็นการทำต่อพระรัตนตรัย, ส่วนที่จะมาเจือจานแก่คนยากจนเหล่านี้ไม่คุ้มกัน เพราะไม่ใช่พระรัตนตรัย หรือเนื่องกับพระรัตนตรัยตามทัศนะของเขา.

นี่แหละ, เราจะเห็นได้ว่า การเหยียบรู้กับการงมงายนั้น แม้จะต่างกันอย่างตรงกันข้าม มันก็เป็นผลร้ายด้วยกันทั้งสองฝ่าย. แต่ถ้าเพ่งลงไปให้ละเอียดอีกสักหน่อยแล้ว จะพบว่าการงมงายเสียอีกยังจะได้เปรียบ เพราะคนงมงายนั้น อย่างไรเสียก็ช่วยกันบำรุงศาสนาไว้ได้โดยเปลือก, ส่วนคนเหยียบรู้ จะไม่ได้เสียเลย ทั้งโดยเปลือกและโดยเนื้อส่วนมากมักเป็นพวกขี้เกียจและเห็นแก่ตนด้วย บางทีก็ทำนาบนหลังคนงมงายนั่นเอง.

---

๑ พระบาลีเตรสกัณฑ์ มหา. วิ ต้นเหตุที่ทรงบัญญัติสังฆาทิเสส สิกขาบทที่ ๔.

เมื่อเราต้องการจะให้เป็นไปอย่างถูกต้องน่าชุ่มชื่นใจจริง ๆ ก็ควรจะถือพระรัตนตรัยด้วยการลืมตาดู ค่อย ๆ ปอกเปลือกทิ้งเสียคราวละเล็กละน้อย จนในที่สุดก็เข้าถึงเนื้อแท้ได้ ตามลำดับ ๆ เช่นเดียวกับการปอกมะพร้าวปอกเปลือกแข็งออก, ปอกเปลือกก่อน, แล้วต่อยกะลา จนได้บริโภคเนื้อใน หรือคั้นเอาน้ำหัวกะทิออกมาได้ฉันนั้น. ถ้าเรากำลังเกาะอยู่ที่เปลือกก็ต้องรู้ว่าเราเกาะเพื่อจะเจาะให้ทะลุเข้าไปข้างใน ไม่ใช่ต้องการเปลือก เช่นเดียวกับที่เราไหว้พระพุทธรูปนั้น มิใช่เพื่อแลกกับการได้ไปสรรค์ หรือขอให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามที่เราต้องการเป็นต้น, ซึ่งเป็นเพียงการหลอกตัวเองให้สบายใจด้วยการที่ได้ทำความเชื่อมั่นของตัวเองเท่านั้น. **นักสอนศาสนาบางคนสอนแต่ท่อนเดียวว่า ความสบายใจเป็นบุญ หรือบุญ เป็นชื่อของความสบายใจ. ไม่สอนเลยไปถึงว่าเราควรคิดหรือเข้าใจอย่างไรต่อไป.** การได้สบายใจเพราะเพียงแต่ได้ไหว้พระพุทธรูปเช่นนั้น ยังไม่ใช่ของแน่นอนหรือถึงที่สุด, ถ้าเราเชื่อลัทธิอื่น เราอาจไหว้สิ่งอื่นก็ได้ ซึ่งจะได้บุญ หรือความสบายใจนั้นเท่า ๆ กัน. แต่สิ่งที่พระพุทธเจ้า หรือ พระรัตนตรัยจะให้แก่เรานั้น สูงกว่านั้นมากนัก. ถ้าเราดีใจเพราะยึดถือเอาที่เปลือก บุญที่ได้มันก็ยังเป็นชนิดทั้งเปลือกเช่นเดียวกับมีผลไม้ที่ยังปอกเปลือกออกไม่ได้, มีความดีใจเพียงแต่ว่า เรามี ! เรามี ! ! เท่านั้นเอง.

เราจะไหว้พระรัตนตรัย หรือเข้าถึงตัวพระรัตนตรัยได้ในที่ทุกแห่งไม่เฉพาะแต่ในโบสถ์, แต่ที่เราทำเช่นนั้นไม่ได้ก็เพราะว่า แม้ที่ชนิดที่ทั้งเปลือกเราก็ยังไม่อาจถือเอาได้อยู่นั่นเอง. สมาชิกที่เดินไปโบสถ์เป็นแถว ๆ ก็เพราะเกรงกฎวัด หรือกฎโรงเรียน. ใครไม่ไปถูกไล่ออกจากวัด จากโรงเรียน, หรืออย่างน้อยที่สุดก็ยังเกรงใจครูบาอาจารย์; แม้ที่ผู้สมัครไป สมัครไหว้ด้วยตนเอง ส่วนมากก็เป็นเพราะความกลัวหรือความ คิดสั้นๆ ว่ามันควรจะทำหรือจะต้องทำไปเท่านั้น, แทนที่จะได้ความชุ่มชื่นใจอันแท้จริงกลับได้มาเพียงเครื่องปลอบตัวเองว่าเห็นจะไม่ตกนรกแน่แล้วเท่านั้น. เราจะมองเห็นได้ชัดทีเดียวว่านั่นยังไม่เพียงพอ. ยิ่งสำหรับบางหมู่บางคณะทำการไหว้พระสวดมนต์เพียงเพื่อจดลงสำหรับรายงานผู้ใหญ่เพื่อหาความชอบขึ้นไปเป็นลำดับด้วยแล้วก็ยิ่งจะห่างออกไปอีกมาก เพราะทำเพียงเพื่อให้คนนอกสรรเสริญ, มีดีอยู่บ้างก็ที่ดีกว่าผู้ที่ไม่ทำเสียเลย ทั้งโดยกายและโดยใจ. แต่นั่นเป็นการเข้าถึงบ้างเพียงเปลือกชั้นนอกเท่านั้นเอง เป็นอย่างมาก.

แท้จริง เครื่องหมายแทนองค์พระรัตนตรัย เช่นพระพุทธรูปเหล่านี้ในเมื่อเราถูกทำวิธี, คือทำให้เป็นเหมือนเครื่องแวดล้อมข้างนอก ที่จะผลักเราเข้าสู่ภายในเรื่อยไปไม่รู้จักหยุดหย่อนแล้ว ก็จะเป็นคุณประโยชน์อย่างใหญ่หลวง, คือเราจะถึงพระรัตนตรัยจริง ๆ. เมื่อเราเหลือบเห็นพระพุทธรูป เราจะต้องมีความรู้สึกว่า ความดีที่สุด ก็คือการทำตนให้อิสระเหนือความทุกข์เหมือนบุคคลผู้เป็นเจ้าของอนุสาวรีย์อันนี้ (คือพระพุทธเจ้า), และว่าอนุสาวรีย์นี้เองเป็นพยานเครื่องยืนยันว่าการทำเช่นนั้น ไม่นอกเหนือไปจากวิสัยมนุษย์จะพึงทำได้ เพราะพระพุทธรูปนี้คือรูปคน ๆ เรานี่เอง. พระพุทธรูปนี้มีไว้สำหรับเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนผู้พบเห็นให้รู้สึกว่า วิธีมนุษย์จะชนะความทุกข์ทนหม่นหมองนั้น มีอยู่แน่ ๆ, คล้ายกับว่าพระพุทธรูปนั้นมีวิญญาณของพระพุทธเจ้าสิงอยู่ในนั้น เพื่อคอยเตือนเราว่า "เจ้าจงทำตามอย่างที่เราทำมาแล้วเถิด," ความจำหมายในเรื่องความเข้าใจโดยอนุมาน หรือเปรียบเทียบ,หรือเคยรู้เคยชิมมาจริง ๆ ในรสแห่งพระธรรม คือความชุ่มชื่นเยือกเย็นแห่งใจนั้นควรจะถูกเรียกมาสู่ความรู้สึก หรือซ้อมความจำนั้นให้แจ่มแจ้งชัดเจนยิ่งขึ้น **ทุกคราวที่เราสบตาต่อพระพุทธรูป**, คนที่เป็นบ้าเพราะตื่นตกใจกลัวอะไรบางอย่าง ถ้าจะมีใครคอยเอาภาพหรือสิ่งที่น่ากลัวนั้น คอยติดหรือชูให้เห็นอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเหลือบตาไปทางใดแล้ว. ก็มีแต่จะทำให้เขาบ้าหนักขึ้น หรืออย่างน้อยที่สุด ก็ไม่รู้จักหายบ้า; ก็เมื่อฝ่ายชั่วยังเป็นได้ถึงเช่นนี้แล้ว ทำไมพระพุทธรูปซึ่งมีอยู่ทั่วไปจะไม่ช่วยให้ความรู้สึกที่ดีงาม อันมีอยู่บ้างแล้วในใจเรานั้น ลุกกระพือยิ่งขึ้นไปได้เล่า, หรืออย่างน้อยจะไม่ช่วยพยุงเราไว้ให้อยู่ในระดับนั้นเสมอ. เมื่อเรารู้สึกตัวว่า เราดีขึ้นแล้ว หรืออย่างน้อยที่สุด เราไม่ได้เลวลงดังนี้, นั่นแหละคือบุญ หรือความชื่นใจอันได้จากการไหว้พระพุทธรูปแทนองค์พระพุทธเจ้า, และเป็นบุญอันแท้จริง. ไม่ต้องปรารภหรือเกี่ยวเนื่องกับคนนอก เราก็ทำของเราเองได้.

ดวงจิตของเราเท่านั้น ที่สามารถชำแรกตัวเองเข้าไปจนถึงองค์พระรัตนตรัยโดยผ่านทะลุทางพระพุทธรูป หรือตัววัตถุอันเป็นพุทธานุสาวรีย์อื่น ๆ; หรือโดยไม่ต้องผ่านอะไรเพราะสร้างขึ้นในดวงใจของเราเอง ไม่ว่าในสถานที่ไหนก็ได้. ถ้าเราสามารถ, เราอาจสร้างขึ้นได้ แม้ในโรงละคร.–สร้างตัวปัญญา อันเป็นเครื่องช่วยกระชากเราออกมาเสียจากกองเพลิงแห่งความทุกข์และกิเลส.

ดังกล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ เราจะเห็นได้ว่า **การถึงพระรัตนตรัยนั้น ก็คือการที่จิตของเราได้สัมผัสกันเข้ากับความแจ่มแจ้ง. ความบริสุทธิ์สะอาด. ความสุขที่เยือกเย็นเป็นธรรมชาติ อันได้แก่ตัวพระธรรมซึ่งมีอยู่ในจิตของพระพุทธเจ้าหรือพระสงฆ์ หรือที่ทำบุคคลให้กลายเป็นพระพุทธเจ้าหรือพระสงฆ์ไป นั่นเอง.** ศิลปะอันนี้ไม่ยาก สำหรับผู้ที่เคารพหรือซื่อตรงต่อตัวเอง, (ไม่ต้องพูดถึงต่อประชาชน, เพราะผู้ซื่อตรงต่อตนเองย่อมซื่อตรงต่อประชาชนเป็นธรรมดา), แต่ยากยิ่งนักสำหรับผู้ที่ตรงกันข้าม; เพราะฉะนั้น เรากล่าวได้ว่า ไม่ยาก และทั้งไม่ง่ายด้วย. ผู้ซึ่งตรงต่อตนเองจะต้องทะลุเปลือกเข้าไปเป็นชั้น ๆ โดยเร็วเป็นแน่, แม้จะเป็นชั้นอ่อนปัญญา ก็ได้รับความชุ่มชื่นสบายใจชนิดที่สะอาดหมดจดแท้. คนซื่อตรง แม้โง่ ก็พบความบริสุทธิ์เร็วกว่าคนคดโกง แม้จะแสนฉลาดหาตัวจับไม่ค่อยได้, **ทางโลกคนฉลาดตบตาคนได้, แต่ทางธรรมคนฉลาดจะตบตาพระธรรมไม่ได้. คนฉลาดทางโกงเช่นนี้ จะต้องอบตัวกับความสกปรกจนกว่าจะเข็ดหลาบ กลายเป็นคนซื่อตรงเสียก่อน จึงจะเข้าถึงความบริสุทธิ์ หรือพระธรรมนั้นได้.**

ขอท่านผู้อ่านทั้งหลาย จงหาความซื่อตรงต่อตัวเองไว้เป็นทุนให้เต็มที่เถิด อย่าคำนึงว่าท่านเป็นผู้โง่เขลาอย่างไรเลย: **เพราะความสุขที่บริสุทธิ์นั้น มีไว้สำหรับคนซื่อตรง,** ความซื่อตรงนั้นจะช่วยเป็นรอกแม่แรง ดึงตัวท่านเข้ามาหาความบริสุทธิ์ ขยับเข้าไปทีละนิด ๆ โดยอาการที่ความชั่วร้ายจะมาจูงไปนอกทางไม่ได้. และข้อสำคัญอันหนึ่ง ที่ท่านจะต้องเห็นอย่างแจ่มแจ้งอยู่เสมอนั้น คือ เราจะมุ่งเฉพาะความสุขที่บริสุทธิ์บริบูรณ์, จะเป็นนักปราชญ์หรือไม่เป็น เป็นผู้สามารถหรือไม่เป็น, ใครจะเลื่อมใสหรือไม่เลื่อมใสนั้น**ไม่เป็นปัญหา !**

ขอท่านทั้งหลาย จงชำระปัญหายุ่งยากอันเกี่ยวกับการถือพระรัตนตรัยดังว่ามานี้ ให้สะอาดหมดจด หรือสะอาดหมดจดยิ่งขึ้นได้สมประสงค์โดยเร็วเถิด. ข้าพเจ้า ขอจบการบรรยายนี้ ด้วยถ้อยคำซึ่งจะขอชักชวนให้ท่านพยายามยิ่งขึ้นทั้งทางกาย วาจา ใจ จนครบบริบูรณ์ ด้วยความบากบั่นมั่นคงแท้ทุกคน, คือคำว่า :

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ – ข้าพเจ้าถือเอาพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องจูงใจ.
ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ – ข้าพเจ้าถือเอาพระธรรม เป็นเครื่องจูงใจ.
สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ – ข้าพเจ้าถือเอาพระสงฆ์ เป็นเครื่องจูงใจ.

เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่า ใครจะเป็นที่พึ่งให้แก่ใครไม่ได้, แม้แต่พระตถาคตเอง. ทุกคนต้องพึ่งตัวเอง, เพราะตนเป็นที่พึ่งของตน,

พระตถาคตเจ้าทั้งหมดทั้งสิ้น เป็นผู้ชี้ทางเท่านั้น ! ! !

๑๐ กันยายน ๗๙

ฤทธิ์ – ปาฏิหาริย์

เรื่องของฤทธิ์ หรือปาฏิหาริย์ นับว่าเป็นเรื่องหนึ่งที่ยังมัวอยู่มากในบรรดาเรื่องที่ยังมัวอยู่หลายเรื่องด้วยกัน. และดูเหมือนจะเป็นเพราะความที่มันเป็นเรื่องมัวนี่เอง ที่เป็นเหตุให้มีผู้สนใจในเรื่องนี้อยู่เรื่อย ๆ มาเป็นลำดับอย่างไม่ขาดสาย. และมากกว่าที่ถ้ามันจะเป็นเรื่องที่กระจ่างเสียว่า มันเป็นเรื่องอะไรกันแน่; หมายความว่า ถ้าเราทราบดีว่าฤทธิ์คืออะไร และเป็นเรื่องเหมาะสำหรับใคร โดยเฉพาะแล้ว เชื่อว่าจะทำให้มีผู้สนใจในเรื่องนี้น้อยเข้าเป็นอันมาก.

ท่านผู้ที่แสดงฤทธิ์ได้ ไม่เคยปรากฏว่าได้รับผลอัน "เด็ดขาดแท้จริง" อย่างไรจากฤทธิ์นั้น ทั้งทางวัตถุ และความสุขในส่วนใจ. ฤทธิ์เป็นเรื่องจริง สำหรับผู้ที่ไม่ทราบว่าฤทธิ์นั้นคืออะไร และตนเป็นผู้ที่ตกอยู่ในภูมิแห่งใจที่ต่ำ จนผู้มีฤทธิ์จะออกอำนาจฤทธิ์บังคับเมื่อไรก็ได้. แต่สำหรับผู้ที่มีฤทธิ์ หรือผู้รู้เรื่องฤทธิ์ดี หรือมีกำลังใจเข้มแข็งเท่ากับผู้มีฤทธิ์จะเห็นว่าฤทธิ์นี้เป็นเพียงเรื่อง "เล่นตลก" ชนิดหนึ่งเท่านั้น, แต่เป็นเรื่องที่แยบคายมากลึกซึ้งมาก.

พระพุทธองค์ ทรงสะอิดสะเอียน ในเมื่อจะต้องมีการแสดงฤทธิ์เว้นแต่จะเป็นการจำเป็นจริงๆ; ทรงห้ามพระสาวกไม่ให้แสดงฤทธิ์, พระองค์เองก็ตรัสไว้ในเกวัฏฏสูตร[๑] ว่าพระองค์เองก็ไม่พอพระทัยที่จะทรมานใครด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ และอาเทสนาปาฏิหาริย์, เพราะมันพ้องกันกับวิชากลางบ้าน ซึ่งพวกนักเลงโตในสมัยนั้นเล่นกันอยู่ เรียกว่าวิชาคันธารี, และมนต์มณิกา. พระองค์พอพระทัยที่สุดที่จะใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือ การพูดสั่งสอนกันด้วยเหตุผลที่ผู้ฟังจะตรองเห็นตามได้เอง อันเป็นการทรมานที่ได้ผลเด็ดขาดดีกว่าฤทธิ์ ซึ่งเป็นของชั่วขณะ อันจะต้องหาวิธีทำให้มั่นคงด้วยการสั่งสอนที่มีเหตุผลอีกต่อหนึ่งในภายหลัง

แต่ถึงแม้ว่าฤทธิ์จะเป็นเรื่องหลอกลวงตาอย่างไรก็ตาม มันก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจอยู่บ้าง เพราะมันเป็นสิ่งที่ท่านผู้มีฤทธิ์ เคยใช้ต่อต้านหรือทำลายอุปสรรคของท่านสำเร็จมาแล้วเป็นอันมากเหมือนกัน. เมื่อเราปวดท้องเพราะอาหารเน่าบูดในท้อง, ยาขนานแรกที่เราต้องกินก็คือยาร้อนเพื่อระงับความปวดให้หายไปเสียขณะหนึ่งก่อน แล้วจึงกินยาระบายถ่ายของบูดเน่า

---

๑. เกวัฏฏสูตร สีลขันวรรค ที. ๙/๒๗๔/๓๓๙.

เหล่านั้นออก อันเป็นการแก้ให้หายเด็ดขาด ในภายหลัง, ทั้งที่ยาแก้ปวดท้องเป็นเพียงแก้ปวด ชั่วคราว ไม่ได้แก้สมุฏฐานของโรค มันก็เป็นยาที่มีประโยชน์อยู่เหมือนกัน ในเมื่อเรารู้จักใช้, เปรียบกันได้กับเรื่องของฤทธิ์ อันท่านใช้ทรมานใครในเบื้องต้น แล้วทำให้มั่นคง ด้วย ปัญญาหรือเหตุผลในภายหลังฉันใด ก็ฉันนั้น.

แต่ถ้าไม่มีการทำให้มั่นคงด้วยเหตุผลที่เป็นปัจจัตตะ หรือสันทิฏฐิโกในภายหลัง ผลที่ได้มักไม่สมใจ เช่นเดียวกับกินเพียงยาระงับความเจ็บปวดอย่างเดียว แต่หาได้ถ่ายโทษร้าย นั้นออกเสียไม่. มันก็กลับเจ็บอีก หรือกลายเป็นโทษร้ายอย่างอื่นไป. การใช้กำลังฤทธิ์ใน เบื้องต้น ใช้ปัญญาหรือเหตุผลในภายหลัง ย่อมได้ผลแนบเนียน และไพศาลกว่าที่จะได้เพียง อย่างเดียวแต่อย่างเดียว. คนบางพวกเลื่อมใสในศาสนา ด้วยอำนาจปาฏิหาริย์อย่างใดอย่างหนึ่ง จูงให้เข้าปฏิบัติศาสนาจนได้รับผลของศาสนา นั้นแล้ว แม้จะมารู้ภายหลังว่าเรื่องฤทธิ์เป็นเรื่อง หลอก เขาก็ละทิ้งเฉพาะเรื่องของฤทธิ์, แต่หาได้ทิ้งศาสนาหรือความสุขที่เขาประจักษ์กับเขา เองในภายหลังนั้นไม่.

แต่มีปรากฏอยู่บ้างเหมือนกัน ที่คนบางคนเลื่อมใสฤทธิ์อย่างเดียวเข้ามาเป็นสาวก ของพระพุทธองค์แล้ว หาได้ทำให้ตนเข้าถึงหัวใจแห่งพุทธธรรมด้วยปัญญาไม่ ต้องหันหลัง กลับไปสู่มิจฉาทิฏฐิตามเดิม เช่นสุนักขัตตะลิจฉวีบุตรเป็นต้น, แต่ก็มีมากหลายที่ถูกทรงชนะ มาด้วยฤทธิ์ แล้วได้รับการอบรมสั่งสอนต่อ ได้บรรลุพระอรหัตตผลไป เช่นท่านพระอังคุลิมาล เป็นต้น, จึงเป็นอันว่า เรื่องของฤทธิ์ ก็เป็นเรื่องที่น่ารู้น่าสนใจอยู่ไม่น้อยแม้จะไม่เป็นการ สนใจเพื่อฝึกฝนตนให้เป็นผู้มีฤทธิ์ แต่ก็เป็นการสนใจเพื่อจะรู้สิ่งที่ควรรู้ ในฐานะที่ตนเป็น นักศึกษา หาความแจ่มแจ้งในวิชาทั่ว ๆ ไป. ต่อไปนี้ จะได้วินิจฉัยในเรื่องฤทธิ์นี้ เป็นเพียง แนวความคิดเห็นที่ขยายออกมา สำหรับจะได้ช่วยกันคิดค้นหาความจริงให้พบใกล้ชิด เข้าไป หาจุดของความจริงแห่งเรื่องนี้ยิ่งขึ้นเท่านั้น.

... ...

ในบาลีพระไตรปิฎก เราพบเรื่องของฤทธิ์ชั้นที่เป็นวิชชา หรือภิญญาหนึ่ง ๆ แสดง ไว้แต่ลักษณะหรืออาการว่าสามารถทำได้เช่นนั้น ๆ เท่านั้น หามีบทเรียน หรือวิธีฝึกกล่าวไว้

ด้วยไม่ อันท่านผู้อ่านจะอ่านพบได้จากพระบาลีมหาอัสสปุรสูตร หรือสามัญญผลสูตร[๑] แล้ว, ในบาลีนั้น คล้าย ๆ กับท่านแสดงว่า เมื่อได้พยายามฝึกจิตของตนให้ผ่องใส จนถึงขนาดที่เหมาะสมแก่การใช้มันแล้ว ฤทธิ์นั้นก็เป็นอันว่าอยู่ในกำมือ. ต่อมาในชั้นอรรถกถาและคัมภีร์พิเศษ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยเฉพาะ ได้อธิบายถึงวิธีฝึกฝนเพื่อการแสดงฤทธิ์ไว้โดยตรง และดูคล้ายกับว่าท่านประสงค์จะให้เป็นบุรพภาคของการบรรลุมรรคผลเสียทีเดียว.

ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่า เรื่องฤทธิ์นี้เป็นเรื่องพุทธศาสนาโดยตรง, หรือเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา. ในบาลีมัชฌิมนิกายมีพุทธภาษิตว่า พระตถาคตสอนแต่เรื่องความทุกข์ กับความพ้นทุกข์เท่านั้น.[๒] ทั้งเรื่องของฤทธิ์ก็ไม่เข้าหลักโคตมีสูตรแปดหลัก แต่หลักใดหลักหนึ่ง. การที่เรื่องของฤทธิ์เข้ามาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาได้ ก็เป็นการเทียบเคียงโดยส่วนเปรียบว่า ผู้ที่ฝึกจิตของตนให้อยู่ในอำนาจ อาจที่จะบรรลุมรรคผลได้ ในทันตาเห็นนี้แล้ว จิตชนิดนั้นก็ย่อมสามารถที่จะแสดงฤทธิ์เช่นนั้น ๆ ได้ตามต้องการ เมื่อต้องการ, และอีกประการหนึ่ง ฤทธิ์เป็นเครื่องมืออย่างดี ที่จะทรมานบุคคลประเภทที่ไม่ใช่นักศึกษาหรือนักเหตุผล ให้มาเข้ารีตถือศาสนาได้. ในยุคพุทธกาล ยังเป็นยุคแห่งจิตศาสตร์ ไม่นิยมพิสูจน์ค้นคว้ากันในทางวัตถุ เช่น วิทยาศาสตร์แผนปัจจุบันมหาชนหนักไปในทางนั้น, บรรดาศาสดา จึงจำเป็น ที่จะต้องมีความรู้ความสามารถในเรื่องฤทธิ์ นี้เป็นพิเศษส่วนหนึ่งด้วย. เราอาจกล่าวได้ว่า ฤทธิ์เป็นของคู่กันกับลัทธิคำสอน มาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ก่อนพุทธกาล, ซึ่งศาสดานั้นใช้เป็นเครื่องมือเผยแพร่ศาสนาของตน แม้พระพุทธองค์ ซึ่งปรากฏว่าเป็นผู้ที่ทรงเกลียดฤทธิ์ ก็ยังต้องทรงใช้บ้างในบางคราว เมื่อจำเป็นดังที่ปรากฏอยู่ในบาลีหลายแห่ง.

ครั้งก่อนพุทธกาลนานไกล ในยุคพระเวท, พระเวทยุคแรก ๆ ก็มีแต่คำสั่งสอนในการปฏิบัติและบูชาเท่านั้น ครั้นตกมายุคหลัง เกิดพระเวทที่สี่ (อรรถวนเวท) ซึ่งเต็มไปด้วยเวทมนต์ อันเป็นไปในการให้ประหัตประหารล้างผลาญกัน หรือต่อสู้ต้านทานเวทมนต์ของศัตรู ขึ้นด้วยอำนาจความนิยมของมหาชน หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างว่า ตามอำนาจสัญชาตญาณของปุถุชนนั้นเอง. นับได้ว่ายุคนี้ เป็นมูลรากของสิ่งที่เรียกกันว่า "ฤทธิ์," และนิยมสืบกัน

---

๑. มหาอัสสปุรสูตร มหายมกวรรค ม. ม. ไตร. ล, ๑๒/๔๖๙/๔๕๙.

สามัญญผลสูตร สีลขันธวรรค ที่. ไตร. ล. ๙/๘๒/๑๐๒.

๒. "ปุพฺเพ จาหํ ภิกฺขเว เอตรหิ จ ทุกฺขญฺเจว ปญฺญาเปมิ ทุกฺขสฺส จ นิโรธํ" = "ภิกษุ ท. ! ทั้งในกาลก่อนและในกาลบัดนี้ เราย่อมบัญญัติสอนเฉพาะเรื่องความทุกข์ และความดับไม่เหลือของความทุกข์เท่านั้น." — บาลีอลคัททูปมสูตร, มู. ม. ไตร. ล. ๑๒ น. ๒๗๘.

มาด้วยเหตุที่ว่า มหาชนชอบซื้อ **"สินค้า"** ที่เป็นไปทำนองฤทธิ์มากกว่าเหตุผลทางปรัชญา. ถ้าศาสนาใด ด้อยในเรื่องนี้ ก็จะมีสาวกน้อยที่สุดจะได้แต่คนฉลาดเท่านั้น ที่จะเข้ามาเป็นสาวก. ถ้าเกิดการแข่งขันในระหว่างศาสนา ก็เห็นจะเป็นฤทธิ์อย่างเดียวเท่านั้น ที่จะนำความมีชัยมาสู่ตนได้ในเมื่อให้มหาชนทั้งหมดเป็นกรรมการตัดสิน คือให้พวกเขาหันเข้ามาเลื่อมใส. และเพราะเหตุนี้เอง ในบาลีจึงมีกล่าวประปรายถึงฤทธิ์, ส่วนในอรรถกถาได้กล่าวอย่างละเอียดพิศดาร. พระพุทธโฆษาจารย์ ได้กล่าววิธีฝึกฤทธิ์ไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งเป็นหนังสือที่แต่ง ขึ้นเพื่อเอาชนะน้ำใจชาวเกาะลังกานับตั้งแต่พระสังฆราชแห่งเกาะ นั้นลงมาอันนับว่าเป็นหนังสือเล่มสำคัญที่สุดของท่านผู้นี้, และได้กล่าวไว้ในอรรถกถาขุททกนิกายว่า พระศาสดาของเราทรงแสดงฤทธิ์ หรือปาฏิหาริย์ แข่งกับศาสดานิครนถเดียรถีย์อันเรียกว่า ยมกปาฏิหาริย์, และเล่าเรื่องพระศาสดา ทรงแสดงปาฏิหาริย์ย่อย ๆ อย่างอื่นอีกเป็นอันมาก. นี่ชี้ให้เห็นชัดทีเดียวว่า จะอย่างไรก็ตามได้มีการต่อสู้และแข่งขันในระหว่างเพื่อนศาสนา ด้วยใช้ฤทธิ์เป็นเครื่องพิสูจน์ตามความนิยมของมหาชนเป็นแน่แท้ในยุคนั้น. แต่นักต่อสู้นั้น ๆ จะเป็นองค์พระศาสดาเองดังที่ท่านผู้นี้กล่าว หรือว่าเป็นพวกสาวกในยุคหลัง ๆ หรือยุคของท่านผู้กล่าวเองหรือราว พ.ศ. ๙๐๐ เศษ ก็อาจเป็นได้ทั้งสองทาง.

อาจมีผู้แย้งว่า ถ้าเป็นยุคหลัง ทำไมเรื่องนี้จึงไปอยู่ในบาลีเดิมเล่า ? พึงเข้าใจว่าบาลีพระไตรปิฎกของเรานี้ปรากฏว่ามีอยู่คราวหนึ่ง ซึ่งถูกถ่ายจากภาษาสิงหล กลับสู่ภาษาบาลีแล้วเผาต้นฉบับเดิมเสีย, และผู้ที่ทำดังนี้ ก็คือท่านพระพุทธโฆษาจารย์ ผู้เป็นเอกอัครแห่งพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย นั่นเอง. ท่านผู้นี้เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด จึงนำให้นักศึกษาหลาย ๆ คน เชื่อว่า ถ้าเรื่องของพราหมณ์หลายเรื่อง (เช่นเรื่องนรก สวรรค์ เรื่องพระราหูจับพระอาทิตย์พระจันทร์ ในสังยุตตนิกายเป็นต้น) ได้เข้ามาปนเปอยู่ในพระไตรปิฎก ถึงกับบรรจุเข้าในพระพุทธโอษฐ์ก็มีนั้น ต้องเป็นฝีมือของท่านผู้นี้ หรือบุคคลประเภทเดียวกับท่านผู้นี้ หรือบุคคลประเภทเดียวกับท่านผู้นี้ แต่ที่ท่านบรรจุเข้า ก็ด้วยความหวังดี และให้คนละบาปบำเพ็ญบุญ เพราะสมกับความเชื่อถือของคนในครั้งนั้น เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าพระศาสดามิได้ทรงสอนเรื่องฤทธิ์ หรือเรื่องฤทธิ์มิได้เข้าเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในพุทธกาลแล้ว มันก็น่าจะได้เข้ามาเกี่ยวข้องในครั้งนี้เป็นแน่. ท่านผู้ที่ดึงเข้ามาเกี่ยวข้อง ก็ได้ทำไป

ด้วยความหวังดี เพื่อให้พุทธศาสนาอันเป็นที่รักของท่านต้านทานอิทธิพลของศาสนาอื่น ซึ่งกำลังท่วมทับเข้ามานั่นเอง, มิฉะนั้นน่ากลัวว่า พุทธศาสนาจะเหลืออยู่ในโลกน้อยกว่าที่เป็นอยู่ในบัดนี้มาก.

เมื่อเหตุผลมีอยู่ดังนี้ ข้อปัญหาต่อไปจึงมีว่า เราจะปรับปรุงความคิดเห็นและความเชื่อถือในเรื่อง "ฤทธิ์" นี้อย่างไร ? ข้าพเจ้าเห็นว่าฤทธิ์เป็นเพียงเครื่องประดับ หรือเครื่องมืออันหนึ่งซึ่งพุทธศาสนาเคยใช้ประดับหรือใช้ต้านทานศัตรูมาแล้ว แต่หาใช่เป็นเนื้อแท้ของพุทธวจนะ ซึ่งกล่าวเฉพาะความดับทุกข์โดยตรงไม่. เพราะฉะนั้นเมื่อเราในบัดนี้จะเข้าเกี่ยวข้องกับฤทธิ์ อย่างดีที่สุดที่จะทำได้ ก็เท่ากับที่เป็นมาแล้วนั่นเอง, เราไม่อาจถือเอามันเป็นสรณะอันแท้จริงอย่างไรได้ เพราะเหตุผลดังที่ข้าพเจ้าจะได้แสดงต่อไปตามความรู้ความเห็น ฝากท่านผู้รู้ช่วยกันพิจารณาหาความจริงสืบไป,

คำว่า "ฤทธิ์" แปลว่าเครื่องมือให้สำเร็จตามความต้องการ, แต่ความหมายจำกัดแต่เพียงว่า เฉพาะปัจจุบันทันด่วน หรือชั่วขณะเท่านั้น. เมื่อหมดอำนาจบังคับของฤทธิ์แล้ว สิ่งทั้งปวงก็กลับคืนเข้าสภาพเดิม, ผู้มีกำลังจิตสูงย่อมแสดงฤทธิ์ได้สูง จนผู้ที่มีฤทธิ์ด้วยกันต้องยอมแพ้ เพราะมีอำนาจใจต่ำกว่า. จิตเป็นธรรมชาติอันหนึ่ง ซึ่งเมื่อได้มีการฝึกให้ถูกวิธีของมันแล้ว ย่อมมีอำนาจมากพอที่จะครอบงำสิ่งทั้งหลายที่มีจิตใจด้วยกันได้หมด, ช้างป่าดุร้ายและน่าอันตรายมาก ถ้าเราไม่ได้ค้นพบวิธีฝึกมันแล้วก็ไม่อาจได้รับประโยชน์อะไรจากมันเลย, คนแรกที่รู้จักคิดว่า ช้างนี้คงฝึกได้อย่างใจ และค้นพบวิธีฝึกบางอย่างในขั้นต้นก็นับว่าเป็นผู้ที่ทำสิ่งที่ยากมาก แต่ผู้ที่ค้นพบเรื่องของจิต และวิธีฝึกมันโดยประการต่าง ๆ นั้นนับว่าได้ทำสิ่งที่ยากมากกว่านั้นขึ้นไปอีก.

ในยุคดึกดำบรรพ์ เมื่อได้มีการสนใจในเรื่องจิตกันขึ้น นักจิตศาสตร์ได้พยายามทดลองโดยอาการต่าง ๆ แยกกันไปคนละสายสองสาย. จนในที่สุดก็ได้ลุถึงคุณสมบัติอันสูงสุดที่จิตที่เขาฝึกถึงที่สุด ในแง่นั้น ๆ แล้ว สามารถจะอำนวยประโยชน์ให้ได้ อันจำแนกได้โดยประเภทหยาบ ๆ คือ

(๑) เข้าถึงธรรมชาติที่เรียกว่า ทิพย์, แล้วหาความเพลิดเพลินจากสิ่งที่เรียกว่าวิสัยทิพย์นั้น ๆ

(๒) มีอำนาจบังคับทางจิต สำหรับบังคับจิตของเพื่อนสัตว์ด้วยกันเพื่อเอาผลเช่นนั้น เช่นนี้ตามความปรารถนา.

(๓) สามารถรู้เรื่องเกี่ยวกับสากลจักรวาล พอที่จะให้ตนหมดความอยากรู้อยากค้นคว้าอีกต่อไป เพราะตนพอใจในความรู้นั้น ๆ เสียแล้ว.

(๔) สามารถ ปลง วาง สลัดออกเสีย ซึ่งความทุกข์ทางใจ อันได้แก่ลัทธิศาสนาที่เกี่ยวกับความดับทุกข์ในจิตทั้งมวล นับตั้งแต่สุขในฌานสมาธิมรรค ผล และนิพพานเป็นลำดับ ๆ.

พวกใดดำเนินสายแห่งการค้นคว้าของเขา เข้าไปในดงรกแห่งฤทธิ์ วิธีย่อมได้ผลในสองประเภทข้างต้น (ข้อ ๑–๒), พวกที่ดำเนินไปเพื่อพ้นผ่ารกชัฏแห่งตัณหาอันเป็นก้อนหินหนักแห่งชีวิต ก็ได้ผลประเภทหลัง (ข้อ ๓–๔). พวกแรกคือพวกฤทธิ์ พวกหลังคือศีลธรรมและปรัชญาในทางจิต. ทั้งสองประเภทนี้ เป็นที่นิยมของมหาชนอย่างคู่เคียงกันมา. ในยุคที่ความนิยมในทางจิตศาสตร์ยังปกคลุมดินแดนอันเป็นที่เกิดขึ้นแห่งวิชานี้ คือชมภูทวีป หรืออินเดีย โบราณ, มหาชนในถิ่นนั้น ต่างได้รับผลสมประสงค์กันทั้งฝ่ายฤทธิ์และฝ่ายความพ้นทุกข์ของจิต. แต่ในที่นี้จะได้กล่าวเฉพาะเรื่องของฤทธิ์ส่วนเดียว งดเรื่องของความพ้นทุกข์ซึ่งเป็นอีกเรื่องหนึ่งเสีย.

ผู้ที่ฝึกใจตามวิธีที่ค้นคว้า และสั่งสอนสืบ ๆ กันมาหลายชั่วอายุคนได้ถึงขีดสุดอย่างถูกต้องแล้ว สามารถบังคับใจตนเองให้เป็นเช่นนั้นเช่นนี้ อันเกี่ยวกับ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความรู้สึกในใจอันเกิดขึ้นจากรูป เสียงเป็นต้นนั้น ๆ แล้ว ฝึกวิธีที่จะส่งกระแสจิตนั้น ๆ ไปครอบงำจิตผู้อื่น ให้ผู้อื่นรู้สึกเช่นนั้นบ้างในทางรูป เสียง กลิ่น ฯลฯ ทุกประการ. ผู้ที่มีกำลังจิตอ่อนกว่า ทุก ๆ คนแม้จะมีจำนวนมากมายเท่าใด ก็จะรู้สึกในทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เช่นเดียวกันหมด เพราะใจของเขาถูกอำนาจจิตของผู้ที่ส่งมาครอบงำเขาไว้ ครอบงำเหมือนกันหมด. ทุก ๆ คนจึงได้เห็น หรือได้ยิน ได้ดม ตรงกันหมด เช่นแผ่นดินไหว, น้ำท่วม, บ้านเมืองที่งดงาม ฯลฯ ตามแต่ที่ผู้ออกฤทธิ์ ได้สร้างมโนคติขึ้นในใจของเขาแล้วส่งมาครอบงำ. อำนาจครอบงำอันนี้เป็นไปแนบเนียนสนิทสนม, ผู้ที่ถูกครอบงำไม่มีโอกาสรู้สึกตัวในเวลานั้น ว่าถูกครอบงำทางจิต และสิ่งที่รู้สึกนั้นไม่ใช่ของจริง. เมื่อเรา

นอนหลับและกำลังฝันอยู่ เราไม่อาจรู้ตัวว่าเราฝัน ทุกอย่างเป็นเรื่องจริงไปหมด จนกว่าเราจะตื่นขึ้น. ในฝันนั้นเรากลัวจริง, โกรธจริง, กำหนัดจริง ฉันใด ในขณะที่เราถูกครอบงำด้วยอำนาจฤทธิ์ ก็จะรู้สึกว่าเป็นเช่นนั้นจริง ๆ ทุกอย่าง ฉันนั้น.

ผู้ออกฤทธิ์บางคน สามารถออกอำนาจบังคับเฉพาะคน ยกเว้นให้บางคน, คนในหมู่นั้นแม้นั่งอยู่พร้อมกันในที่เดียวกัน จึงเห็นต่างกัน, ดังเราจะได้ยินในตอนที่เกี่ยวกับพระศาสดาทรมานคนบางคน ที่เข้าไปเฝ้าพระองค์ในที่ประชุมใหญ่และพระองค์ทรงบันดาลด้วยอิทธาภิสังขารเฉพาะผู้นั้นให้เห็นหรือได้ยินอย่างนี้อย่างนั้น เพื่อทำลายทิฏฐิหรือมานะบางอย่างของเขาเสีย.

เมื่อผู้ที่ทำการต่อสู้กัน ต่างก็มีฤทธิ์ด้วยกัน นั่นย่อมแล้วแต่อำนาจจิตของใครจะสูงกว่า หรือมีกำลังแรงกว่า. เมื่อผู้มีฤทธิ์ฝ่ายหนึ่งได้บันดาลให้ทุก ๆ คนในที่นั้น เห็นภาพอันน่ากลัวมาคุกคามอยู่ตรงหน้าเช่นนั้น ๆ แล้ว ถ้าหากอีกฝ่ายหนึ่งมีอำนาจจิต สูงกว่า ก็อาจรวบรวมกำลังจิตของตนเพิกถอนภาพอันเกิดจากอำนาจฤทธิ์ของฝ่ายแรก กวาดให้เกลี้ยงไปเสียจากสนามแห่งวิญญาณ แล้วบันดาลภาพอันน่ากลัวซึ่งเป็นฝ่ายของตนขึ้นคุกคามบ้าง แม้ว่าในขณะที่คนนั้น ๆ ถูกอำนาจฤทธิ์ครอบงำอยู่ และเขาไม่อาจทราบว่านั่นเป็นกำลังฤทธิ์ดุจตกอยู่ในขณะแห่งความฝันก็ดี เขายังได้รับการศึกษาและความเชื่อ มาก่อนแล้วว่า มีวิธีที่จะต่อสู้ต้านทาน ซึ่งเป็นการเพิกถอนฤทธิ์ของฝ่ายหนึ่งเช่นนั้น ๆ ด้วย, จึงโต้ตอบกันไปมาจนกว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะสิ้นฤทธิ์.

ในรายที่ไม่ได้ทำการต่อสู้ประหัตประหารกันโดยตรง แต่ต่อสู้เพื่อแข่งขันชิงเกียรติยศอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อเรียกเอาความเลื่อมใสของมหาชนมาสู่พวกของตัวนั้น ก็ทำนองเดียวกัน, คือมีการต้านทานเพื่อมิให้อีกฝ่ายหนึ่งแสดงฤทธิ์ของเขาได้สมหมาย ซึ่งถ้าหากการต้านทานนั้นสำเร็จ ฝ่ายโน้นก็แพ้แต่ต้นมือ, ถ้าต้านทานไม่สำเร็จ ก็ต้องหาอุบายกวาดล้างอำนาจฤทธิ์ในเมื่อฝ่ายหนึ่งได้ส่งมาแล้ว ซึ่งถ้ายังทำไม่ได้อีก ตนก็ตกเป็นฝ่ายแพ้. ฤทธิ์ของผู้ที่มีดวงใจบริสุทธิ์เป็นอริยบุคคล ย่อมมีกำลังสูง และหนักแน่นยั่งยืนกว่าของฝ่ายที่ยังเต็มไปด้วยกิเลสเป็นธรรมดา, เพราะเหตุว่าจิตของผู้มีกิเลส ถูกกิเลสตัดทอนเสียตอนหนึ่งแล้ว ยังอาจที่จะง่อนแง่นคลอนแคลนได้ ในเมื่ออิฏฐารมณ์หรืออนิฏฐารมณ์มากระทบในขณะที่ต่อสู้กัน

นั้นอีก. ประการหนึ่งผู้ไม่มีกิเลสย่อมไม่ทำเพราะเห็นแก่ตัวจึงมีกำลังปีติปราโมทย์ความเชื่อและอื่น ๆ ซึ่งเป็นดุจเสบียงอาหารของฤทธิ์มากกว่า ย่อมได้เปรียบในข้อนี้.

ในรายที่ไม่มีการต่อสู้กัน เป็นเพียงการทรมานผู้ที่มีกำลังใจอ่อนกว่าแต่มีมานะหรือความกระด้างเพราะเหตุบางอย่าง ย่อมเป็นการง่ายกว่าชนิดที่ต่อสู้กัน. คนธรรมดา สตรี เด็ก ๆ เพียงแต่อำนาจสกดจิตชั้นต่ำ ๆ ซึ่งยังมีเหลือออกมาถึงสมัยปัจจุบันนี้บ้าง ก็อาจที่จะเป็นอำนาจงำให้ตกอยู่ใต้อำนาจของผู้แสดงนั้นได้เสียแล้ว แม้ว่าสมัยนี้จะเป็นสมัยที่ไม่ค่อยมีใครเชื่อในเรื่องนี้ และทั้งผู้ฝึกก็มิได้เป็น "นัก" ในเรื่องนี้อย่างเอาจริงเอาจัง. ก็ในสมัยโบราณ คนทุกคนเชื่อในเรื่องฤทธิ์ และผู้ฝึกก็ฝึกอย่างเอาจริงเอาจัง เรื่องของฤทธิ์จึงเป็นเรื่องที่แนบเนียน และเป็น "เรื่องจริง" ได้อย่างเต็มที่ในสมัยนั้น. ความที่ทุกคนเชื่อก็ดี ความที่ผู้ฝึกเองก็เชื่อ และตั้งใจฝึกเป็นอย่างดีก็ดี ล้วนแต่เป็นสิ่งส่งเสริมในเรื่องฤทธิ์ ให้เป็นเรื่องจริงเรื่องจังยิ่งขึ้นไปอีก. เราอาจกล่าวได้ว่า ในยุคโบราณ ยุคหนึ่ง ความเชื่อในเรื่องนี้ มีเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์, อิทธิพลในเรื่องฤทธิ์จึงมีได้เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะมันถูกฝาถูกตัวแก่กัน. ครั้นมาบัดนี้ ทั้งความเชื่อ และการฝึกฝนมีเหลือน้อยไม่ถึงห้าเปอร์เซ็นต์ เลยกลายเป็นเรื่องเหลวไหลเสียเก้าสิบห้าเปอร์เซ็นต์, บางทีมีแต่ตัวไม่มีฝา บางทีมีฝา แต่ไม่มีตัว ต่างฝ่ายต่างก็ขี้เกียจเก็บ เลยทิ้งให้ค่อยหายสาบสูญไป. ความยั่วยวนอันเกิดจากฝีมือของนักวิทยาศาสตร์แผนปัจจุบัน กำลังมีอิทธิพลมากขึ้น ๆ ในอันที่จะกดให้จิต ของคนเราตกต่ำ อ่อนแอต่อการที่จะบังคับตัวเองให้ว่างโปร่ง เพื่อเป็นบาทฐานของฤทธิ์ได้. เมื่อว่างผู้แสดงฤทธิ์ได้ นานเข้าความเชื่อในเรื่องนี้ก็สาบสูญไป ทั้งของผู้ที่จะฝึกและผู้ที่จะดู.

บัดนี้ จะย้อนกลับไปหาเรื่องของการฝึก เพื่อให้เข้าใจในเรื่องนี้ดีขึ้น (มิใช่เพื่อรื้อฟื้นขึ้นฝึกกัน). ผู้ที่จะฝึกในเรื่องฤทธิ์ ต้องเป็นผู้ที่มีใจเป็นสมาธิง่ายกว่าคนธรรมดา, เพราะเรื่องนี้มิใช่เป็นสาธารณะสำหรับคนทั่วไป. แม้ผู้ที่เชื่อและตั้งใจฝึกจริง ๆ ถึงฝึกสมาธิได้แล้ว ท่านยังกล่าวว่าร้อยคนพันคนจึงจะมีสักคนหนึ่ง ที่จะเขยิบตัวเองขึ้นไปจนถึงกับแสดงฤทธิ์ได้. การปฏิบัติเพื่อรู้อริยสัจจ์หลุดพ้นไปจากทุกข์เสียอีกที่เป็นสาธารณะกว่า ! คนบางประเภทหลุดพ้นจากทุกข์ได้ด้วยเหตุผลที่แวดล้อมเหมาะสม จูงความคิดให้ตกไปในแนวแห่งความเบื่อหน่ายและปล่อยวางได้ โดยไม่ต้องเกี่ยวกับการฝึกสมาธิเลย; จึงกล่าวย้ำเพื่อกันความสงสัยได้อีกครั้งหนึ่ง สำหรับคนธรรมดาเรา ๆ การฝึกเพื่อพระนิพพาน เป็นของง่ายกว่าที่

จะฝึกในเรื่องฤทธิ์ให้ได้ถึงที่สุด, ยิ่งถ้าจะฝึกเพื่อทั้งฤทธิ์ และพระนิพพานทั้งสองอย่างด้วยแล้วก็ยิ่งยากมากขึ้นไปอีก ในหมู่พระอรหันต์ ก็ยังมีแบ่งกันว่า ประเภทสุกขวิปัสสก และประเภทอภิญญา, คือแสดงฤทธิ์ไม่ได้ และแสดงได้.

ผู้ฝึกสมาธิเพื่อมรรคผลนิพพานนั้น เมื่อใจเป็นสมาธิแล้ว ก็น้อมไปสู่การคิดค้นหาความจริงของชีวิต หรือความทนทุกข์ของสัตว์ ว่ามีอยู่อย่างไร, เกิดขึ้นอย่างไร จะดับไปได้อย่างไรเป็นต้น. ส่วนผู้ที่ฝึกเพื่อฤทธิ์นั้น แทนที่จะน้อมไปเพื่อคิดค้นความจริง เขาก็น้อมสมาธินั้นไป เพื่อการสร้างมโนคติต่าง ๆ ให้ชำนาญ ซึ่งเป็นบทเรียนที่ยากมาก. เมื่อเขาสร้างภาพแห่งมโนคติได้ด้วยการบังคับจิต หรือวิญญาณของเขาได้เด็ดขาด และคล่องแคล่วแล้วก็หัดรวมกำลังส่งไปครอบงำสิ่งที่อยู่ใกล้ และขยายวงกว้างออกไปทุกที เพื่อให้ภาพแห่งมโนคตินั้น ครอบงำใจของผู้อื่นตามที่เขาต้องการ. ความยากที่สุดตกอยู่ที่ตนจักต้องดำเนินการเปลี่ยนแปลงภาพนั้น ๆ ให้เป็นไปตามเรื่องที่ต้องการดุจการฉายภาพยนตร์ลงในผืนจอแห่งวิญญาณของผู้อื่น จึงเป็นการยากกว่าการที่เจริญสมาธิเพื่อสงบนิ่งอยู่เฉย ๆ หรือคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่งแต่เรื่องเดียวโดยเฉพาะ. แต่อย่างไรก็ดี ความยากลำบากนั้น ๆ มิได้เป็นสิ่งที่อยู่นอกวิสัย เพราะเมื่อจิตได้ถูกฝึกจนถึงขีดที่เรียกว่า "กัมมนีโย" นิ่มนวลควรแก่การใช้งานทุก ๆ อย่างแล้ว, ก็ย่อมใช้ได้สมตามประสงค์.

ฤทธิ์ตามที่กล่าวไว้ในนิทเทสแห่งอภิญญาของฝ่ายพุทธศาสนานั้น ดูคล้ายกับยืมของใครมาใส่ไว้ เพื่อแสดงความสามารถของจิต อันสูงสุดประเภทนี้ให้ครบถ้วน, นอกจากไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ โดยตรงแล้วยังไม่ค่อยตรงกับอาการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงอยู่บ้างในบางคราว, ในบาลีไม่ได้แสดงวิธีฝึก ไม่ได้แสดงวี่แววว่าควรฝึก หรือจำเป็น, และไม่ค่อยปรากฏว่า พระมหาสาวกองค์ใดได้รับประโยชน์ หรือใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง, จึงนำความเข้าใจให้เกิดขึ้นว่า **ถ้าหากว่าเรื่องอภิญญาเหล่านี้ มิใช่เรื่องที่ถูกยืมของใครมาเพิ่มเติมผนวกเข้าในชั้นหลังแล้ว ก็เป็นเพียงเรื่องที่กล่าวเพื่อแสดงคุณสมบัติของจิตที่ฝึกแล้วถึงที่สุดให้ครบถ้วนเท่านั้น. ไม่ใช่เรื่องจำเป็นของพระสาวกเลย.** เมื่อเป็นเช่นนี้ การฝึกก็เป็นอันว่าต้องต่างกันด้วยไม่มากก็น้อย จากวิธีที่เขาฝึกกันในสายของฤทธิ์โดยตรง, เพราะเรื่องโน้นเป็นเรื่องของผู้ขวนขวายเพื่อเสียสละ มิใช่เรื่องของผู้ขวนขวายเพื่อ

รับเอา. ในพระบาลีกล่าวแต่เพียงว่า เมื่อจิตเป็นจตุตถฌานคล่องแคล่วดีแล้ว ก็น้อมไปเพื่ออภิญญาเช่นนั้น ๆ สำเร็จได้ด้วยอำนาจจตุตถฌานนั่นเอง, เมื่อการน้อมนั้น ๆ สำเร็จ ก็จะสามารถทำได้เช่นนั้น ๆ, ดูเหมือนว่าถ้าน้อมไปเพื่ออภิญญานั้น ๆ ไม่สำเร็จ ก็น้อมเลยไปเป็นลำดับ ๆ ข้ามไปหาการคิดค้นเรื่องอริยสัจจ์เลยทีเดียว, คล้ายกับว่ามีไว้เผื่อเลือก หรือสำหรับคนที่มีอุปนิสัยบางคน. ในบาลีบางแห่ง ไม่มีกล่าวถึงอภิญญาเลย เมื่อกล่าวถึงจตุตถฌานแล้วก็กล่าวถึงวิชชาสาม คือระลึกถึงความเป็นมาแล้วของตนในอดีต, ความวิ่งวนของหมู่สัตว์ในสังสารวัฏ, และเหตุผลเรื่องอริยสัจเป็นที่สุด. พระบาลีชนิดหลังนี้ มีมากกว่าที่กล่าวถึงอภิญญา. **และที่กล่าวถึงจตุตถฌานแล้วกล่าวอริยสัจเสียเลย ก็มีมากกว่ามาก.**

ในอรรถกถาซึ่งเป็นคำอธิบายของพระบาลีก็มิได้กล่าววิธีฝึกฤทธิ์นั้น ๆ มักแก้ในทางศัพท์. ทางข้อธรรมะแท้ ๆ หรือมิฉะนั้นก็ทางนิยายเลยไป, แต่ได้ทำให้ค้นดูเอาจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพราะผู้ร้อยกรองอรรถกถา กับผู้แต่งวิสุทธิมรรค เป็นคนเดียวกัน, หรือวิสุทธิมรรค มีอยู่แล้วก่อนการแต่งอรรถกถานั้น ๆ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีเรื่องการฝึกฤทธิ์อย่างพิศดาร จนกล่าวได้ว่าไม่มีคัมภีร์ใดมีพิศดารเท่า ในวงของคัมภีร์ฝ่ายพุทธศาสนาด้วยกัน. เพราะความพิศดารนั่นเอง จำเป็นที่ข้าพเจ้าจะต้องขอร้องให้ท่านพลิกดู ในหนังสือชื่อนั้นด้วยตนเอง ด้วยว่าเหลือที่จะนำมาบรรยายให้พิศดารในที่นี้ได้. เมื่อกล่าวแต่หลักย่อ ๆ ก็คือ ขั้นแรก ท่านสอนให้หาความชำนาญจริง ๆ ในการเพ่งสีต่าง ๆ และวัตถุ เช่น ดิน น้ำ ไฟ ลม จนติดตาติดใจ เพื่อสะดวกในการสร้างภาพแห่งมโนคติในขั้นต่อไป อันเรียกว่า เพ่งกสิณ ซึ่งเป็นสิ่งมีมาแต่ก่อนพุทธกาล มิใช่สมบัติของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ, ผู้เพ่งต่อฤทธิ์ต้องหนักไปในการฝึกกสิณเท่ากับผู้เพ่งต่อพระนิพพาน หนักไปในการฝึกแห่งอานาปานสติ และกายคตาสติเป็นต้น. ดิน น้ำ ไฟ ลม คือส่วนผสมของสิ่งต่าง ๆ ในโลก หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็ว่า โลกเท่าที่ปรากฏแก่ความรู้สึกของคนทั่วไป ก็คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม นั่นเอง เมื่อสิ่งเหล่านี้ติดตาและติดใจจนคล่องแคล่ว พวกโยคีนั้นก็อาจสร้างมโนคติภาพ อันเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ได้ทั่วไปทุกอย่าง กสิณ จึงจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ศึกษาในฝ่ายฤทธิ์. สีขาว สีเขียว และสีต่าง ๆ ก็ทำนองเดียวกัน เป็นสีของสิ่งทั้งหลายบรรดามีในโลกนี้. การฝึกอุทธุมาตกอสุภ คือการเพ่งจำซากศพที่ตายได้สี่ห้าวัน กำลังขึ้นพองเขียว จนติดตา และขยายสัดส่วนให้ใหญ่เล็ก ทำ

นองย่อและขยายสเกลอยู่ไปมา ตลอดจนให้ลุกเดินเคลื่อนไหวได้ต่าง ๆ จนติดตาติดใจ ชำนาญทุกประการเช่นนี้ ช่วยให้ประสาทของผู้นั้นเข้มแข็งต่อความกลัว, จนมีใจไม่หวั่นไหว ได้จริงในที่ทั้งปวง, ทั้งช่วยส่งเสริมในการสร้างมโนคติในเรื่องกลิ่นเป็นต้น ได้เป็นพิเศษ. รวมความว่าในขั้นแรก ต้องฝึกการอดทน, การบังคับใจของตนให้อยู่มือจริง ๆ. การชำนาญสร้างภาพด้วยใจอย่างเดียว, ตลอดถึงความกล้าหาญ ความบึกบึน หนักแน่นของประสาททั้งสิ้น.

เมื่อชำนาญในขั้นนี้แล้ว จึงฝึกการส่งภาพทางใจ หรือที่เรียกว่าอธิษฐานจิต เพื่อความเป็นเช่นนี้เช่นนั้น ครอบงำผู้อื่น. ถ้าหากมีความชำนาญและกล้าแข็งพอ อาจที่จะบันดาลให้คนทั้งชมพูทวีปรู้สึก หรือเห็นเป็นอันเดียวกันหมด ว่า ภูเขาหิมาลัยซึ่งเคยอยู่ทางทิศเหนือนั้น บัดนี้ได้ขยับเลื่อนลงมาอยู่ทางทิศใต้ หรือกลางมหาสมุทรอินเดียเสียแล้ว เป็นต้นได้. แต่เพราะความที่อำนาจใจนั้น ๆ ไม่พอ จึงเท่าที่เคยปรากฏกันมาแล้ว มีเพียงในวงคนหมู่หนึ่ง หรือชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น สมตามที่ชื่อของมัน คือคำว่าฤทธิ์ ซึ่งแปลว่าเครื่องมือช่วยแก้อุปสรรคให้สำเร็จกระทันหันทันอกทันใจคราวหนึ่งเท่านั้น เพราะว่าแม้หากพระโยคีองค์ใด เคลื่อนภูเขาหิมาลัยได้ด้วยอำนาจฤทธิ์ เมื่อท่านคลายฤทธิ์ หรือตายเสีย ภูเขาหิมาลัยก็จะวิ่งกลับสู่ที่เดิมเท่านั้นเอง. นักโทษที่มีฤทธิ์ อาจบันดาลให้เขาเห็นตนเหาะลอยอยู่ในอากาศได้ แต่ย่อมไม่อาจที่จะทำลายเครื่องจองจำนั้นได้ ถ้าหากมันเป็นเครื่องมือที่แน่นหนาแข็งแรงพอ. แต่นักโทษผู้นั้นมีทางที่จะใช้ฤทธิ์นั้นให้เป็นประโยชน์แก่ตน, หรือมีโอกาสใช้อุบายอันใด อันหนึ่ง. หรือเขาสั่งปล่อยเพราะกลัวอภินิหารของตน.

เมื่อตนคล่องแคล่วในการอธิษฐานจิต แผ่มโนคติภาพไปครอบงำสัตว์อื่นได้เช่นนี้ ก็เป็นผู้มีฤทธิ์ แต่จะมากหรือน้อย ย่อมแล้วแต่ความสามารถของตน.

เมื่อมาถึงตรงนี้ ก่อนแต่จะจบควรย้อนกลับไปพิจารณาถึงเรื่องฤทธิ์นี้กันมาใหม่ตั้งแต่ต้นอีกสักเล็กน้อย, แต่พิจารณากันในแง่แห่งประวัติศาสตร์ของวิชาประเภทนี้, วิชาเรื่องนี้ผุดตัวมันเองขึ้นมาได้ด้วยความอยากรู้และอยากเข้าถึงอำนาจบางอย่างซึ่งอยู่เหนือคนธรรมดา. มันเป็นความอยากที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญของคนบางพวก ที่อุตริเชื่อว่าจิตนี้แปลกประหลาดมาก น่าจะมีคุณสมบัติพิเศษบางอย่าง ซึ่งเมื่อผู้ใดอุตส่าห์ฝึกฝนจนรู้เท่าถึงแล้ว อาจเอาชนะคนที่รู้ไม่

ถึงได้เป็นอันมาก. ความคิดนี้เป็นเหตุให้ยอมพลีเวลาตลอดทั้งชีวิตเพื่อการค้นคว้าทดลองอัน เรียกกันว่า บำเพ็ญตบะ. ในยุคที่คนเราถือพระเป็นเจ้าย่อมหวังความช่วยเหลือของพระเป็นเจ้าเต็มที่, ด้วยอำนาจสมาธิที่มีต่อสิ่งที่เขาเชื่อว่าเป็นพระเจ้านั่นเอง ที่ได้เป็นบาทฐานให้เขาพบวี่แววของฤทธิ์ในครั้งแรกสักเล็กน้อย และเป็นเงื่อนให้คนชั้นหลังดำเนินตาม หลายสิบชั่วอายุคนเข้า คนที่ตั้งใจจริงเหล่านั้น ก็ได้พบแปลกขึ้นเป็นอันมาก จนปะติดปะต่อเข้าเป็นหลักเป็นเกณฑ์สำหรับสั่งสอนกัน. เมื่อวิชานี้ถูกแพร่ข่าวรู้มาถึงคนในบ้านในเมือง ก็จูงใจพวกชายหนุ่มนักรบ หรือกษัตริย์ให้ออกไปขอศึกษาจากพระโยคีนั้นถึงในป่า มีเรื่องเหลือเป็นนิยายอยู่ตามที่หนังตะลุงมักเล่นกันโดยมาก. คนป่าหรือยักษ์บางคน ก็มีความรู้ความสามารถในเรื่องนี้เท่าหรือมากกว่าคนบ้าน หรือมนุษย์ถึงกับรบกัน และผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ. พวกเทวดา หรือพวกที่เอาแต่เล่นสนุก ไม่ปรากฏว่ามีฤทธิ์ เพราะสมาธิไม่ค่อยดีกระมัง. ในตอนแรก ๆ ผู้มีฤทธิ์นั้นค้นคว้ากันเพียงขั้นที่สำเร็จสมความต้องการ ไม่ได้ค้นถึงเหตุผลของฤทธิ์ ไม่เป็นนักปรัชญาหรือทฤษฎีในเรื่องนี้ แต่เป็นเพียงนักปฏิบัติการตามที่สั่งสอนสืบ ๆ กันมา ขณะเมื่อในอินเดียกำลังรุ่งเรืองด้วยวิชาประเภทนี้ ทางฝ่ายยุโรปไม่มีความรู้ในเรื่องนี้เลย, เมื่อทางอินเดียเสื่อมลง ทางยุโรปได้รับเพียงกระเซ็นกระสายเล็กน้อย ไม่พอที่จะรุ่งเรืองด้วยจิตวิทยาประเภทนี้ อย่างอินเดียได้ มีแต่ฤทธิ์ของซาตานหรือมารเพียงเล็กน้อยซึ่งไม่มีพิษสงอะไรนักและเป็นเรื่องทางศาสนามากกว่า.

เมื่อวิชานี้ ได้เสื่อมลงในอินเดียแล้วในทางปฏิบัติการ แต่ในทางนิยาย ยังมีเหลืออยู่ ไม่สาบสูญ และยิ่งกว่านั้น ที่แน่นอนที่สุด **คือได้ถูกคนชั้นหลังต่อเติมเสริมความให้วิจิตรยิ่งขึ้นไป จนคนชั้นหลังในบัดนี้ ปอกเปลือกตั้งหลายชั้นแล้ว ก็ยังไม่ถึงเหยื่อในได้เลย.** ความเดาทำให้ขยายความจริงให้เขื่อง จนฤทธิ์ซึ่งเป็นเพียงวิชาสำหรับใช้แก้อุปสรรคกระทันหัน เล่นตลกกับคนที่รู้ไม่ถึง กลับกลายเป็นเรื่องจริงแท้ ๆ ไป ดุจเดียวกับเรื่องทางวัตถุอื่น ๆ, คนในชั้นหลังเป็นอันมากเชื่อว่าอะไรทุก ๆ อย่างจริงตามนั้น ทั้งที่ตนตอบไม่ได้ว่า **ถ้าจริงเช่นนั้น ทำไมเวลาปกติผู้มีฤทธิ์ยังต้องเดินไปไหนมาไหน ไม่เหาะเหมือนคราวที่แสดงฤทธิ์แข่งขัน, ทำไมต้องทำนาทำสวน หรือออกบิณฑบาตขอทาน, ไม่บันดาลเอาด้วยฤทธิ์เป็นต้น,** ฤทธิ์ที่เคยเป็นเพียงการลองดีกันด้วยกำลังจิต ก็

กลายเป็นเรื่องทางวัตถุหนักขึ้น จนคนบางคนในชั้นหลังหวังจะมีฤทธิ์ เพื่อให้หาเหยื่อให้แก่ตนตามกิเลสของตน ผลที่ได้รับในที่สุด ก็คือการวิกลจริต !

สรุปความสั้น ๆ ที่สุดในเรื่องฤทธิ์ที่ได้กล่าวมาอย่างยืดยาวนี้ ก็คือว่าฤทธิ์เป็นเพียงคุณสมบัติพิเศษส่วนหนึ่งของจิต เท่านั้น เรื่องของจิตอันนี้เป็นพวกนามธรรมจะให้สำเร็จผลเป็นวัตถุไม่ได้ เช่นเดียวกับวัตถุ ในความฝัน มันจะเป็นวัตถุอยู่ก็ชั่วเวลาที่เรายังไม่ตื่นจากฝันเท่านั้น. ของที่นฤมิตขึ้นด้วยอำนาจ ฤทธิ์ สำเร็จประโยชน์ชั่วเวลาที่คนเหล่านั้นยังตกอยู่ใต้อำนาจจิต ที่เป็นตัวออกฤทธิ์ เพราะว่า **สิ่งทั้งหลายที่เราเรียกกันว่าโลกนี้ก็ตาม ถ้ามีอะไรมาดลบันดาลให้จิตของเราทุกคนวิปริตเป็นอย่างอื่นไป โลกนี้ก็จะปรากฏแก่เราอย่างอื่นไปทันทีดุจกัน.** สิ่งทั้งหลายสำเร็จอยู่ที่ใจ, รูปเสียงกลิ่นรสทั้งหมด มีคุณสมบัติขึ้นมาได้ ก็เพราะเรามีสิ่งที่เรียกกันว่า ใจ, ถ้าไม่มีใจโลกนี้ก็พลอยไม่มีไปด้วย. รวมความสั้น ๆ ได้ว่า สิ่งทั้งหลายสำเร็จมาจากใจ ใจสร้างขึ้น ใจเป็นประธานหรือหัวหน้าแต่ผู้เดียว. เพราะฉะนั้นถ้ามีอะไรก็ตาม มาดลบันดาลให้ใจเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไป สิ่งทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยใจก็ต้องเปลี่ยนตามไปด้วย. ถ้าอำนาจดลบันดาลนั้น เป็นของชั่วขณะสิ่งนั้นก็แปรปรวนชั่วขณะด้วย.

ในโลกนี้ไม่มีอะไรเที่ยงอยู่แล้ว, เราจะสร้างฤทธิ์เพื่อเอาชนะสิ่งที่ไม่เที่ยงนั้นน่าจะไม่ได้รับผลที่น่าชื่นใจ, เพราะฉะนั้นพระอริยบุคคลทั้งหลายแทนที่จะใช้เวลาไปค้นคว้าในเรื่องฤทธิ์ ท่านจึงใช้ชีวิตที่เป็นของน้อยนิดเดียวนี้ค้นคว้าหาสิ่งที่เที่ยงและเป็นสุขคือพระนิพพาน. แม้ว่าเรื่องฤทธิ์และพระนิพพาน ต่างก็เป็นวิทยาส่วนจิตด้วยกันก็จริง แต่แตกต่างกันลิบด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าอุบัติขึ้นในอินเดีย พระองค์ทรงบัญญัติบาทฐานของฤทธิ์ว่ามีอยู่สี่อย่างคือ ความพอใจ. ความเพียร, ความฝักใฝ่, และความคิดค้น, เรียกว่า อิทธิบาท, เมื่อทำได้ ผลที่ได้รับคือมรรคผลนิพพาน, เพราะคำว่าฤทธิ์ของพระองค์จำกัดความเฉพาะเครื่องมือให้สำเร็จ หรือลุถึงพระนิพพานเท่านั้น. ฤทธิ์ซึ่งเคยให้ผลเป็นของตบตา และชั่วคราว ก็ได้เปลี่ยนมาเป็นสิ่งซึ่งให้ผลอันมีค่าสูงสุด และแน่นอน ด้วยประการฉะนี้.

พุทธทาสภิกขุ

๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๘๐.

พระพุทธคุณ

ที่จารึกรอยอยู่ในประวัติศาสตร์

เรื่องเป็นที่ระลึกในวันวิสาขบูชา ของพุทธทาสภิกขุ

ในสมัยวิสาขบูชา พุทธบริษัทย่อมรำลึกถึงพระพุทธคุณเป็นพิเศษ. ในที่นี้จะได้ชักชวน เพื่อพุทธบริษัทให้คุ้ยค้นหาพระคุณนั้น ๆ อันเร้นลับอยู่ในประวัติศาสตร์ ซึ่งมีอยู่อย่างน่าอัศจรรย์ และไม่น้อย. หวังว่าถ้าได้ตั้งใจพิจารณา คงจะพบมากพอที่จะทำให้มีความเชื่อความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคมากยิ่งขึ้นกว่าที่แล้วมา และเหมาะสมกับโอกาส ในวันเช่นวันวิสาขบูชาวันนี้

การจะค้นหาให้พบรอยแห่งพระพุทธคุณ อันจารึกติดอยู่ในสากลประวัติศาสตร์นั้น เราจะต้องมองให้พบการปฏิวัติ อันเกิดขึ้นแก่โลกเนื่องจากมีพระองค์เป็นมูลเหตุโดยเฉพาะ ว่ามีอยู่อย่างไรเสียก่อน !

พระคุณของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอันมีอยู่เหนือปวงสัตว์ ในสากลโลกนั้น คือความที่พระองค์ทรงประสาสน์ความสวัสดีมิ่งมงคลไว้แก่สัตว์โลก, ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมด้วยอำนาจการปฏิวัติที่พระองค์ทรงบันดาลให้เป็นไปในโลก, โดยทรงพระเจตนาก็ตาม ไร้เจตนาก็ตาม. ความสวัสดีที่เกิดขึ้นโดยตรงนั้น ได้แก่สุขสวัสดิ์ อันเกิดจากการสดับธรรมเทศนาของพระองค์แล้วประพฤติตามโดยควรแก่ธรรม. และที่เป็นโดยอ้อมนั้น คือผลอย่างอื่นอันเกิดขึ้นสืบต่อมาจากการที่มีผู้พึ่งธรรม แล้วประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างแก่โลก ดึงดูดให้ผู้นิยมธรรมอีกต่อหนึ่ง หรือแม้ที่สุดแต่การที่เมื่อบุคคลมากลายเป็นผู้มีความสุขไปเสียมากขึ้น ความชั่วและคนชั่วก็น้อยลงไป คนทั้งโลกก็พลอยสุขเพราะเหตุนั้น. และข้อที่ว่าทรงบันดาลให้การปฏิวัติเกิดมี และเป็นไปในโลกนั้น ได้แก่การปฏิวัติของประวัติศาสตร์โลกทั้งในทางสมาคม และทางศาสนา. สำหรับการปฏิวัติของประวัติศาสตร์นั้น เป็นการปฏิวัติที่ไร้เจตนา; เพราะพระองค์ทรงทำหน้าที่ของพระองค์ตามธรรมดาพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งเท่านั้น แต่การปฏิวัติก็เกิดขึ้นแก่ประวัติศาสตร์เอง.

โดยนัยนี้ เราจะพบว่ามีพระคุณของพระองค์จารึกรอยปรากฏอยู่ในการปฏิวัติทั้งสาม คือ ปฏิวัติของประวัติศาสตร์เอง, ปฏิวัติทางสังคม และปฏิวัติทางศาสนา ซึ่งมีการปฏิวัติทั้งทางฝ่ายทฤษฎี และฝ่ายปฏิบัติการ.

ก. การปฏิวัติที่เกิดขึ้นแก่ประวัติศาสตร์

โลกหมุนลอยไปตามกระแสของความอยากของตัวเอง และหมุนไปสู่ความแตกดับด้วยอำนาจกิเลสของสัตว์โลกนั้นเอง, ได้ก่อการอันร้ายกาจขึ้นทำลายกันเอง หรือเป็นการทำลายโลก ในเมื่อวอดวายกันหมด, แล้วเกิดขึ้นมาใหม่สำหรับเป็นเช่นนั้นอีก. แต่ธรรมนั้นหยุด หรือไม่ลอยไปตามกระแสหรือเรียกอีกอย่างหนึ่ง ก็คือขวางกระแส กั้นไม่ให้โลกไหลไปตามกระแสของตัวเอง แต่ให้ทวนกระแสไหลไปตามแนวธรรม. ธรรมเป็นเครื่องคุ้มครองโลก หรือกีดกั้นไม่ให้ โลกหมุนไปสู่ความแตกดับเร็วเกินไปจึงเป็นเหมือนลูกตุ้มที่ถ่วงโลกไว้ ให้มีชีวิตอยู่ยืนนานกว่าที่จะปล่อยให้หมุนจี๋ไปตามอำนาจตัวมันเอง. ธรรมนั้น ไม่มีใครตั้งขึ้น เป็นของมีอยู่เอง เป็นแต่มีผู้ค้นพบ, และเป็นความจริงอันเด็ดขาดอยู่ในตัว. สิ่งใดที่ตั้งขึ้น สิ่งนั้นหาใช่ธรรมในที่นี้ไม่และไม่มีความจริงในตัว เพราะถูกตั้งขึ้นได้ และมีคนตั้งขึ้น. **ธรรมที่แท้จริงใครตั้งไม่ได้ แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงตั้งขึ้นไม่ได้ เป็นแต่ทรงค้นพบด้วยอำนาจพระปัญญา แล้วทรงนำมาสอนสัตว์.** คนเราเกิดมาในท่ามกลางอวิชชาจึงไม่มีความรู้หรือมีแต่ความรู้ ที่ผิด ซึ่งมีผลเท่ากับความไม่รู้ หรือบางอย่างจะให้โทษยิ่งกว่าความไม่รู้ไปเสียอีก ; ธรรมหรือกฎความจริงที่มีอยู่เองแล้ว จึงไม่ปรากฏต่อเรา เราทราบข้อนี้ได้ตรงที่เราทำผิดกฎความจริงของธรรมชาติ, และเราทราบว่าเราทำผิดได้ ตรงที่เรากำลังไม่ได้รับความสุขชนิดที่เรามีความพออกพอใจ อยู่เสมอได้. เรายังไม่ได้ความอยู่หรือความมีความเป็นที่ถูกใจตรงความประสงค์ของเราทุก ๆ อย่าง และแล้วเราก็ไม่ทราบว่ามันเป็นเพราะเหตุไร นั่นแหละคือข้อที่ว่า แม้ความจริงมีอยู่ เราก็หาทราบไม่จนกว่าเราจะมีปัญญาเสียก่อน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงค้นพบความจริงด้วยพระปัญญาของพระองค์เองก่อนแล้วสอนให้เรารู้หรือเข้าใจความจริงอันนั้นตามพระองค์ได้ง่ายขึ้น จนสามารถดำรงใจให้ตั้งอยู่ได้ในสภาพที่ไม่มีความทุกข์อันใดมารบกวนได้และเรามีแต่ความพอใจในชีวิตของเราอย่างชุ่มชื่นเยือกเย็นอยู่เสมอ. โลกกำลังกระหายต่อความพ้นทุกข์อยู่แล้ว ฉะนั้น พอพระองค์ทรงอุบัติ

ขึ้นสั่งสอนธรรมแม้ไม่ต้องร้องเชื้อเชิญ สัตว์ที่มีปัญญาก็ยินดีและพร้อมอยู่เสมอที่จะรับเอาธรรมจากพระองค์ในส่วนหลักวิชา และนำไปประพฤติจนบังเกิดผลในทางใจ สมตามที่ตนหวังคือ สภาพที่ใจไม่มีความทุกข์อีกต่อไป. เมื่อเกิดมีคนที่สามารถรับเอาธรรมชนิดนี้ และเกิดมีมากขึ้นด้วยการสั่งสอนกันสืบมา ธรรมก็เป็นสิ่งที่ปรากฏแก่ดวงใจของสัตว์โลกมากขึ้น. เมื่อมีมากขึ้น ก็มีอิทธิพลในการที่จะจูงสัตว์โลกไปในแนวของธรรมมากขึ้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือเป็นลูกตุ้ม ที่ถ่วงโลกให้หมุนไปหาความล่มจมช้าเข้านั่นเอง, แม้ว่าผู้ที่รู้ธรรมโดยตรงนั้น จะมีความสุขของตนเองอย่างเต็มเปี่ยมไปผู้หนึ่งเป็นส่วนตัวแล้วก็ยังมีอิทธิพลที่จะดึงดูดน้ำใจผู้อื่นอีกจำนวนมากให้ดำเนินตาม จึงเกิดเป็นลูกตุ้มถ่วงขึ้นได้ด้วยอาการอย่างนี้. ธรรมิกบุคคลในโลก เปรียบเหมือนผู้จะออกคะแนนเสียงเป็นฝ่ายค้านอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งออกความคิดอย่างหลับตาปล่อยโลกให้เป็นไปในทางล่มจม และเดือดร้อนโดยไม่รู้สึก. ฉะนั้นถ้าธรรมิกบุคคลยิ่งมีมากขึ้นเมื่อใด ลูกตุ้มที่ถ่วงก็ยิ่งหนัก และถ่วงได้มากขึ้นเพียงนั้น. ในบัดนี้ประมาณกันว่ามีพุทธบริษัทในโลกไม่น้อยกว่า **หนึ่งในสาม** ของพลโลกทั้งหมด. จำนวนคนเหล่านี้ย่อมเป็นส่วนที่ถ่วงให้โลกหมุนไปหาการลุกเป็นไฟช้าเข้าตามส่วน. ในระหว่างที่ยังไม่ลุกนี้ เพราะมีความถ่วงให้ช้าอยู่มีคนอื่นอีกเป็นจำนวนมากหรือทั้งโลก พลอยได้รับความผาสุกไปด้วย จึงกลายเป็นการอำนวยสุขให้แก่โลกทั้งสิ้นไปในตัว ซึ่งควรที่สัตว์ทุกถ้วนหน้าจะพึงรำลึกถึงหิตคุณอันนี้ของพระพุทธเจ้า. และการที่โลกหมุนไปหาความล่มจมช้าเข้านี่เองชื่อว่า **เกิดการปฏิวัติขึ้นในตัวประวัติศาสตร์เองโดยไม่รู้สึก**, ซึ่งถ้ามิฉะนั้นโลกจะต้องดำเนินหรือมีฉากในทางประวัติศาสตร์เป็นอย่างอื่นไปแล้ว ถ้าเราจะปล่อยให้มันเป็นไปตามอำนาจกิเลสตัณหาของโลกล้วน ๆ โดยไม่มีธรรมเข้าคุ้มครอง หรือแทรกแซง.

ข. การปฏิวัติที่เกิดขึ้นแก่สังคมมนุษย์

อินเดียในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้นนั้น มี **การถือชั้นวรรณะ**. ตามลัทธิพราหมณ์ แบ่งคนออกเป็น ๔ พวก คือ กษัตริย์, พราหมณ์พลเมืองธรรมดาที่เรียกว่าไวศยะ, และพวกทาษหรือที่เรียกว่าศูทร รวมทั้งพวกที่ต่ำกว่า เช่นพวกจัณฑาลด้วย. สามพวกแรกเป็นพวกสูง และสูงกว่ากันอยู่ตามลำดับ ส่วนพวกหลังนั้น ตามลัทธินั้นคล้ายกับไม่รับรองว่าเป็นมนุษย์. เขาไม่ยอมให้พวกศูทรเข้าโบสถ์ ไม่ยอมให้ได้เรียนหรือได้ฟังพระเวท ไม่ร่วมบ่อน้ำ ไม่ร่วมหนทาง. และถ้าบังเอิญว่า พวกศูทรผ่านมาพบเข้ากับพวกชั้นสูง

เขาปรับให้เป็นความผิดของพวกศูทรนั้นเอง และได้รับโทษซึ่งทารุณ. เขาถือว่า พวกกษัตริย์สร้างขึ้นจากแขนของพรหม พวกพราหมณ์สร้างขึ้นจากปาก พวกไวศยะสร้างขึ้นจากกะเพาะ และพวกศูทรถูกสร้างขึ้นจากเท้าของพรหมดังนี้. พวกศูทรจำนวนล้าน ต้องกลายเป็นพวกที่อิดหนาระอาใจของผู้อื่น คล้ายกับว่าของเน่าที่ไปปนอยู่ในท่ามกลางกองดอกไม้อันมีกลิ่นหอม. การสมาคมจึงเจือไปด้วยการถือตัว การเกียดกัน และการสบประมาทอย่างรุนแรง มีภาวะที่น่าอนาถใจแทรกแซงอยู่ทั่วไป เพราะว่าแม้ว่าพวกวรรณะสูงจะรังเกียจและเหยียดหยามทำทารุณต่อวรรณะต่ำอยู่เพียงใดก็ยังต้องติดต่อกับพวกทาษเหล่านั้นอยู่นั่นเอง. ภาพแห่งความทารุณจึงคงมีอยู่ทั่วไปในวงการสมาคม ซึ่งเป็นเหมือนกับสีดำอันป้ายอยู่เป็นแห่ง ๆ ในพื้นที่ขาวหรือเหลือง ฉันใดก็ฉันนั้น. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้น พระองค์ทรงสั่งสอนว่า คนเราจะเป็นพราหมณ์ เพราะเหตุสักว่าบิดามารดาเป็นพราหมณ์หาได้ไม่ แต่จะเป็นพราหมณ์ได้ก็ด้วยการประพฤติตนตามแนวธรรมคือประพฤติดี. และในการประพฤติดีนั้น ทำได้ทุกคนไม่จำกัดว่าจะเป็นวรรณะไหน. ในการประพฤติธรรม ไม่มีกษัตริย์ ไม่มีพราหมณ์ ไม่มีไวศยะและไม่มีศูทร, เพราะฉะนั้น คนเราจะเป็นอะไรก็ได้ทั้งนั้น แล้วแต่การประพฤติของเขานั่นเอง. การเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ ด้วยเหตุสืบจากบิดามารดานั้นไม่ช่วยได้ เพราะว่าแม้จะมีกำเนิดจากบิดามารดาที่เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ ไวศยะ หรือศูทรก็ตาม เมื่อประพฤติผิดธรรมแล้ว ย่อมจมลงไปในนรกเหมือนกัน โดยไม่แตกต่างกันและไม่มีข้อยกเว้นให้แก่ใครเป็นพิเศษ. ถ้าประพฤติถูกธรรม ก็จะได้ไปสู่สุคติ และเป็นสุขเสมอกัน โดยทำนองเดียวกัน ดังนี้. ครั้นมีคนนับถือและทำตามคำสั่งสอนของพระองค์มากขึ้น จนกระทั่งถึงพวกราชาและมหาราชา พวกศูทรก็ค่อยมีโอกาสได้หายใจด้วยอากาศที่บริสุทธิ์ สดใสเยือกเย็น ปราศจากลมอันทารุณได้มากขึ้น. ฉากของมนุษย์ในด้านการสมาคมก็เปลี่ยนไปโดยควรแก่เหตุ. ภาพทารุณที่เคยปรากฏในวงการสมาคมระหว่างวรรณะทั้งสี่ ก็ค่อยจางหายไปพื้นสีขาวในดวงใจของมนุษย์เหล่านั้น ก็มีสีขาวอันสม่ำเสมอมากขึ้นมีจุดหรือทางดำน้อยลง.

อีกอย่างหนึ่ง **สตรี** ในกาลก่อนเป็นสิ่งที่เคยถือกันว่าเป็น ทรัพย์สมบัติชนิดหนึ่ง ในตอนแรกก็เป็นทรัพย์ของบิดามารดา ที่เลี้ยงไว้สำหรับขายให้แก่บุรุษในตระกูลที่จะมาขอซื้อเอาไป. ครั้นผู้ที่เป็นสามีซื้อเอาไปแล้วก็ถือเสมือนหนึ่งทรัพย์หรือสัตว์เลี้ยงชนิดหนึ่ง ปราศ

จากสิทธิ์และเสียงใด ๆ เพราะเชื่อกันว่าสตรีเป็นมนุษย์ที่ไม่มีอะไร ๆ สมบูรณ์เหมือนผู้ชาย จึงไม่ให้การศึกษาแก่สตรี สตรีก็มีอันที่จะเป็นไปในทางเสื่อมเสียมากขึ้น จึงกลายเป็นธรรมเนียมถือกันว่า สตรีไม่ควรถูกยกขึ้นมาเทียมบุรุษ ทุก ๆ อย่างให้อยู่ในอำนาจของฝ่ายชายอย่างเดียว. จุดดำได้เกิดขึ้นแก่เพศที่เป็นมารดาของโลกอย่างเปื้อนไปหมด ทั้งที่บุรุษผู้ถือลัทธินั้น ก็ต้องเกิดมาจากสตรีนั่นเอง. ครั้นพระองค์ทรงอุบัติขึ้น ทรงรับรองข้อที่ว่าสตรีสามารถบรรลุมรรคผลเช่นเดียวกับบุรุษ โดยไม่มีข้อแตกแต่ง และตรัสข้อปฏิบัติสำหรับสตรีเพื่อ "เอาชนะ"[๑] ได้ทั้งโลกนี้และโลกหน้า คือความมีหน้ามีตา ในทางสมาคมหรือวงสังคมและการไปสู่สุคติสวรรค์โดยเท่าเทียมกับผู้ชาย; ให้รู้จักหน้าที่ของตัวที่จะพึงปฏิบัติต่อสามี ซึ่งก็มีหน้าที่อีกอย่างหนึ่ง อันจะพึงปฏิบัติต่อภรรยา และให้ทั้งสองฝ่ายถือเสมือนที่จะพึงกระทำตอบแก่กัน โดยเท่าเทียมกัน. การยกสถานะสตรีเช่นนี้ ปรากฏในตระกูลวงศ์ของพระองค์คือพวกศากยะมาก่อนแล้ว โดยที่ถือว่าสตรีเป็นเพศที่ควรยกย่อง ไม่ยอมยกให้ไปกับพวกที่มีเชื้อชาติต่ำกว่า แม้จะมีอำนาจ. และสตรีควรมีสิทธิ์ที่จะปฏิเสธ หรือไม่ถูกยกให้แก่บุรุษที่ไม่มีคุณสมบัติทันเทียมกัน. หรือกล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือว่าเกียรติยศของสตรี เป็นสิ่งที่จะต้องพิจารณาอยู่อย่างรอบคอบ สุขุม. ข้อนี้ ทำให้สตรีพวกศากยะก้าวออกจากประตูเรือน บวชในสำนักภิกษุณี ได้โดยปราศจากการขัดขวางของฝ่ายชาย. และธรรมของพระองค์ ซึ่งมีผู้รับถือกันมากขึ้นสืบมาในตอนหลัง ได้ช่วยยกสถานะของสตรีให้สูงขึ้นอย่างประจักษ์ มีสิทธิและโอกาสที่จะทำการกุศลและการศึกษาตามประสงค์ของตนมากขึ้นทั่ว ๆ ไป ในประเทศที่รับนับถือพุทธศาสนา.

อีกอย่างหนึ่ง อินเดียในสมัยโบราณมีธรรมเนียม **บูชายัญญ์** ด้วยเนื้อและเลือดทั้งของสัตว์และมนุษย์. โบสถ์ส่วนมากคือโรงฆ่าสัตว์ ที่แดงไปด้วยเลือดและไฟที่ส่งควันตระหลบ. ผู้มีทรัพย์และอำนาจ จัดให้พวกนักบวชประกอบการบูชายัญญ์ เพื่อไถ่ถอนบาปของตน และช่วยให้ตนมีความเจริญยิ่งขึ้นไปตามลัทธิที่เชื่อกันอยู่. พวกนักบวชเหล่านั้นช่วยทำพิธี ให้บาปของผู้เป็นเจ้าของยัญญ์นั้น ตกมารวมกันอยู่ที่ศีรษะของสัตว์ที่จะฆ่า แล้วฟันมันเสีย โดยไม่มีขณะที่มันอาจสำนึกถึงรสของความเจ็บและความตาย เอาโลหิตรองใส่ถาดมา

---

๑. ดูบาลี พลวรรค มาตุคามสังยุตต์ สูตรที่ ๕ ไตร. ล. ๑๘. น. ๓๐๖ น. และบาลีอุโปสถวรรค อัฏฐ. อํ. ไตร, ล. ๒๓ น. ๒๗๕, และอื่น ๆ.

เผาไฟสมณาคุณพระเป็นเจ้าในเบื้องบน. สัตรูย่อมตอบแทนสัตรูด้วยเลือดและชีวิต. การริษยาอาฆาตจองเวรแก้แค้น ถือกันว่าเป็นเกียรติยศ. ไม่ถือกันว่าการให้อภัยเป็นสิ่งที่ควรนิยม. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้น พระองค์ทรงสอนว่า ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตัว คนอื่นจะช่วยทำคนอื่นให้เศร้าหมองหรือบริสุทธิ์หาได้ไม่. กรรมเป็นสิ่งเด็ดขาดแน่นอนในข้อที่ว่า ทำเช่นไรต้องได้ผลเช่นนั้น และผู้ทำนั่นเองเป็นผู้รับผล ไม่มีการไถ่ถอนสับเปลี่ยนกันได้ด้วยอำนาจ หรือด้วยทรัพย์ หรือสิ่งอื่น ๆ. เวรย่อมไม่ระงับด้วยเวรแต่จะระงับเพราะความไม่ผูกเวรของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง **และการให้อภัยเป็นความกล้าหาญของนักปราชญ์** แม้พวกคนพาลจะถือกันว่า เป็นความขลาดหรืออะไรก็ตาม. สัตว์ทุกชนิด รู้จักรักชีวิตเหมือนมนุษย์และเท่ากันกับมนุษย์ และตกอยู่ในภาวะอันหนัก เพราะถูกความแก่ความเจ็บและความตายครอบงำเช่นเดียวกัน ควรที่จะเป็นเพื่อนทุกข์ยากด้วยกัน ดีกว่าที่จะล้างผลาญกัน ซึ่งเป็นการกระทำอย่างหลับตาและน่าละอายยิ่งขึ้น. ครั้นมีผู้นับถือศาสนาของพระองค์มากขึ้น ธรรมที่ทรงนำมาสั่งสอนนั้น ก็ยิ่งมีอิทธิพลในดวงใจของมนุษย์ที่เคยนิยมการฆ่าและการจองเวรมากขึ้น, ซึ่งช่วยให้เขาบรรเทาความโหดร้ายนั้นลงเสียได้ตามควรแห่งธรรมที่ได้ศึกษา. ครั้นแพร่หลายไปถึงชั้นพระราชา ก็มีกฎหมายบัญญัติห้ามการฆ่าสัตว์ และตั้งโรงพยาบาลขึ้นสำหรับสัตว์เดรัจฉาน ดังที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกแทบทั่วไปทั้งอินเดีย หรือชมพูทวีป สมตามที่พระราชาธิราชองค์นี้มีอาณาจักรอันกว้างขวาง เพราะทรงอาศัยอำนาจธรรมเป็นเครื่องปราบและขยายอาณาจักร อันปรากฏตามประวัติศาสตร์ว่า ทรงขยายอาณาเขตได้กว้างกว่ากษัตริย์องค์ใดในอินเดีย. การปฏิวัติได้เกิดขึ้นในดวงใจของประชาชน จนถึงกับทำให้โรงฆ่าสัตว์ชนิดที่หุ้มคลุมอยู่ด้วยลักษณะของโบสถ์นั้นลดจำนวนน้อยลงไป และมีโรงพยาบาลสำหรับสัตว์ที่เจ็บป่วยเกิดขึ้นแทนดังกล่าวแล้ว. นี่คือรอยแห่งพระพุทธคุณ ที่จารึกติดอยู่ในประวัติศาสตร์ของอินเดีย และประเทศใกล้เคียงเท่าที่ธรรมาณาจักรของพระเจ้าอโศกราชแผ่ไปถึง, และลากรอยของมันสืบต่อมาจนกระทั่งบัดนี้ ได้แผ่ไปในประเทศอื่นโดยกว้างขวางจนกระทั่งเกิดมีชนหมู่มากที่ถือไม่กินเนื้อสัตว์ เพราะอาศัยรัศมีธรรมของพระองค์ก็มี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือพุทธบริษัทที่ปฏิญาณตนไม่เสพเนื้อสัตว์ตลอดชีวิตหรือบางคราว. สัตว์ไม่ถูกฆ่า หรือเป็นเหตุให้ถูกฆ่าเพราะชนพวกนี้ หรือในวันที่กำหนดเป็นวันทางศาสนานั้น มีจำนวนมากมายเหลือที่จะนับได้ ซึ่งเป็นเสมือนการปิดเสียซึ่งลำธารของโลหิต อันเคยไหลนอง

ให้หยุดไหล หรือน้อยลง ซึ่งย่อมทำให้ฉากแห่งประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปอย่างยากที่จะพิจารณาเห็นได้ง่าย ๆ เพราะปฏิวัติอันนี้มีสังคมหรือสมาคมส่วนใหญ่ของมนุษย์เป็นมูลฐาน.

เมื่อย้อนมามองดูอีกครั้งหนึ่ง จะพบว่า สังคมใดหนักแน่นในพุทธธรรมแล้ว การเหยียดชั้นวรรณะของกันและกัน จะไม่มีในสมาคมนั้น ๆ, จะมีแต่ความวางตนเสมอ พร้อมเพรียงสามัคคีกันก่อกู้ภาระของประเทศชาติ. การยกสถานะของสตรี และการให้อภัยด้วยความเมตตากรุณา ย่อมหาได้ง่ายในสมาคมนั้น. มนุษยชาติส่วนใหญ่ จึงได้มีรูปทางประวัติศาสตร์แปลกไปกว่าตามที่จะปล่อยให้มันหมุนไปเอง โดยปราศจากหลักธรรมของพระองค์เข้าเกี่ยวข้อง ด้วยประการฉะนี้.

ค. การปฏิวัติทางศาสนา

จากประวัติศาสตร์ของปรัชญาทั้งหมด บรรดามีในโลกนี้ เราจะพบหลักสำคัญได้อันหนึ่งว่า **พุทธศาสนา ได้สอนสิ่งที่ใหม่ และแปลกจนถึงกับตรงกันข้ามกับหลักปรัชญานั้น ๆ ให้แก่โลก,** ซึ่งจะได้ยกมาวินิจฉัยโดยย่อ ๆ เป็นลำดับไป :–

ทฤษฎีทางปรัชญา ที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงเผยให้แก่โลก ชนิดที่ไม่มีใครเคยสอนมาก่อน ก็คือ **กฎอันว่าด้วยอนัตตา.** ไม่มีสิ่งใดที่เป็นอัตตาคือตัวตน, มติในลัทธิอื่น ย่อมสอนว่ามีอัตตา ที่เป็นตัวเรา ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ถึงแม้จะได้ปฏิเสธบางส่วน (เช่นร่างกายเป็นต้น) ว่าเป็นอนัตตามิใช่ตัวเราไปแล้วก็ตาม. ในยุคพุทธสมัย มีลัทธิที่สอนอย่างสูงที่สุดก็คือลัทธิ ที่สอนให้ศึกษาปฏิบัติ จนรู้จักตัวอาตมันหรืออัตตาที่หลุดพ้นแล้วจากโลกิยธรรมอันห่อหุ้มอยู่; อันเป็นสภาพชนิดหนึ่ง ที่ไม่รู้จักตาย หรือแม้แต่แปรผัน, คือเป็นอสังขตะ, นั่นแหละว่าเป็นตัวอาตมัน หรือตัวเราที่แท้จริง, แทนที่จะยึดถือร่างกายหรือจิตตามธรรมดาว่าเป็นตัวเรา. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงประกาศขึ้นว่า สิ่งที่เป็นอสังขตะคือไม่ตาย และไม่ผันแปร เพราะไม่มีการเกิดและไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งได้นั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง แต่มันหาใช่เป็นอาตมันหรือตัวตนของใครไม่, มันเป็นเพียง "สิ่งธรรมดา" ล้วน ๆ เช่นเดียวกับสิ่งอื่น ๆ ที่เป็นพวกสังขตะ คือรู้จักตายและแปรผัน เพราะมีเหตุปัจจัยปรุงนั้นเหมือนกัน. และข้อสำคัญนั้นอยู่ที่ว่า จิตจะได้ลุถึงศานติสุขอันแท้จริง และถึงที่สุดจริง ๆ นั้น ต้องเป็นจิตที่ปราศจากความเข้าใจ และความยึดถือว่ามีอัตตาหรือเป็นอัตตาเท่านั้น. ถ้ายังบัญญัติว่าเป็นอัตตาเพียง

บางอย่าง และยึดถือว่าเป็นอัตตาบางอย่างดังกล่าวมาแล้ว แม้สิ่งนั้นจะสูงสุดเพียงไร ก็ยังหาใช่เป็นการหลุดพ้นที่แท้จริงและถึงที่สุดของจิตไม่. เป็นอันว่า พุทธศาสนาปฏิเสธ อัตตาโดยสิ้นเชิง และประวัติศาสตร์ย่อมแสดงชัดอยู่ในตัวเองทันทีว่า ก่อนหน้านั้นโลกไม่เคยได้ยินคำว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา = "สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา" เลย. โลกเพิ่งจะมาได้ฟังเมื่อพระพุทธองค์ทรงประกาศขึ้น และได้ลุถึงภูมิธรรมขั้นใหม่กล่าวคือความปล่อยวางสิ่งทั้งปวงโดยเด็ดขาดได้เช่นนี้, จึงกล่าวได้ว่าทฤษฎีอันนี้ (คือที่ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา) มีอันเดียวเฉพาะในพุทธศาสนาเท่านั้น. ลัทธิอื่น ๆ ทั้งหมด มีจุดหมายอยู่ที่หา "อัตตาหรือชีวิตอันแท้จริง" ให้พบ; แต่พุทธศาสนาประกาศขึ้นว่า อัตตา หรือชีวิตอันแท้จริงนั้น ไม่มีเลย ! แม้ว่าอสังขตธรรมจะเป็นสิ่งไม่ผันแปร และตั้งอยู่ตลอดอนันตกาลเพียงไร มันก็หาใช่เป็นชีวิตหรือเป็นอัตตาไม่.

ตามประวัติศาสตร์แห่งธรรมปฏิบัติ เราอาจพบได้อย่างแจ่มแจ้งว่า ก่อนหน้านี้ มีแต่แนวปฏิบัติเพียงสองสายคือ พวกหนึ่งคล้อยไปตามกระแสโลก ยังเกี่ยวข้องอยู่กับกามคุณหรือหาความอร่อยทางกายพร้อมกันไปด้วย. อีกพวกหนึ่งก็ถึงกับทรมานกายให้แสบเผ็ด โดยมีหลักว่า ทรมานได้เพียงไรก็ยิ่งเป็นการปล่อยวางกาย ไม่เห็นแก่กาย และเป็นการหลุดพ้นได้เพียงนั้น ไม่เคยมีใครได้ยินหรือได้ยึดหลักว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** อันคลุกเคล้าไปด้วยปัญญาและกว้างขวางเหมาะสำหรับคนทั่วไป ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้น. ไม่มีใครเคยได้ยินคำว่า อริยสัจจ์ อันเป็นกฎแห่งเหตุผล และคนเราจะพ้นทุกข์ได้ก็ด้วยการกระทำที่ตรงตามกฎแห่งเหตุผลเท่านั้น. การอ้อนวอน การบูชายัญญ์ ไม่เป็นไปตามกฎแห่งเหตุผล.

ก่อนที่พระองค์อุบัติขึ้น ถ้ามีใครถามว่า คนเราตายแล้วเกิดอีกไหม ? ก็จะมีคนตอบต่าง ๆ กัน คือ ๑. ตอบว่า เกิดอีก, ๒. ตอบว่า ไม่เกิดอีก, ๓. ตอบว่า เกิดอีกก็มีไม่เกิดอีกก็มี. แต่คำตอบทั้ง ๓ ชนิดนี้ ผิดหลักพุทธศาสนา. ถ้ามีใครทูลถามพระองค์เช่นนี้ พระองค์ก็จะตรัสตอบมีหลักว่า **แท้ที่จริง คนเราไม่มี**, มีแต่การควบคุมเข้ากับการแยกออกและการผันแปรไปของธรรมชาติพวกหนึ่ง ซึ่งมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งและผลักไสไป. เมื่อขาดเหตุขาดปัจจัยมันก็หยุด หรือดับ. แท้จริงทุกส่วนของสิ่งที่เราเรียกว่า คนเราหรือ ตัวเรา ก็เปลี่ยนแปลงเป็นอันอื่นอยู่ทุก ๆ ปรมาณู และทุกขณะจิตอยู่เองแล้ว หาสาระที่จะเรียกว่าคนเราตรงไหนหรือเวลาไหนมิได้. หรือแม้จะหมายความเอาว่าคนเราเกิดหรือตายตรงร่างกาย

เราก็ยังกล่าวลงไปไม่ได้ว่า บางคนเกิดอีก หรือบางคนไม่เกิดอีก, คงกล่าวได้แต่เพียงว่า ย่อมแล้วแต่เหตุ, ถ้าเหตุเพื่อจะให้เกิดอีกมี มันก็เกิด, ถ้าหมด ก็ไม่เกิด. แต่อย่างไรก็ตาม การตอบเช่นนี้ยังไม่ตรงตามความจริง. เพราะตามกฎแห่งวัฏสงสารนั้น มีแต่เพียงธรรมชาติสายหนึ่ง ซึ่งไหลเชี่ยวเป็นเกลียวไปด้วยความเปลี่ยนแปลงไม่หยุดหย่อน จนกว่ามันจะหมดต้นเหตุ โดยที่ต้นเหตุของมันถูกทำลายเสีย. คำว่า เกิด–แก่–ตาย–หรืออื่น ๆ เป็นเพียง "คำสมมติ" ที่เราจับไปสวมเข้า ที่ระยะหรือตอนใดตอนหนึ่งของ "สายอันยาวยืด" สายนี้เท่านั้น. เพราะฉะนั้น การกล่าวดิ่งเด็ดขาดตายตัวลงไปว่า เกิดอีกหรือไม่เกิดอีก, บางคนเกิดบางคนไม่เกิด, อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ผิดจากความจริงซึ่งพุทธศาสนาเล็งถึง. สรุปว่า พระพุทธองค์เป็นผู้เปิดเผยหลักอันสบด้วยเหตุผล หรือที่เราเรียกกันในสมัยนี้ว่า สบหลักวิทยาศาสตร์ (Sciencetific) เป็นคนแรก, เป็นบุคคลแรกในโลกที่ประกาศว่า **สิ่งที่เราเรียกกันว่าคน หรือตัวเรานั้น เป็นเพียงส่วนหนึ่ง ๆ ของเกลียวแห่งความหมุนเวียนของสิ่ง ซึ่งเป็นเหตุผลขณะหนึ่ง ๆ.** แท้ที่จริง คนเราไม่มี มีแต่ส่วนย่อย ๆ หลายส่วน จับกลุ่มกันเข้าแล้วหมุนไป ๆ ซึ่งทั้งนี้เป็นด้วยอำนาจแห่งเหตุที่ทำให้ปรากฏดุจว่ามีตัวตนอยู่ได้. แต่ก็ชั่วขณะที่มันหมุน, หยุดหมุนก็ดับ และไม่มีตัวอะไร นอกจากความว่างจากสิ่งเหล่านี้. จึงกล่าวได้ว่า มีแต่โลกิยธรรมที่หมุนไปตามเหตุ, ปรากฏอยู่ชั่วขณะที่ยังมีเหตุ, และหมุนไป ๆ จนกว่าจะถึงที่สุดเมื่อสิ้นเหตุ เท่านั้น. ถ้าถามว่า คนตายแล้วเกิดหรือไม่ ? ก็ตอบว่า คนไม่มี, จะเอาอะไรมาตายหรือเกิด. มีแต่กลุ่มของสิ่งที่หมุนไปตามอำนาจแห่งเหตุ จนกว่าจะหมดเหตุ, ยังมีเหตุ ก็หมุนไป, หมดเหตุก็หยุดหมุน.

นอกจากนั้น ยังอาจกล่าวได้สืบไปว่า พระพุทธองค์เป็นคนแรกที่ป่าวประกาศมิให้มีการเชื่อมั่นตามตำรา, เชื่อมั่นคำครู, เชื่อลัทธิธรรมเนียมประเพณี, หรือ เชื่อด้วยการตรึกตามเหตุผล ชั่วแล่น ตามหลักที่ปรากฏอยู่ใน**กาลามสูตร**. และทรงวางหลักว่า ไม่ควรถกเถียงคัดง้างกันด้วยปัญหาทางปรัชญา ที่เป็นปัญหาโลกแตก ดังเช่นเรื่องทิฏฐิสิบ[๑] ที่เป็นปัญหาพื้นเมืองในสมัยพุทธกาล; ทรงสรุปใจความว่า **ชีวิตนี้ มิใช่เป็นปัญหาที่ต้องสะสาง, แต่เป็นเพียงสภาพความจริงชนิดหนึ่ง ที่เราจะต้องเข้าให้ถึงอย่างเดียวเท่านั้น** และก็ด้วยการ

---

๑. ดูเรื่องพิศดารจากพระพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่สอง หน้า ๑๘๓.๑๘๖.

ปฏิบัติอันเป็นภายในอย่างเดียว และอาศัยตนของตนโดยเฉพาะจึงจะเข้าถึงได้. การอ้อนวอนพระเป็นเจ้า เป็นเพียงความขลาด.

หลักคำสอนดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ คือ **ประทีปดวงใหม่** ที่พระพุทธองค์ทรงจุดขึ้นและทรงส่องให้สัตว์โลกก้าวเท้าไปสู่ความพ้นทุกข์ โดยอาการที่ผิดแปลกไปจากที่ถ้าหากว่าโลกจะมิได้รับแสงจากประทีป ดวงนี้. และโดยเหตุนี้จึงทำให้ทิวทรรศน์แห่งประวัติศาสตร์ในด้านปรัชญา หรือธรรมวิทยาได้เปลี่ยนรูปไปอย่างมากมาย. และความเปลี่ยนแปลงอันนี้ ย่อมเป็นผลเกิดมาจากการปฏิวัติทางศาสนา ซึ่งมีมูลฐานมาจากพระพุทธองค์โดยเฉพาะ, เมื่อลัทธิใหม่นี้มีอิทธิพลเหนือชาวโลกแทนลัทธิเก่า (ดังที่กล่าวแล้วในตอนต้น ๆ มีพระเจ้าอโศกราช เป็นตัวอย่าง) มากขึ้นแล้ว, รอยจารึกแห่งพระพุทธคุณ ที่ฝั่งลึกอยู่ในสายตาอันยาวยืดของประวัติศาสตร์โลก ก็ย่อมมีปกคลุมอยู่โดยทั่วไป; และเราก็จะพอมองเห็นได้ว่า พระมหากรุณาธิคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จะยังคงปกคลุมประวัติศาสตร์ของโลกไปตลอดชั่วกัลปาวสาน.

เมื่อเรามองเห็นภาพแห่งการปฏิวัติทั้งที่ตัวประวัติศาสตร์, ที่มนุษยสมาคม, และที่แนวปรัชญาของโลกทั้งมวล อันเป็นมาอย่างไร โดยทั่วถึงดั่งนี้แล้ว เราก็จะเห็นได้จากการปฏิวัตินั้นๆ สืบไปว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นบ่อเกิด แห่งคุณประโยชน์ของโลกอย่างใหญ่หลวงเพียงไร. ผลที่กระท้อนสืบ ๆ ไปจากพระคุณทั้งปวงนั้น ย่อมทิ้งรอยของมัน ให้จารึกติดอยู่ในสายตาอันยาวยืดของประวัติศาสตร์ยิ่งขึ้นทุก ๆ ยุค, พุทธบริษัททั้งหลายควรจะมองค้นดูให้ครบถ้วนทั่วถึง ในสมัยอันเป็นอภิลักขิตกาล เช่น วิสาขะบูชานี้ ด้วยความเคารพอันหาขอบเขตมิได้จงทุกคนเถิด.

พุทธทาสภิกขุ

วิสาขมาส ๒๔๘๓

ใครทุกข์? ใครสุข?

พุทธทาส เขียน

พระพุทธองค์ตรัสว่า "เมื่อกล่าวสรุปให้สั้นที่สุดแล้ว เบญจขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน เป็นตัวทุกข์."[๑] เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมทำให้เกิดความสงสัยว่าถ้าขันธ์เป็นทุกข์. ก็ช่างมัน เป็นไร เราอย่าทุกข์ก็แล้วกัน มิใช่หรือ ?

บาลีแห่งอื่นก็มีอีกว่า "ตัวทุกข์นั้นมีอยู่แท้ แต่บุคคลผู้เป็นทุกข์หามีไม่"[๒] นี่ก็เช่นเดียวกันอีก แสดงว่าตัวตนของเราไม่มี. ทุกข์อยู่ที่รูปและนาม. นี้ก็ก่อให้เกิดคำถามว่า เราจะพยายามทำที่สุดทุกข์ไปทำไม เมื่อเราผู้เป็นเจ้าทุกข์ก็ไม่มีเสียแล้ว, พยายามให้ใคร. ใครจะเป็นผู้รับสุข ทำบุญกุศลเพื่ออะไรกัน ?

เพื่อขบปัญหานี้ให้แตกหัก โดยตนเองทุก ๆ คน (เพราะธรรมะเป็นของเฉพาะตน). ข้าพเจ้าขอเสนอแนวคิดสั้น ๆ แต่กว้างขวางออกไป แด่ท่านทั้งหลายสำหรับจะได้นำไปคิดไปตรอง จนแจ่มแจ้งในใจด้วยปัญญาของตนเองแล้วและบำบัดความหนักใจหม่นหมองใจ อันเกิดแต่ความสงสัย และลังเลในการประพฤติธรรมของตน ให้เบาบางไปได้บ้าง ดังต่อไปนี้ :

ร่างกายและจิตใจสองอย่างนี้ รวมกันเข้าเรียกว่านามรูป, หรือเรียกว่าเบญจขันธ์ เมื่อแยกให้เป็น ๕ ส่วน ในร่างกายและจิตใจนี้ ถ้ายังมีอุปาทาน, กล่าวคือความยึดถือว่า "ของฉัน" ว่า "ฉัน," อยู่เพียงใดแล้ว ความทุกข์นานัปการ ตั้งต้นแต่ความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จนถึงความหม่นหมองร้ายแรงอย่างอื่น เช่นอยากแล้วไม่ได้สมอยากเป็นต้น ก็ยังมีอยู่ และออกฤทธิ์แผดเผาทรมานร่างกายและจิตใจอันนั้นเอง. แต่เมื่อใดอุปาทานอันนี้หมดไปจากจิต ผู้นั้นไม่มีความสำคัญตนหรือรู้สึกตนว่า "ฉันมี," "นี่เป็นของฉัน" เป็นต้นแล้ว, ทุกข์ทั้งมวลดังกล่าวมาแล้ว ก็ตกไปจากจิตอย่างไม่มีเหลือ เพราะเราอาจที่จะไม่รับเอาว่าร่างกายและจิตใจนี้เป็นเรา และสิ่งที่เกิดขึ้นแก่มันว่าเป็นของเรา ได้จริง ๆ.

---

๑. สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา.

๒. ทุกฺขเมว หิ น โกจิ ทุกฺขิโต.

การโก น, กิริยา ว วิชฺชติ.

แต่พึงทราบว่า เมื่ออวิชชา (ความโง่หลง) ยังอยู่ในสันดานเพียงใด แล้วความสำคัญว่า เรา, หรือของเรา, มันก็สิงอยู่ในสันดานเรา โดยเราไม่ต้องรู้สึก เพราะฉะนั้นเราจึงรับเอาความทุกข์ทั้งมวลเข้ามาเป็นของเรา โดยเราไม่รู้สึกตัว; จึงกล่าวได้ว่า ตัวตนของเรามีอยู่ในขณะที่เรายังมีอวิชชาหรืออุปาทาน, เพราะสิ่งที่เป็นตัวตน (ตามที่เรารู้สึกและยึดถือไว้ในสันดานนั้น) เป็นสิ่งที่ถูกสร้างให้เกิดขึ้นโดยอวิชชานั่นเอง. ตัวตนไม่มีในเมื่อหมดอวิชชา

เมื่อใดหมดอวิชชาหรือความโง่หลง เมื่อนั้น "ตัวตน" ก็ทำลายไปตาม; ความรู้สึกว่า "เรา" ก็ไม่มีในสันดานของเรา; ไม่มีใครเป็นผู้ทำหรือรับผลของอะไร จึงไม่มีใครทุกข์. ความจริงนั้น มีแต่นามรูป ซึ่งเกิดขึ้น, แปรปรวน, ดับไปตามธรรมดาของมัน เรียกว่ามันเป็นทุกข์. เมื่ออวิชชาในสันดานเรา (หรือในนามรูปนั้นเอง) ก่อให้เกิดความรู้สึกว่า "นามรูปคือตัวเรา" แล้ว. "เรา" ก็เกิดขึ้นสำหรับเป็นทุกข์, หรือรับทุกข์ทั้งมวล ของนามรูปอันเป็นอยู่ตามธรรมชาตินั้น. เห็นได้ว่า "เราที่แท้จริง" นั้นไม่มี มีแต่เราที่สร้างขึ้น โดยอวิชชา. ท่านจึงกล่าวว่าความทุกข์นั้นมีจริง แต่ผู้ทุกข์หามีไม่. หรือเบญจขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน เป็นตัวทุกข์. ที่เรารู้สึกว่า มีผู้ทุกข์, และได้แก่ตัวเรานี่เองนั้น เป็นเพราะความโง่ของเรา สร้างตัวเราขึ้นมาด้วยความโง่นั่นเอง. ตัวเราจึงมีอยู่ได้แต่ในที่ ๆ ความโง่มีอยู่. ยอดปรัชญาของพุทธศาสนาจึงได้แสดงถึงความจริงในเรื่องนี้ ด้วยการคิดให้เห็นอย่างแจ่มแจ้งประจักษ์ชัดว่า "ตัวเราไม่มี" จริง ๆ

อาจมีผู้ถามว่า ก็เมื่อความจริงนั้น ตัวเราไม่มี แล้วเราจะขวนขวายประพฤติธรรมเพื่อพ้นทุกข์ทำไมเล่า? นี่ก็ตอบได้ด้วยคำที่กล่าวมาแล้วข้างต้นอีกนั่นเอง. คือว่าในขณะนี้เราหาอาจมีความรู้ได้ไม่ว่า "ตัวเราไม่มี," เรายังโง่, เหมือนคนบ้าที่ยังไม่หายบ้า ก็ไม่รู้สึกเลยว่าตนบ้า. เหตุนี้เอง "ตัวเรา" ซึ่งสร้างขึ้นด้วยความโง่นั่นแหละมันมีอยู่, มันเป็นเจ้าทุกข์และเป็นตัวที่เราเข้ายึดเอามาเป็นตัวเรา หรือของเราไว้โดยไม่รู้สึก. เราจึงต้องทำตามคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อหายโง่ หายยึดถือ หมดทุกข์ แล้วเราก็จะได้รู้ได้เองทีเดียวว่า อ้อ! ตัวเรานั้น ที่แท้ ไม่มีจริง ๆ ! ! นามรูปมันพยายามดิ้นรน เพื่อตัวมันเองตลอดเวลา มันสร้าง "เรา" ขึ้นใส่ตัวมันเองด้วยความโง่ของมัน; เราที่มันสร้างขึ้น ก็คือเราที่กำลังอ่านหนังสือเล่มนี้อยู่นี่แหละ !

ความทุกข์ ความสุขมีจริง. แต่ตัวผู้ทุกข์หรือผู้สุขที่เป็น "เราจริง ๆ" หามีไม่ มีแต่ "เรา" ที่สร้างขึ้นจากความไม่รู้ โดยความไม่รู้. ดับเราเสียได้ก็พ้นทุกข์และสุข. สภาพเช่นนี้เรียกว่า **นิพพาน.** ที่กล่าวว่าพระนิพพานเป็นยอดสุขนั้น ไม่พึงเข้าใจว่า เป็นสุขทำนองที่เราเข้าใจกัน, ต้องเป็นสุขเกิดจากการที่ "เรา" ดับไป และการที่พ้นจากสุขและทุกข์ชนิดที่เราเคยรู้จักมันดีมาก่อน. แต่พระนิพพานจะมีรสชาติเป็นอย่างไรนั้น ท่านจะทราบได้เองเมื่อท่านลุถึง. มันอยู่นอกวิสัยที่จะบอกกันเข้าใจ ดังท่านเรียกกันว่า เป็นปัจจัตตัง หรือสันทิฏฐิโก.

ในพระนิพพาน ไม่มีผู้รู้, ไม่มีผู้เสวยรสชาติแห่งความสุข; เพราะอยู่เลยนั้น หรือนอกนั้นออกไป; ถ้ายังมีผู้รู้ หรือผู้เสวย ยังยินดีในรสนั้นอยู่นั่นยังหาใช่พระนิพพานอันเป็นที่สุดทุกข์จริง ๆ ไม่ แม้จะเป็นความสุขอย่างมากและน่าปรารถนาเพียงไรก็ตาม มันเป็นเพียง "ประตูของพระนิพพาน" เท่านั้น. แต่เมื่อเราถึงสถานะนั้นแล้ว เราก็แน่แท้ต่อพระนิพพานอยู่เอง.

เมื่อนามรูปยังมีอยู่ และทำหน้าที่เสวยรสเยือกเย็นอันหลั่งไหลออกมาจากการลุถึงพระนิพพานได้ ในเมื่อมันไม่เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งอุปาทาน หรืออวิชชาอีกต่อไป, เราเรียกกันว่า นั่นเป็นภาวะแห่ง นิพพาน.

เมื่อนามรูปนั้นดับไป อย่างไม่มีเชื้อเหลืออยู่อีก นั่นก็คือ ปรินิพพาน.

ดังนี้ ท่านตัดสินเอาตามความพอใจของท่านเองเถิดว่า ใครเล่าเป็นผู้ทุกข์ ? ใครเล่าเป็นผู้สุข ? แต่พึงรู้ตัวไว้ว่า ตัวเราที่กำลังจับกระดาษแผ่นนี้อ่านอยู่นั้นก็ยังเป็นตัวเราของอวิชชา อยู่ !

๑ สิงห์, ๗๙

อานาปานสติ

(สำหรับคนทั่วไป อย่างง่าย ขั้นต้น ๆ เพื่อรู้จักไว้ทีก่อน)

ในกรณีปรกติ ให้นั่งตัวตรง (ข้อกระดูกสันหลังจดกันสนิท เต็มหน้าตัดของมันทุก ๆ ข้อ) ศีรษะตั้งตรง ตามองไปที่ปลายจมูกให้อย่างยิ่ง จนไม่เห็นสิ่งอื่น จะเห็นอะไรหรือไม่เห็น ก็ตามใจ ขอให้จ้องมองเท่านั้น พอชินเข้าจะได้ผลดีกว่าหลับตา, และไม่ชวนให้ง่วงนอนได้ง่ายด้วย, โดยเฉพาะคนขี้ง่วงให้ทำอย่างลืมตานี้ แทนหลับตา, ทำไปเรื่อย ๆ ตามันจะหลับของมันเองในเมื่อถึงขั้นที่มันจะต้องหลับ. หรือจะหัดทำอย่างหลับตาเสียตงแต่ต้นก็ตามใจ, แต่วิธีที่ลืมตานั้น จะมีผลดีกว่าหลายอย่าง แต่ว่าสำหรับบางคนอาจรู้สึกว่าทำยาก. โดยเฉพาะพวกที่ยึดถือในการหลับตา ย่อมไม่สามารถทำอย่างลืมตาได้เลย. มือปล่อยวางไว้บนตัก ซ้อนกันตามสบาย, ขาขัดหรือซ้อนกันโดยวิธีที่จะช่วยยันน้ำหนักตัวให้นั่งได้ถนัดและล้มยาก, ขาขัดอย่างซ้อนกันธรรมดาหรือจะขัดไขว้กัน นั่นแล้วแต่จะชอบหรือทำได้. คนอ้วนจะขัดขาไขว้กันอย่างที่เรียกขัดสมาธิเพชรนั้นทำได้ยาก และไม่จำเป็น. ขอแต่ให้นั่งคู้ขามาเพื่อรับน้ำหนักตัวให้สมดุลย์ล้มยากก็พอแล้ว. ขัดสมาธิอย่างเอาจริงเอาจังยาก ๆ แบบต่าง ๆ นั้น ไว้สำหรับเมื่อจะเอาจริงอย่างโยคีเถิด.

ในกรณีพิเศษสำหรับคนป่วย คนไม่ค่อยสบายหรือแม้แต่คนเหนื่อยจะนั่งอิงหรือนั่งเก้าอี้ หรือเก้าอี้ผ้าใบสำหรับเอนทอดเล็กน้อย หรือนอนเลยสำหรับคนเจ็บไข้ก็ทำได้. ทำในที่ไม่อับอากาศ หายใจได้สบาย ไม่มีอะไรกวนจนเกินไป. เสียงอึกทึกที่ดังสม่ำเสมอและไม่มีความหมายอะไร เช่น เสียงคลื่น เสียงโรงงาน เหล่านี้ไม่เป็นอุปสรรค, (เว้นแต่จะไปยึดถือเอาว่าเป็นอุปสรรคเสียเอง), เสียงที่มีความหมายต่าง ๆ (เช่นเสียงคนพูดกัน) นั้นเป็นอุปสรรคแก่ผู้หัดทำ. ถ้าหาที่เงียบเสียงไม่ได้ ก็ให้ถือว่าไม่มีเสียงอะไร ตั้งใจทำไปก็แล้วกัน มันจะค่อยได้เอง.

ทั้งที่ตามองเหม่อ ดูปลายจมูกอยู่ ก็สามารถรวมความนึก หรือความรู้สึก หรือเรียกภาษาวัดว่า สติ ไปกำหนดจับอยู่ที่ลมหายใจเข้าออกของตัวเองได้. คนที่ชอบหลับตาก็หลับตาแล้ว ตั้งแต่ตอนนี้. คนชอบลืมตาลืมไปได้เรื่อย จนมันค่อย ๆ หลับของมันเอง

เมื่อเป็นสมาธิมากขึ้น ๆ. เพื่อจะให้กำหนดได้ง่าย ๆ ในชั้นแรกหัด ให้พยายามหายใจให้ยาวที่สุดที่จะยาวได้ด้วยการฝืน ทั้งเข้าและออกหลาย ๆ ครั้งเสียก่อน เพื่อจะได้รู้ของตัวเองให้ชัดเจนว่า ลมหายใจที่มันลากเข้าออกเป็นทางอยู่ภายในนั้น มันลากถู หรือกระทบอะไรบ้างในลักษณะอย่างไร และกำหนดได้ง่าย ๆ ว่า มันไปรู้สึกว่าสุดลงที่ตรงไหนที่ในท้อง, (โดยเอาความรู้สึกที่กระเทือนนั้น เป็นเกณฑ์ไม่ต้องเอาความจริงเป็นเกณฑ์) พอเป็นเครื่องกำหนดส่วนสุดข้างใน, และส่วนสุดข้างนอกก็กำหนดง่าย ๆ เท่าที่จะกำหนดได้. คนธรรมดาจะรู้สึกลมหายใจกระทบปลายจะงอยจมูก ให้ถือเอาตรงนั้นเป็นที่สุดข้างนอก (ถ้าคนจมูกแฟบหน้าหัก ริมฝีปากบนเชิด ลมจะกระทบปลายริมฝีปากบน, อย่างนี้ก็ให้กำหนดเอาที่สุดข้างนอก). แล้วก็จะได้จุดทั้งข้างนอกและข้างใน โดยกำหนดเอาว่าที่ปลายจมูกจุดหนึ่ง ที่สะดือจุดหนึ่ง แล้วลมหายใจได้ลากตัวมันเองไปมาอยู่ระหว่างจุดสองจุดนี้ขึ้นลงอยู่เสมอ. ทีนี้ทำใจของเราให้เป็นเหมือนอะไรที่คอยวิ่งตามลมนั้น ไม่ยอมพราก ทุกครั้งที่หายใจทั้งขึ้นและลงตลอดเวลาที่ทำสมาธินี้. นี้จัดเป็นขั้นหนึ่งของการกระทำ เรียกกันง่าย ๆ ในที่นี้ก่อนว่าขั้น **"วิ่งตามตลอดเวลา"**.

กล่าวมาแล้วว่า เริ่มต้นทีเดียว ให้พยายามฝืนหายใจให้ยาวที่สุด และให้แรง ๆ และหยาบที่สุดหลาย ๆ ครั้ง เพื่อให้พบจุดหัวท้าย แล้วพบเส้นที่ลากอยู่ตรงกลาง ๆ ได้ชัดเจน. เมื่อจิต (หรือสติ) จับหรือกำหนดตัวลมหายใจที่เข้า ๆ ออก ๆ ได้ โดยทำความรู้สึกที่ ๆ ลมมันกระทบลากไป แล้วไปสุดลงที่ตรงไหน แล้วจึงกลับเข้า หรือกลับออกก็ตามดังนี้แล้ว ก็ค่อย ๆ ผ่อนให้การหายใจนั้น ค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นหายใจอย่างธรรมดา โดยไม่ต้องฝืน แต่สตินั้นคงกำหนดที่ลมได้ตลอดเวลา ตลอดสาย เช่นเดียวกับเมื่อแกล้งหายใจหยาบ ๆ แรงนั้นเหมือนกัน, คือกำหนดได้ตลอดสายที่ลมผ่าน จากจุดข้างในคือสะดือ (หรือท้องส่วนล่างก็ตาม) ถึงจุดข้างนอกคือปลายจมูก (หรือปลายริมฝีปากบนแล้วแต่กรณี). ลมหายใจจะละเอียด หรือแผ่วลงอย่างไรสติก็คงกำหนดได้ชัดเจนอยู่เสมอไป โดยให้การกำหนดนั้น ประณีตละเอียดเข้าตามส่วน. ถ้าเผอิญเป็นว่า เกิดกำหนดไม่ได้ เพราะลมละเอียดเกินไปก็ให้ตั้งต้นหายใจให้หยาบหรือแรงกันใหม่ (แม้จะไม่เท่าทีแรก ก็เอาพอให้กำหนดได้ชัดเจนก็แล้วกัน) กำหนดกันไปใหม่จนให้มีสติรู้สึกอยู่ที่ลมหายใจไม่มีขาดตอนให้จนได้ คือจนกระทั่งหายใจอยู่ตามธรรมดาไม่มีฝืนอะไรก็กำหนดได้ตลอด, มันยาว หรือ

สั้นแค่ไหน ก็รู้, มันหนัก หรือเบาเพียงไหน มันก็รู้พร้อมอยู่ในนั้น เพราะสติเพียงแต่คอยเกาะแจอยู่ ติดตามไปมาอยู่กับลมตลอดเวลา. ทำได้อย่างนี้ เรียกว่าทำการบริกรรม ในขั้น "วิ่งตามไปกับลม" ได้สำเร็จ. การทำไม่สำเร็จนั้น คือสติ (หรือความนึก) ไม่อยู่กับลมตลอดเวลา. เผลอเมื่อไรก็ไม่รู้. มันหนีไปอยู่กับบ้านช่องเรือกสวนไร่นา เสียเมื่อไรก็ไม่ทันรู้ มารู้เมื่อมันไปแล้ว และก็ไม่รู้ว่ามันไปเมื่อไหร่ โดยอาการอย่างไร เป็นต้น. พอรู้ก็จับตัวมันมาใหม่ และฝึกกันไปกว่าจะได้ในขั้นนี้ ครั้งหนึ่ง ๑๐ นาที เป็นอย่างน้อย, แล้วจึงค่อยฝึกขั้นต่อไป.

ขั้นต่อไป ซึ่งเรียกว่า บริกรรมขั้นที่สอง หรือขั้น "ดักดูอยู่แต่ตรงที่แห่งใดแห่งหนึ่ง" นั้น จะทำต่อเมื่อทำขั้นแรกข้างต้นได้แล้ว เป็นดีที่สุด. หรือใครจะสามารถข้ามมาทำขั้นที่สองนี้ได้เลย ก็ไม่ว่า), ในขั้นนี้จะให้สติ (หรือความนึก) คอยดักกำหนดอยู่ตรงที่ใดที่หนึ่ง โดยเลิกการวิ่งตามลมเสีย, ให้กำหนดความรู้สึก เมื่อลมหายใจเข้าไปถึงที่สุดข้างใน (คือสะดือ) ครั้งหนึ่ง แล้วปล่อยว่างหรือวางเฉย แล้วมากำหนดรู้สึกกันเมื่อลมออกมากระทบที่สุดข้างนอก (คือปลายจมูก) อีกครั้งหนึ่ง แล้วก็ปล่อยว่างหรือวางเฉย จนมีการกระทบส่วนสุดที่ข้างใน (คือสะดือ) อีก ทำนองนี้เรื่อยไป ไม่มีการเปลี่ยนแปลง. เมื่อเป็นขณะที่ปล่อยว่างหรือวางเฉยนั้นจิตก็ไม่ได้หนีไปอยู่บ้านช่องไร่นา หรือที่ไหนเลยเหมือนกัน, แปลว่าสติคอยกำหนดที่ส่วนข้างในแห่งหนึ่ง ข้างนอกแห่งหนึ่ง, ระหว่างนั้น ปล่อยเงียบหรือว่าง. เมื่อทำได้อย่างนี้เป็นที่แน่นอนแล้ว ก็เลิกกำหนดข้างในเสียคงกำหนดแต่ข้างนอก คือที่ปลายจมูกแห่งเดียวก็ได้. สติคอยเฝ้ากำหนดอยู่แต่ที่จะงอยจมูก ไม่ว่าลมจะกระทบเมื่อหายใจเข้า หรือเมื่อหายใจออก ก็ตามให้กำหนดรู้ทุกครั้ง สมมติเรียกว่า เฝ้าแต่ตรงที่ปากประตู, ให้มีความรู้สึกครั้งหนึ่ง ๆ เมื่อลมผ่าน นอกนั้นว่าง หรือเงียบ. ระยะกลางที่ว่างหรือเงียบนั้น จิตไม่ได้หนีไปอยู่ที่บ้านช่องหรือที่ไหนอีกเหมือนกัน. ทำได้อย่างนี้ เรียกว่า ทำบริกรรมในขั้น "ดักอยู่แต่ในที่แห่งหนึ่ง" นั้นได้สำเร็จ. จะไม่สำเร็จ ก็ตรงที่จิตหนีไปเสียเมื่อไหร่ ก็ไม่รู้, มันกลับเข้าไปในประตู หรือเข้าประตูแล้วลอดหนีไปทางไหนเสียก็ได้. ทั้งนี้เพราะระยะที่ว่างหรือเงียบนั้น เป็นไปไม่ถูกต้อง และทำไม่ดีมาตั้งแต่ขั้นต้นของขั้นนี้. เพราะฉะนั้นควรทำให้ดีหนักแน่นและแม่นยำมาตั้งแต่ขั้นแรกคือขั้น "วิ่งตามตลอดเวลา" นั้นทีเดียว.

แม้ขั้นต้นที่สุด หรือที่เรียกว่าขั้น "วิ่งตามตลอดเวลา" นั้นก็ไม่ใช่ทำได้โดยง่ายสำหรับทุกคน, และเมื่อทำได้ ก็มีผลเกินคาดมาแล้ว ทั้งทางกายและทางใจ จึงควรทำให้ได้และทำให้เสมอ ๆ จนเป็นของเล่นอย่างการบริหารกาย มีเวลาสองนาทีก็ทำ เริ่มหายใจให้แรงจนกระดูกลั่น ก็ยิ่งดีจนมีเสียงหวีด หรือซูดซาดก็ได้ แล้วค่อยผ่อนให้เบาไป ๆ จนเข้าระดับปรกติของมัน. ตามธรรมดาที่คนเราหายใจอยู่นั้นไม่ใช่ระดับปรกติ แต่ว่าต่ำกว่าหรือน้อยกว่าปรกติ โดยไม่รู้สึกตัว. โดยเฉพาะเมื่อทำกิจการงานต่าง ๆ หรืออยู่ในอิริยาบทที่ไม่เป็นอิสระนั้นลมหายใจของตัวเองอยู่ในลักษณะที่ต่ำกว่าปรกติที่ควรจะเป็น ทั้งที่ตนเองไม่ทราบได้. เพราะฉะนั้น จำให้เริ่มด้วยหายใจอย่างรุนแรงเสียก่อน แล้วจึงค่อยปล่อยให้เป็นไปตามปรกต อย่างนี้จะได้ลมหายใจที่เป็นสายกลาง หรือพอดี และทำร่างกายให้อยู่ในสภาพปรกติด้วย **เหมาะสำหรับจะกำหนดเป็นนิมิตของอานาปานสติในขั้นต้นนี้ด้วย.** ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การบริกรรมขั้นต้นที่สุดนี้ ขอให้ทำจนเป็นของเล่นปรกติสำหรับทุกคน และทุกโอกาสเถิด จะมีประโยชน์ในส่วนสุขภาพทั้งทางกายและทางใจอย่างยิ่งแล้วจะเป็นบันไดสำหรับขั้นสองต่อไปอีกด้วย.

แท้จริง. ความแตกแต่งกัน ในระหว่างขั้น "วิ่งตามตลอดเวลา" กับขั้น "ดักดูอยู่เป็นแห่ง ๆ" นั้น มีไม่มากมายอะไรนัก; เป็นแต่เป็นการผ่อนให้ประณีตเข้า คือมีระยะการกำหนดด้วยสตินัอยเข้า แต่คงมีผลคือจิตหนีไปไม่ได้เท่ากัน. เพื่อให้เข้าใจง่าย จะเปรียบกันพี่เลี้ยงไกวเปลเด็กอยู่ข้างเสาเปล, ขั้นแรกจับเด็กใส่ลงในเปลแล้ว เด็กมันยังไม่ง่วงยังคอยจะดิ้นหรือลุกออกจากเปล, ในขั้นนี้พี่เลี้ยงจะต้องคอยจับตาดู แหงนหน้าไปมาดูเปลไม่ให้วางตาได้ ซ้ายที ขวาทีอยู่ตลอดเวลา เพื่อไม่ให้เด็กมีโอกาสตกลงมาจากเปลได้ ครั้นเด็กชักจะยอมนอน คือไม่ค่อยจะดิ้นแล้ว พี่เลี้ยงก็หมดความจำเป็นที่จะต้องแหงนหน้าไปมาซ้ายทีขวาทีตามระยะที่เปลไกวไปไกวมา, พี่เลี้ยงคงเพียงแต่มองเด็กเมื่อเปลไกวมาตรงหน้าตาเท่านั้นก็พอแล้ว มองแต่เพียงครั้งหนึ่ง ๆ เป็นระยะ ๆ ขณะที่เปลไกวไปมาตรงหน้าตนพอดีเด็กก็ไม่มีโอกาสลงจากเปลเหมือนกัน เพราะเด็กชักจะยอมนอนขึ้นมา ดังกล่าวแล้ว. ระยะแรกของการบริกรรมกำหนดลมหายใจในขั้น "วิ่งตามตลอดเวลา" นี้ก็ เปรียบกันได้กับระยะที่พี่เลี้ยงต้องคอยส่ายหน้าไปมา ตามเปลที่ไกวไม่ให้วางตาได้. ส่วนระยะที่สอง ที่กำหนดลม

หายใจเฉพาะที่ปลายจมูก หรือที่เรียกว่าขั้น "ดักดูอยู่แห่งใดแห่งหนึ่ง" นั้นก็คือขั้นที่เด็กชัก จะง่วงและยอมนอน จนพี่เลี้ยงจับตาดูเฉพาะเมื่อเปลไกวมาตรงหน้าตนนั่นเอง.

เมื่อฝึกหัดมาได้ถึงขั้นที่สองนี้อย่างเต็มที่ ก็อาจฝึกต่อไปถึงขั้นที่ผ่อนระยะการกำหนดของสติให้ประณีตเข้า ๆ จนเกิดสมาธิชนิดแน่วแน่ เป็นลำดับไปจนถึงเป็นฌาน ขั้นใดขั้นหนึ่งได้ ซึ่งพ้นไปจาก สมาธิอย่างง่าย ๆ ในขั้นต้น ๆ สำหรับคนธรรมดาทั่วไป; และไม่สามารถมากล่าวรวมกันไว้ในที่นี้เพราะเป็นเรื่องละเอียดรัดกุม มีหลักเกณฑ์ซับซ้อน ต้องศึกษากันเฉพาะผู้สนใจถึงชั้นนั้น.

ในชั้นนี้ เพียงแต่ขอให้สนใจในชั้นมูลฐานกันไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะเป็นของเคยชินเป็นธรรมดา อันอาจจะตะล่อมเข้าเป็นชั้นสูงขึ้นไปตามลำดับในภายหลัง. ขอให้ฆราวาสทั่วไปได้มีโอกาสทำสมาธิ ชนิดที่อาจทำประโยชน์ทั้งทางกายและทางใจ สมความต้องการในขั้นต้นเสียชั้นหนึ่งก่อน เพื่อจะได้เป็นผู้ชื่อว่ามีศีล สมาธิ ปัญญา ครบสามประการ หรือมีความเป็นผู้ประกอบตนอยู่ในมรรคมีองค์แปดประการ ได้ครบถ้วน; แม้ในขั้นต้น ก็ยังดีกว่าไม่มีเป็นไหน ๆ. การจะระงับ ลงไปกว่าที่เป็นกันอยู่ตามปรกติ ก็ด้วยการฝึกสมาธิสูงขึ้นไปตามลำดับ ๆ เท่านั้น และจะได้พบ "สิ่งที่มนุษย์ควรจะได้พบ" อีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งทำให้ไม่เสียทีที่เกิดมา.

หอสมุดธรรมทาน

๒๘ สิงหาคม ๒๔๙๑

ศานติภาพอยู่ที่ไหน ?

คณะหนังสือพิมพ์ศานติสาสน์ มาขอให้ข้าพเจ้าช่วยเขียนเรื่องเป็นปฐมฤกษ์ให้แก่หนังสือพิมพ์ของตน. ในฐานะที่เราเป็นพวกใฝ่ศานติภาพด้วยกัน ข้าพเจ้าจึงยินดีรับและเขียนเรื่องนี้ ดังที่ปรากฏแก่ตาท่านทั้งหลายอยู่บัดนี้.

ความสุขหรือความทุกข์ ศานติภาพหรือความโกลาหลนั้น มันสำเร็จอยู่ที่ใจ ซึ่งจะเป็นตัวผู้รู้สึกเท่านั้น เช่นเดียวกับถ้าเราสวมรองเท้าหนังบุยางอยู่เสมอ เราก็รู้สึกหรือได้รับผลเป็นว่าพื้นแผ่นดินในโลกนี้ทั้งหมดเทวดาท่านปูลาดไว้ด้วยแผ่นหนังซับยาง ไม่มีที่ว่างเว้นเลย. และโดยทำนองตรงกันข้าม ถ้าหากว่ารองเท้าที่เราสวมนั้น มีตะปู ๔–๕ ตัว แลบออกมาจากพื้นรองเท้า และเจาะพื้นหนังเท้าของเรา ทุก ๆ ก้าวที่เราก้าวไปแล้วโลกนี้ก็กลายเป็นโลกที่เทวดาลาดไว้ด้วยหนามเท่านั้นเอง. เพราะเหตุนี้ เป็นอันกล่าวได้ว่า เราสามารถที่จะสร้างโลกของเราเอง ให้เป็นโลกที่ตรงกับความต้องการของเรา ได้ทุกเมื่อ ถ้าหากเราสามารถจัดการกับตัวเราเอง คือ **ใจของเราเอง** โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเลย.

ศานติภาพจริง ๆ นั้น มีในโลกนี้ไม่ได้ดอก เพราะเหตุว่าชีวิตได้เป็นตัวสงครามเสียเองแล้ว. โลกคือชีวิต. ชีวิตเป็นเพียงสีเขียว สีแดงหรือสีอะไรก็ได้ ที่ป้ายกันไปป้ายกันมาบนสิ่ง ๆ หนึ่ง ที่ไม่มีสีอะไรเลย. ตัณหาเป็นผู้ป้าย. อุปาทานเป็นแปรงสำหรับชุบสีป้าย. มีกายหรือวัตถุเป็นแผ่นกระดาษที่รองรับสี, "สิ่ง" ที่ไม่มีสีอะไรเลยนั้น ไม่ใช่สิ่งเดียวกับกระดาษ ไม่ใช่สิ่งเดียวกับสีที่ป้าย หรือแปรงที่ใช้ป้าย เพราะว่ากระดาษก็มีสีอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่แล้ว อย่างน้อยที่สุดก็สีขาว. ถ้าหากว่าท่านหาตัวสิ่งที่ไม่มีสี พบ ก็แปลว่าท่านอาจหาศานติภาพพบ. แต่ว่า แม้ท่านจะคว่ำกระป๋องสีทิ้งไป หรือเผากระดาษแผ่นนั้นเสียด้วย ท่านก็ไม่อาจพบ "สิ่ง" ที่ไม่มีสีนั้นเลย เพราะเหตุว่า "สิ่ง ที่ไม่มีสีนั้น ที่สีก็มี ที่แปรงก็มี ที่กระดาษก็มี และมีอยู่ในที่ทั่วไปด้วย. สีอาจจะป้ายให้กระดาษเลอะเทอะได้ แต่ไม่สามารถป้าย "สิ่ง" ที่ไม่มีสีให้เลอะเทอะได้ แม้ว่าจะได้ป้ายเข้าที่สิ่งนั้น. เพราะฉะนั้น ศานติภาพที่แท้จริงนั้นเราไม่จำเป็นจะต้องไปหาจากที่อื่น ให้นอกไปจากโลก ทั้งที่ในโลกนั้น ไม่มีศานติภาพเลย เช่นเดียวกับที่เราอาจจะ "หยั่งเห็น" สิ่งที่ไม่มีสีเลย ได้ตรงที่ที่มีสีดำ สีแดง สีขาว สีเขียว ฯลฯ

นั่นเอง. ท่านจงปั๊ดสีไปเสียทางหนึ่ง แล้วปั๊ดกระดาษไปเสียอีกทางหนึ่ง แล้วท่านจะพบสิ่งที่ไม่มีสี แต่อย่าเพ่อนึกเอาล่วงหน้าว่าเป็นความสูญเปล่า. ถ้าปรากฏเป็นความสูญเปล่าก็ต้องถือว่า ท่านยังไม่มี "ตา"

ศานติภาพ**หรือ**สิ่งที่ไม่มีสีนั้น ต้องเป็นสิ่งที่ไม่ถูกอะไรทำขึ้น ไม่มีอะไรปรุง ไม่มีอะไรกวน ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน. โลกนี้ หรือชีวิตนี้เป็นสิ่งที่มีสิ่งอื่นทำขึ้น ปรุงขึ้น และกวนให้ปั่นป่วนอยู่เสมอ ทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน. ความเกิดขึ้นมา ก็ไม่ใช่ของมัน เพราะมันเกิดเองไม่ได้ สิ่งอื่นหลายสิ่งปรุงหรือทำมันขึ้นมา ด้วยเหตุผลอย่างอื่นต่างหากมันจึงไม่มีอิสระเป็นตัวมันเอง จึงสงบไม่ได้ ตลอดเวลาที่ยังเป็นอิสระไม่ได้. การทำสงคราม การจัดเรื่องเศรษฐกิจ ศิลป วัฒนธรรม อารยธรรม หรือการศึกษาสาขาใด แม้จะจัดให้ดีอย่างไรก็ตาม ชีวิตนั้นก็ไม่มีโอกาสที่จะพบกันเข้ากับศานติภาพ **หรือ**สิ่งที่ไม่มีสีนั้นเลย เพราะว่า สงคราม เศรษฐกิจ ศิลป์ วัฒนธรรม อารยธรรม และการศึกษาต่าง ๆ ของโลก ก็คือสีที่เลอะเทอะเราดี ๆ นี่เอง และ **เป็นสงครามอยู่ในตัว, เป็นขบถอยู่ในตัว,**

จงให้ชีวิต ที่มีปรกติธรรมดาร่อแร่ จวนจะจมน้ำตายอยู่เสมอนั้น มองให้ทะลุตัวมัวเองหรือโลกทั้งสิ้น ข้ามไปยังฟากฝั่งข้างโน้นเถิดจะพบศานติภาพ หรือ "สิ่งที่ไม่มีสี. จงระคนสีเขียว เหลือง แดง ฯลฯ ที่เลอะเทอะเหล่านั้นเข้าด้วยกันให้เหมาะส่วนจนกลายเป็นสีขาว แล้วเพิกถอนสีขาวให้สิ้นสูญไปอีกครั้งหนึ่งเถิด จะได้ความสงบซึ่งไม่มีสีอันเป็นจุดมุ่งของชีวิตทั้งมวล. **นั่นแล คือศานติภาพ.**

พุทธทาส ภิกขุ
ปทุมคงคา
๖ มีนาคม ๒๔๘๙

จะมีชีวิตเป็นคน อยู่อย่างไร ?

จึงจะไม่ขาดทุน

ฉันอยากให้เพื่อนมนุษย์ของฉันทุกคน คิดปัญหาข้อที่ว่า ถ้าเราจะไม่เป็นคนชนิดที่เหมือนกับเขา แต่จะเป็นอย่างของเรา เราจะต้องเป็นอย่างไรจึงจะไม่ขาดทุน.

บางคนคงจะย้อนถามฉันว่า การเป็นคนอยู่ทุกวัน ๆ นี้ ต้องลงทุนด้วยหรือ ? เห็นมีแต่ลงทุนเรียน ลงทุนค้า หรืออะไรทำนองนี้ทั้งนั้น ไม่เห็นมีใครลงทุนในการเป็นคนเลย.

ฉันจะต้องขอโทษ ในการที่ฉันมีความเห็นว่า การเคลื่อนไหวของเราทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายการทำ หรือเป็นการรับผลของการทำ ล้วนแต่เป็นการลงทุนในการเป็นคนไปหมด. เราลงทุนลงแรงวิ่งแล่นไปในวัฏฏสงสาร, ลงทุนมาเกิดเป็นคน, ลงทุนในการดำรงชีพเป็นอยู่, ต้องหัวเราะ ต้องร้องไห้ อิ่ม หิว รัก โศก เพลิน หงอย ไปห้องน้ำ ไปห้องส้วมฯลฯ ป่วยไข้ หาย สบาย กระทั่งตายเพื่อเกิดใหม่ในที่สุด ทั้งหมดนี้เป็นการลงทุน เรียนเพื่อรู้แล้วเข็ดหลาบ ในการที่จะไม่ต้องวิ่งมาวนเวียน เป็นเช่นเดียวกันต่อไปอีก. ฉันเห็นว่า ทั้งการกระทำ และการรับผลของการกระทำ ทั้งดีและชั่ว ทั้งหมดนั้นล้วนแต่เป็นการถูกธรรมชาติบังคับให้เราทำและเป็นไป, เป็นการ ลงทุนเรียนเพื่อให้เรากลายเป็นผู้สามารถขึ้นอยู่เหนือกฎเหล่านั้น คือ นิพพาน ! ถ้าเราไม่ลงทุนด้วยการลองมาเป็นคนดูเสียก่อน เราก็จะไม่มีความรู้อะไรเลย ในการที่จะถอนตัวขึ้นให้พ้นจากการที่จะต้องเป็นคน (หรือเป็นสัตว์) ไป อย่างไม่มีที่สิ้นสุด. เราลงทุนด้วย การทนเป็นคน เพื่อเรียนรู้ และ สอบไล่ ให้ได้ถึง ขั้นที่จะไม่ต้องเป็นคน อีกต่อไป. การตาย ช่วยอะไรเราไม่ได้ในข้อนี้ เพราะมันกลับมาเกิดอีก, เว้นไว้แต่เราจะเป็นคนให้ครบถ้วนตามหลักสูตรเสียก่อน คือ เป็นคนชนิดที่มีกำไร ไม่ขาดทุน. หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ศึกษาให้รู้จักการเป็นคน ด้วยการเคยเป็นคนเสียอย่างเต็มที่ จนตนสามารถ เอาชนะ อยู่เหนือการเป็นคนของตนเอง ได้นั่นเอง. เราจะเป็นผู้มีกำไรประจำวันทุก ๆ วันได้ ด้วยการที่เรามีทุกข์กะใครไม่เป็น ไม่ว่าเหตุการณ์อย่างใดจะเกิดขึ้น. และเราจะงบยอดมีกำไรเด็ดขาดในขั้นสุด ในการที่เราเข้าถึงขีดที่ความทุกข์ไม่อาจเกิดขึ้นอีกต่อไป.

บางคนคงจะถามว่า ถ้าเกิดมาทำงานได้รับผลสำเร็จ ร่ำรวยสมบูรณ์พูนสุขด้วยเกียรติและทรัพย์แล้ว ยังจะว่าขาดทุน ในการเป็นคนอีกหรือ ?

ฉันตอบว่า **การสมบูรณ์พูนสุขนั้น ก็เป็นเพียงการลงทุนอย่างหนึ่ง หรือตอนหนึ่งของการลงทุนในการเป็นคน เท่านั้น, คือเป็นการลงทุนเพื่อให้เราได้เรียนรู้ว่า มันก็เป็นของหลอก ๆ เช่นเดียวกับการตกระกำลำบากเหมือนกัน.** ครั้นเรารู้จักมันอย่างถูกต้องแล้ว เราก็จะเป็นคนมากขึ้นอีก จนกระทั่งเป็นคนที่เต็ม (Perfected) โดยทุกๆ ทางในการที่จะบริสุทธิ์ สว่างไสว และสุขเย็น. ความสมบูรณ์พูนสุขจึงเป็นเพียงการลงทุนเท่านั้น ยังหาใช่ผลกำไร แห่งการเป็นคนไม่. ก็ถ้าใครหลงเอาต้นทุนมาใช้จ่ายเสีย อย่างกะว่ามันเป็นผลกำไรแล้ว คนนั้นก็จะหมดกระเป๋าเลย ! แล้วเขาก็จะต้องฟุบหน้าลงร้องไห้กับพื้นดิน ตรงที่เขายืนนั่นเอง. ไม่เชื่อใครลองใช้ความสมบูรณ์พูนสุข ในฐานเป็นผลกำไรของชีวิตดูเถิด !

เชิญท่านลอง ค้าการเป็นคน ของท่านดูเรื่อยๆ ไปเถิดท่านจะเห็นเอง.

พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

หอสมุดธรรมทาน ไชยา ๑๙ มี.ค. ๘๖

ธรรมะ กับเรา

ภิกขุ พุทธทาส อินทปัญโญ

(ในเรื่องนี้ ลงพิมพ์ ในหนังสือพิมพ์ พาณิชย์-บัญชี, ฉบับ กรกฎาคม ๒๔๙๐)

ท่านภิกขุ พุทธทาส อินทปัญโญ สำนักอยู่สวนโมกขพลาราม ไชยา สำนักนี้เป็นที่ปฏิบัติธรรม หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นฝ่ายอรัญวาสี ท่านพุทธทาสอินทปัญโญ เป็นผู้ปฏิบัติธรรม และปรากฏมาแล้วว่าปฏิบัติมาด้วยดี ท่านได้พยายามเร้าความสนใจของพุทธบริษัท โดยเฉพาะอย่างยิ่งรุ่นใหม่ ให้สนใจในแก่นของพระธรรม ดังที่ปรากฏแพร่หลายโดยบทความบ้าง โดยปาฐกถาบ้าง บทความข้างล่างนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง แก่บุคคลในระดับนิสิตแห่งมหาวิทยาลัย - - - (บันทึกของบรรณาธิการ พาณิชย์-บัญชี)

ท่านบอกให้ฉันช่วยเขียนเรื่องหน้าที่และวิธีที่เราจะต้องปฏิบัติต่อ "ธรรมะ" ก็คำว่าธรรมะนั้น โดยพยัญชนะมีอย่างเดียว. แต่โดยความหมายแล้วมีหลายอย่าง หลายขนาด; ฉันจึงไม่ทราบว่าให้เขียนถึงธรรมะอย่างไหนแน่. กำลังไม่แน่ใจอยู่ ก็เกิดความคิดว่า ในขั้นต้นนี้เขียนเผื่อเลือกให้หลาย ๆ อย่างดีกว่า, เมื่อท่านเลือกชอบใจอย่างไหนแล้ว มีเวลาจึงค่อยเขียนกันเฉพาะธรรมะอย่างนั้นให้ละเอียด ก็คงจะสำเร็จตามความประสงค์.

คำว่า "ธรรมะ" นี้โดยศัพทศาสตร์หรือนิรุกติศาสตร์ แปลว่า สิ่งซึ่งทรงตัวมันเองอยู่ได้. หรือโดยความก็ได้แก่สิ่งทั้งปวงนั่นเอง. ไม่มีอะไรที่ไม่ถูกเรียกว่า ธรรม ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเปลี่ยนแปลง หรือเป็นสิ่งที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงก็ตาม, สิ่งทั้งหลายประเภทที่เปลี่ยนแปลงก็ทรงตัวมันอยู่ได้ด้วยการเปลี่ยนแปลง หรือโดยพฤตินัย ก็ตัวความเปลี่ยนแปลงนั่นเอง คือตัวมันเอง. ส่วนสิ่งทั้งหลายประเภทที่ไม่เปลี่ยนแปลง ก็ทรงตัวอยู่ได้ด้วยความไม่เปลี่ยนแปลงหรือตัวความไม่เปลี่ยนแปลงนั่นเอง เป็นตัวมันเอง. ทั้งสองประเภทนี้ ล้วนแต่ทรงตัวเองได้จึงเรียกมันว่า "ธรรม" หรือ "ธัมม" แล้วแต่ว่าจะอยู่ในรูปภาษาบาลี สันสกฤต หรือภาษาไทย. คำว่าธรรมโดยศัพทศาสตร์ตรงกับคำไทยแท้ว่า "สิ่ง" เป็นสามัญญนาม หมายถึงได้ทุกสิ่ง และมีคุณลักษณะคือการทรงตัวมันเอง ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น. ฉะนั้น หน้าที่อันเราจะต้องประพฤติต่อมัน ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่า เฉย ๆ เสียก็แล้วกัน อย่าขันอาสาเข้าไป

แบกไปทรงให้มันแทนตัวมันเลย. นี้คือคำว่า "ธรรม" โดยความหมายรวม และเป็นกลางที่สุด.

แต่คำว่า ธรรม นี้ ถูกนำไปใช้โดยขนาดและอย่างต่าง ๆ กัน มุ่งหมายต่างกัน เลยทำให้พื้นเฝือไปได้ ฉะนั้นในกรณีหลังนี้ ต้องพิจารณากันทีละอย่าง ๆ เช่น :–

คำว่า "ธรรมะ" ที่มาในประโยคว่า "ผู้ใดประพฤติธรรมผู้นั้นไม่ไปทุคติ" นั้น, คำนี้หมายถึงศีลธรรมทั่วไป. หน้าที่ที่คนทั่วไปจะต้องประพฤติก็คือ ช่วยกันบังคับตนเองให้ประพฤติ. ศีลธรรมของคนทั้งหลายที่ไม่ได้ประพฤตินั้น ไม่ใช่เพราะไม่รู้ เป็นเพราะทุกคนพากันเหยียบรู้ขอจงช่วยกันอย่าเหยียบรู้ต่อไปอีกเลย,

คำว่า "ธรรมะ" ที่มาในประโยคว่า "บัณฑิตควรละธรรมที่ดำ ควรเจริญธรรมที่ขาว" นั้น, ธรรมคำนี้มีความหมายตรงกับว่า การกระทำคือเราอาจพูดให้ชัดเจนเสียใหม่ว่า "บัณฑิตควรละการกระทำที่ดำ ควรเจริญการกระทำที่ขาว" ในกรณีที่คำว่าธรรมะตรงกับคำว่าการกระทำ (Action) มีอรรถเป็นกลาง ๆ เช่นนี้ เรามีหน้าที่ทำแต่สิ่งที่ดี.

"ธรรม" ที่มาในประโยคว่า "เขายังห่างไกลจากธรรมนั้น อย่างกะฟ้ากับดิน แม้ว่าเขาจะฟังเทศน์ทุกวันพระ," - นี้มีความหมายตรงกับสถานะหรือ State ชั้นหนึ่ง ๆ ตามแต่ท่านจะบัญญัติธรรมไว้เป็นชั้น ๆ อย่างไร. เรามีหน้าที่ในเรื่องนี้ คือรีบเลื่อนชั้นให้ตัวเองให้สมกับเกียรติของตัว.

"ธรรม" ที่มาในประโยคว่า "สังขารทั้งหลายมีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรม (อุปฺปาทวยธมฺมิโน)"; คำนี้ตรงกับคำว่าธรรมดา (Nature) หน้าที่ของเราคือบางอย่างควรเรียนและสังเกตอย่างเต็มที่ บางอย่างเอาแต่เพียงเอกเทศ.

ในประโยคว่า "พระพุทธเจ้าเกิดในโลก เพื่อประกาศสัจจธรรม," เช่นนี้ คำว่า ธรรม หมายถึงกฎธรรมดา (Law of Nature) เช่นว่าทุกข์ต้องเกิดมาจากสิ่งนั้น ความดับทุกข์มีได้เพราะสิ่งนั้น. หรือว่าสิ่งทั้งปวงต้องเป็นอย่างนั้น ๆ เป็นต้น. หน้าที่ของเราคือ ต้องทำตัวให้เข้ากันได้กับกฎนั้นบ้าง รู้จักนำเอากฎนั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์บ้าง. (คำว่าสัจจธรรมในที่นี้ใช้คำว่า ธัมม เฉย ๆ แทนได้).

ในประโยคว่า "เสียทรัพย์เพื่อไถ่เอาอวัยวะไว้. เสียอวัยวะเพื่อไถ่เอาชีวิตไว้. ยอมเสียทั้งหมดนั้น เพื่อเอาธรรมไว้" เช่นนี้ คำว่า "ธรรมะ" หมายถึง "ความถูกต้อง" หรือ Righteousness หน้าที่ของเราคือ เลือกเอาเองตามใจชอบในทางที่ถูกต้อง.

ในประโยคว่า "ตัดสินคดีไม่เป็นธรรม กล่าวหาไม่เป็นธรรม" เหล่านี้ คำว่า ธรรม หมายถึงความยุติธรรม (Justice or Justness) หน้าที่ของเรา ระวังให้เป็นธรรม.

ในประโยคที่พระท่านสวดเมื่อสวดศพ ว่า กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา "ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล, ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศล, ธรรมทั้งหลายที่ท่านไม่บัญญัติว่าเป็นกุศล หรือ อกุศล" เช่นนี้ คำว่า ธรรมเป็นคำกลาง ๆ มีความหมายตรงกับคำว่า "สิ่ง." หน้าที่ของเราโดยทางปฏิบัติยังกล่าวไม่ได้ว่าคืออะไร, เพราะยังไม่ได้ยุติว่าจะเอาความหมายกันตรงไหน. นี่เพื่อชี้ให้เห็นว่า คำว่า ธรรม ในภาษาบาลีนั้น กว้างขวางเพียงไร. คือถ้าไม่มีคุณนามประกอบแล้ว คำว่าธรรมในที่เช่นนี้ไม่มีความหมายอะไรมากไปกว่า คำว่า สิ่ง นั่นเลย. สิ่งเท่ากับ Thing.

ในประโยคว่า "เมื่อธรรมทั้งปวงถูกเพิกถอนแล้ว วาทบถทั้งหลายก็พลอยถูกเพิกถอนตามไปด้วย" (สพฺเพสุ ธมฺเมสุ สมูหเตสุ สมูหตา วาทปถาปี สพฺพ). คำว่า ธรรม ในที่นี้ หมายถึงแต่สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในวงของความยึดมั่นถือมั่นของสัตว์ได้แก่คำว่า "สิ่ง" เหมือนกัน แต่กันเอามาเฉพาะประเภทที่เกี่ยวกับการยึดถือไม่ทั่วไปแก่สิ่งที่ไม่ยึดถือ แคบกว่าข้อข้างบนเล็กน้อย. ตัวอย่างในเรื่องนี้ เช่น เงิน ทอง ลูก เมีย ข้าวของ เป็ด ไก่ วัว ควาย ฯลฯ ถ้าใครถอนความยึดมั่นว่า เป็นสัตว์ เป็นคน ตัวตน เรา เขา ของเรา ของเขาเสียได้แล้วเห็นเป็นสักว่าสังขารเสมอกัน ชื่อที่เรียกสิ่งเหล่านั้น ก็พลอยไม่มีความหมายไปด้วยสำหรับผู้นั้น. นี้คำว่า ธรรม ตรงกับ "สิ่งที่ถูกยึดถือ" คืออุปาทานนักขันธ์ที่มีความยึดถือ. หน้าที่ของเรา ในธรรมประเภทนี้ก็คือ คิด เพิกถอน อย่ายึดถือ จะได้สงบเย็น ไม่ขึ้น ๆ ลง ๆ ไปกับธรรมเหล่านั้น.

ในประโยคว่า "ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตทรงแสดงเหตุของธรรมเหล่านั้น (เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต)," คำว่า ธรรมในที่นี้ได้แก่ "สิ่งซึ่งเป็นผล" ซึ่งมีเหตุปรุงแต่งขึ้น และกำลังบังคับให้เป็นไปตามอำนาจของเหตุ. สิ่งซึ่งเป็นผล หรือ Phenomena เหล่านี้เรามี หน้าที่จะต้องค้นหาเหตุของมันให้พบ แล้วจัดการกับเหตุนั้น ๆ ตามที่ควร จะทำเช่นทุกข์เป็นผลของความทะยานอยาก. เราจัดการสับบลิเมตหรือเปลี่ยนกำลังงานของความอยากนั้น เอามาใช้เป็นกำลังงานของความรู้สึกทางปัญญาทำไป

ตามความรู้สึกที่ถูกควร ไม่ทำตามอำนาจของความอยากนั้น ๆ ทุกข์ก็น้อยลงและหมดไปในที่สุด.

ในประโยคว่า "พระนิพพานเป็นธรรมที่ปลอดจากโยคะ ไม่มีธรรมใดยิ่งไปกว่านั้น" เช่นนี้ คำว่า ธรรม หมายถึง (Thing) สิ่งใดสิ่งหนึ่งในบรรดาสิ่งทั้งหลายเช่นเดียวกับสิ่งอื่นเหมือนกัน หาความหมายในทางปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งมิได้ เพราะเป็นนามศัพท์กลาง เช่นเดียวกับคำว่า "สิ่ง" ในภาษาไทย หรือคำว่า (Thing) ในภาษาอังกฤษ. ที่เกี่ยวกับคำว่า "ธรรม" ล้วน ๆ ในประโยคนี้ หน้าที่ยังไม่เกิด.

ประโยคว่า "เขาได้รับประโยชน์ตอบแทนในทิฏฐธรรม," (ทิฏฐธรรมแปลว่าธรรมอันสัตว์เห็นแล้ว). ในประโยคเช่นนี้ คำว่า ธรรมตรงกับคำว่าเวลา หรือแปลว่า เวลา : ในทิฏฐธรรม ก็คือภายในเวลาที่ผู้นั้นเห็นได้ด้วยตนเอง คือในชาตินี้ ไม่ต้องรอถึงชาติหน้า. ในกรณีที่แปลว่า เวลาเช่นนี้คำว่าธรรมล้วน ๆ ยังไม่ก่อให้เกิดหน้าที่อะไร เช่นเดียวกับข้อที่แล้วมา.

ในประโยคว่า "บุคคลผู้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ไม่พึงเสพเมถุนธรรม" เช่นนี้ คำว่า ธรรม แปลว่า การกระทำ เป็นคำกลางยิ่งกว่าในประโยคที่ว่าบัณฑิตควรละธรรมดำเจริญธรรมขาว. เป็นเพียงการทำ (Doing) กลาง ๆ ทั่วไป ไม่มุ่งแสดงในทางดีชั่ว และเป็นศัพท์นามธรรมดาคำหนึ่ง ไม่มีความหมายเกี่ยวกับทางธรรมหรือทางโลกอะไร ๆ หมด ต่อเมื่อมีคำอื่นประกอบเข้าจึงมีความหมายไปทางใดทางหนึ่ง เช่นในที่นี้ประกอบกันเป็น เมถุนธรรม แปลว่า การกระทำของคนคู่ คือสตรีกับบุรุษ. คำว่าธรรมล้วน ๆ ในที่นี้ ไม่มีความหมายอันจะก่อให้เกิดหน้าที่ และเป็นเช่นเดียวกับสองข้อที่แล้วมา. (ยกมาเป็นตัวอย่างเพื่อให้เห็นว่าคำว่า ธรรม ในภาษาบาลีนั้น ท่านใช้กันมากมายหลายประเภทอย่างไร,)

ในประโยคว่า "เขากล่าวธรรมของตัวเองว่าบริบูรณ์ กล่าวธรรมของผู้อื่นว่าบกพร่อง (สกํ หิ ธมฺมํ ปริปุณฺณมาหุ อญฺญสฺส ธมฺมํ ปน หีนมาหุ)" เช่นนี้ คำว่า ธรรม ตรงกับคำว่าลัทธิ คือกล่าวให้ชัดก็กล่าวเสียใหม่ว่า "ลัทธิของฉันถูกต้องครบถ้วน ลัทธิของท่านไม่ครบถ้วน." ดังที่เช่นนักศาสนาชอบกล่าวกันในบัดนี้ เพื่อยกศาศนาของตัวเอง ให้เขาเห็นว่ามีอะไรครบ สมควรยกขึ้นเป็นศาสนาสากลของโลก. คำว่าธรรม ที่ตรงกับคำว่า ลัทธิ

(Dogma) เช่นนี้ถือว่ายังไม่เกิดหน้าที่เช่นเดียวกัน. แต่ถ้าจะให้เกิด หน้าที่ก็คือระวัง เลือกลัทธิที่จะเอามาถือให้ดี ๆ.

ในประโยคว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ย่อมฟังธรรมโดยเคารพ ย่อมเรียนธรรมโดยเคารพ (อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สกฺกจฺจํ ธมฺมํ สุณนฺติ, สกฺกจฺจํ ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ)," เช่นนี้ คำว่า ธรรม หมายถึง **ปริยัติธรรม** เช่นเรียนพระไตรปิฎก เรียนนักธรรม เรียนบาลี สรุปก็คือ การเรียนด้วยตำราหรือคัมภีร์ทุกอย่าง. หน้าที่ของเราเกี่ยวกับธรรมในที่นี้ก็คือ อุส่าห์เรียน อุส่าห์ฟัง อุส่าห์คิด อุส่าห์จำ อุส่าห์ถาม ไว้นั่นเอง.

ในประโยคว่า "ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม (ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ)" เช่นนี้ คำว่าธรรมได้แก่ **ปฏิบัติธรรม** หรือการปฏิบัติไม่หมายเฉพาะการเรียนเฉย ๆ หรือหมายถึงตัวกฎธรรมชาติเฉย ๆ. หน้าที่ของเราในคำว่าธรรมชนิดนี้ ก็คือการปฏิบัติเหมือนกัน. ต้องปฏิบัติจริง ๆ เพียงแต่เรียนรู้นั้นไม่พอ หรือจะนอนรออำนาจธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ประจำโลกอย่างเดียวก็ไม่ไหวแน่ รีบปฏิบัติอย่างลืมหูลืมตาเท่านั้น จึงจะเอาตัวรอดได้.

ในประโยคว่า "ผู้มีปีติในธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข (ธมฺมปีติ สุขํ เสติ)" เช่นนี้คำว่าธรรมหมายถึง **ปฏิเวธธรรม** คือผลแห่งการปฏิบัติ กล่าวคือมรรคผลที่ตนได้บรรลุแล้ว, หรือเรียกสั้น ๆ ก็คือ ผลของการปฏิบัติ, ความปีติที่จะเกิดขึ้นได้ในธรรมนั้น เกิดได้ในเฉพาะแต่ในธรรมที่ตนเองได้บรรลุแล้วเห็นแล้วเท่านั้น แม้จะเล็กน้อยเพียงไร ก็ต้องเป็นธรรมที่ตนบรรลุแล้ว เห็นแล้ว มิฉะนั้นปีติไม่เกิดขึ้น คำว่าธรรมในที่นี้จึงหมายถึงปฏิเวธ. หน้าที่ของเราทั้งโดยตรงและโดยอ้อมคือ พยายามหามาชิมดูบ้าง อย่าเห็นเป็นของครึ.

ในประโยคว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต, ผู้ใดไม่เห็นธรรม ผู้นั้นแม้จะคอยดึงมุมจีวรของเราไปไหนไปด้วยกัน ก็หาชื่อว่าเห็นตถาคตไม่" เช่นนี้คำว่าธรรมหมายถึงความหมดกิเลส เป็นความประเสริฐชนิดที่มีในเมื่อประพฤติธรรมสำเร็จแล้วแม้บางส่วนหรือทั้งหมด จนเห็นชัดว่าคนที่บริสุทธิ์คนที่สว่างแจ่มแจ้ง คนที่เป็นสุขสงบ เป็นอย่างนี้ ๆ ทำให้เห็นว่า พระอรหันต์ท่านผิดกับคนธรรมดา ก็ที่ตรงนี้เอง ชื่อว่าเห็นธรรมในที่นี้. คำว่าธรรมในที่นี้ จึงหมายถึงความเป็นพระอรหันต์หรือพระพุทธเจ้า. หน้าที่ของเราในเรื่องนี้มีว่า

เราจะต้องรู้เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านทรงรู้, พ้นความดีและความชั่วเหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านพ้น. โดยเฉพาะคือรู้อริยสัจ ๔ กระทั่งเสวยผลแห่งความรู้นั้นอยู่ด้วยใจตัว.

ในประโยคว่า "ธรรมเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วเราขอนอบน้อมธรรมนั้น–สฺวากขาโต ภควตา ธมฺโม ตํ ธมฺมํ นมสฺสามิ" เช่นนี้ คำว่าธรรมในที่นี้ หมายถึงเฉพาะคำสอนที่เป็นนิยยานิกธรรมคือที่ "ชี้ทางบรรเทาทุกข์ และชี้สุขเกษมศานต์ ชี้ทางพระนฤพานอันพ้นโศกวิโยคภัย" เท่านั้นไม่หมายถึง สิ่งทั้งปวงเหมือนบางข้อข้างต้น. หน้าที่ของเราในที่นี้ คือเร่งพินิจพิจารณาให้อย่างหนักว่าธรรมที่ตรัสไว้นั้นทนต่อการพิสูจน์ (เช่นสองบวกสามได้ห้า) จริงหรือไม่ จนเห็นว่าพระองค์ตรัสไว้ดีจริง คือไม่ผิดแล้วนอบน้อม คือทำตาม เหมือนอย่างกะว่ามันเป็นสิ่งที่เราคิดค้นได้เองทำให้เกิดผลได้เอง.

ในประโยคว่า "พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงเคารพใคร แต่ทรงเคารพธรรม" คำว่าธรรมในที่นี้ หมายถึงระเบียบอันบุคคลจะพึงประพฤติทั้งต่อตนเองและผู้อื่น. แม้ว่าตนเองจะไม่ต้องการผลอันจะพึงได้จากการประพฤติตามระเบียบอันนั้น ก็เคารพในการที่จะรักษาระเบียบอันนั้นไว้ ให้เป็นหลักของโลก, แม้ว่าตนจะพ้นแล้วจากบุญและบาป เป็นผู้ที่บุญและบาปไม่อาจฉาบทาติดได้อีกต่อไป ก็ยังคงเคารพต่อระเบียบแห่งการละบาปบำเพ็ญบุญเพื่อให้ระบอบนี้ยังคงเป็นหลักเป็นประธานของโลกทั่วไป. แม้ว่าตนเองจะพ้นทุกข์แล้ว ก็ยังคงเคารพต่อระเบียบของการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์. เมื่อพระองค์ทรงเห็นว่า การอยู่โดยปราศจากที่เคารพเป็นของไม่สมควร, แต่พระองค์มองหาบุคคลใด เป็นที่เคารพไม่ได้ แม้แต่พระพุทธเจ้าด้วยกัน, พระองค์จึงทรงเคารพธรรมคือระเบียบแห่งความจริง (Truth–system) ตามที่ควรจะมีประจำโลกอยู่อย่างไรตลอดอนันตกาล. คำว่าธรรมในกรณีที่แม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเคารพเช่นนี้ หน้าที่สำหรับเราก็คือเคารพเหมือนกัน ได้แก่เคารพตัวเอง ที่รู้สึกว่ากำลังรักษาความดีไว้ให้คงมีอยู่ในตัวเองได้และงอกงามไปจนกระทั่งดีที่สุดเป็นต้นไป จนกระทั่งเคารพระเบียบแห่งธรรมที่ทนต่อการพิสูจน์ ไม่มีความประมาทแม้แต่น้อย. ผู้ใหญ่ที่ดูหมิ่นระเบียบปฏิบัติของเด็ก ย่อมทำให้หมดกำลังใจในการที่จะรักษาระเบียบนั้น. ทั้งนี้เนื่องจากผู้ใหญ่คนนั้นเขลาไปว่า ระเบียบนั้นมีเด็กมีผู้ใหญ่ไปตามคนผู้ปฏิบัติด้วย. ถ้ามองเห็นว่าระเบียบทั้งหลายเป็นอันเดียวกัน ไม่มีเด็กผู้ใหญ่ไปตามคนผู้ปฏิบัติแล้ว ก็จะเป็นผู้ที่เคารพระเบียบได้เต็มที่ เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านเคารพระเบียบ.

ในประโยคยาวที่ว่า "แม้เขาฟังธรรมน้อย แต่เห็นธรรมด้วยนามกายเขานั่นแหละชื่อว่าผู้ทรงธรรม." คำว่าธรรมทั้งสามคำนี้ ต่างกันทั้ง ๓ คำ คำแรกหมายถึงคำสอน (Body of the Teaching) คำที่สองหมายถึงผลของการปฏิบัติธรรม ที่เขาทำให้เกิดขึ้นได้แล้ว. คำที่สามหมายถึงรูปร่างแห่งการปฏิบัติธรรม อันมีอยู่ ที่เนื้อที่ตัวของเขา. ประโยคนี้ทั้งประโยคให้เกิดหน้าที่คือ ได้เล่าเรียนมากหรือน้อยไม่สำคัญ ขอแต่ให้ได้รู้รสของธรรมบ้างเป็นอย่างน้อยก็แล้วกัน; จะมีความสุขด้วย จะมีเกียรติว่าเป็นผู้ประพฤติธรรมหรือมีธรรมด้วย. การเรียนจบพระไตรปิฎกแต่ไม่เห็นธรรมนั้นไม่มีทางที่จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ทรงธรรมเลย. **เป็นหนอนหนังสือหรือคนหาบใบลานมากกว่า.**

ฉันเขียนมาให้ท่านเลือก มากพอแล้ว. จะเขียนให้หมดจริง ๆ ท่านก็จะอ่านไม่ไหว และเลือกไม่ไหว ตาลาย. เมื่อท่านดูธรรมะเข้าที่เหลี่ยมใดเหลี่ยมหนึ่ง เข้าตาท่านแล้ว ท่านจงดูเหลี่ยมนั้นให้มาก มันก็จะทะลุไปยังเหลี่ยมอื่นได้เอง และปรุโปร่งไปหมด ธรรมะกับเราจะพบกันแล้วจัดการอย่างไรนั้น ปัญหาข้อนี้อยู่ที่ว่าหมายถึงธรรมะอันไหนหรือคำไหนเสียก่อน. ท่านต้องเลือกเอาเอง เฉพาะคน เป็นคน ๆ ไป เพราะมาจากจุดตั้งต้นที่ผิดกัน. โลกสมัยนี้เขาไม่มีเวลาที่จะคิดธรรมะ หรือไม่มีแม้แต่จะอ่านจะฟัง ย่อมเป็นการยากอยู่ที่เขาจะนำเอาธรรมะไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ **มิหนำซ้ำยังไม่ทราบว่าจะต้องการธรรมะ ตามความหมายของคำว่าธรรมะคำไหนด้วยซ้ำไป.**

หอสมุดธรรมทาน.

๖ พ.ค. ๙๐

พิมพ์ที่ : อักษรสยามการพิมพ์ 55/5 ตลาดบ้านพานถม บางลำพู กรุงเทพฯ 2 โทร. 2825347
นายอรุณ รุ่งรุจิโรจน์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2523